

พุทธทาสกับสวนโมกข์

ประวัติการทำงานของท่านพุทธทาส

พุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสกับสวนโมกข์

ประวัติการทำงานของท่านพุทธทาส

พุทธทาสภิกขุ

ธรรมสภาจัดพิมพ์ธรรมบรรยาย ของ ท่านพุทธทาสภิกขุ
เพื่อรักษาดั้งฉบับที่ถูกต้องและสมบูรณ์
เป็นธรรมสักการะในมงคลกาล ๑๐๐ ปี ท่านพุทธทาส พ.ศ. ๒๕๔๘
จากธรรมทานมูลนิธิ องค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา มูลนิธิเผยแผ่ชีวิตประเสริฐ
ธรรมสภาขอกราบขอบพระคุณ คณะผู้ทำงาน และผู้ร่วมจัดพิมพ์ครั้งแรกเป็นอย่างสูง

๑๗. ไม้ทวน

การที่ ตำรวจต่าง ๆ ของข้าพเจ้า ซึ่งอยู่ในรูปของ ราช-
เทศาภิบาล, ๑. ข้าราชการตำรวจ และ ข้าราชการบริวารต่าง ๆ
กำลังได้รับคณาภิรมย์ จากสหภาพธรรมิกชน หลายแห่ง คง
ได้ทราบถึงประโยชน์อันใหญ่โต อันจักนำมาซึ่งความดี
แก่บุคคลทุกคน และจะส่งผลให้ชาติไทยอันเป็นที่รักยิ่ง
ของเราจงเป็นสุข. การสนทนากับข้าพเจ้าที่ไป ทั้งในนาม
ของคณะธรรมิกชน, หรือส่วนตัวของไมทวน และของ
สหภาพธรรมิกชน.

คุณเราในชาตินี้ แต่ทำอะไรก็ตามที่ออกมาจากรู
เป็นเป็น การที่มิใช่ หรือ การที่ใดก็ตาม และที่ใดก็ตามที่ได้
การก่อกอง ก็ตาม ก็เป็นสิ่งที่เป็นสิ่งที่ดีอันใหญ่ใหญ่
และบางทีอาจจะเป็นสิ่งที่ดีอันใหญ่ใหญ่ เพื่อที่จะเป็นได้ทั้ง
ยังได้ ๑. ในเมื่อการที่เช่นนี้ ได้กระทำไป ด้วยความไม่ประ-
มาท แท้จริง; แล้วสิ่งที่ดีอันนี้เกิดจากการกระทำนั้นๆ ซึ่ง
แต่ไม่ช้าก็ไปไม่ช้าไปช้าๆ แต่เพื่ออันนั้นหรืออันนั้น
สักด้วย. ข้าพเจ้า, ของไมทวนเป็นอันได้ซึ่งในกรณีนี้ เพราะ
เหตุอันกล่าวนั้น นั้นเอง; และยังเป็นธรรมิกชนไมทวนแทน
ท่านผู้ว่าราชการจังหวัด ซึ่งกำลังได้รับประโยชน์ จากหนังสือ
เหล่านี้ นี้ ซึ่งต้องไป สักด้วย.

ผมขอเรียน และ เป็นผมขอเรียนได้ ก็เพราะกำลังประกาศของ
ด้วยธรรม; มีดังนี้ และต้องขอเรียนเป็นผมขอเรียน หรือ
กับ ต้องขอเรียนได้ โดยไม่ต้องสงสัยโดย. ผมขอเรียนไม่ประ-
มาทด้วยด้วยธรรม ก็ต้องประกาศของด้วยด้วย ธรรม เป็นธรรม
๑, และ จะต้องเป็น ธรรมิกชน ในร่างของข้าพเจ้า ด้วย! โลก

นี่จะเป็นเหมือนอะไร ถ้าหากเป็นโลกที่ประจวบอยู่ ด้วยคนมนุษย์
ในร่างของมนุษย์ เต็มไปเรื่อยทั้งโลก? และแม้แต่คน
คุณหญิง และใครจะไปไหนอะไร นี่ก็ขอโทษเขา ได้วิธีแต่การ
รวมกลุ่ม หากพูดว่ามีก็หาว่าหา หาไม่เหมือนมนุษย์ ไร้พลังใจ และ
ยังมีสิ่ง ทุกๆ?

อันนี้คือรวมะ ทุกๆเต็ม แม้จะกลุ่มเต็มอะไร ก็ยังมีผล
ในของรวมอยู่กันเอง! แม้รวมะ ละกลุ่มบ้างบ้าง ก็ย่อมจะ
ต่าง สิ่งๆ อธิบาย ที่ปราศไม่ไว้ไป มีอะไร? ของที่นั่น
พูดว่า ละบอกกันคนใดก็ได้ไปสิ่งไป ในสิ่งๆไว้ไปกว่า อธิบาย
ให้ถูกต้อง และพร้อมด้วย! ประใจได้ ละกลับหากรอของโลก โลก
ที่นั่น, มีผลมาก ละอธิบายด้วยคำ คำกล่าวถึงรวมะ ให้เข้าใจ
เป็น โดยไม่ติดต่อกันด้วยเลย.

รวมะ อธิบาย: ในแง่รวมะเลย แม้โดยรวมแต่โดยรวมใน
ลักษณะ: มี ก็ยังมีผลไปให้เกิดความผลในของ รวม กันใหม่,
ได้ไปไปของ; ที่มีแล้ว ถือข้ออื่นไม่จาก ข้อที่นั่นทุกๆที่
ข้อพร้อมมีกัน ทุกๆที่ ทุกๆที่ ในกรณีโดยรวม
ถ้าคุณรวมด้วยแล้ว เพื่อเพื่อรวมมนุษย์ กับแล้ว ในที่นี้ของสิ่งๆ
แล้วมีผล ทุกๆที่ ๕

ผู้รวมะ อธิบาย

ไม่พูดผลรวม, โลก
๓ กันด้วย ๑๖

สารบัญ

พุทธทาสกับสวนโมกข์	๑
ประวัติงานของ “พุทธทาสภิกขุ”	๖๕
สู่...สวนโมกข์	๗๑
พุทธทาสภิกขุและสวนโมกขพลาราม	๑๐๔
สวนโมกข์กับปัญหา ๑๐ ข้อ ของนายเหตุผล	๑๑๗

พุทธทาสกับสวนโมกข์

เรื่องพุทธทาสกับสวนโมกข์นี้ ท่านพุทธทาสภิกขุบันทึกไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖. สมัยนั้นทางราชการได้เปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการใช้สรรพนาม เป็นต้นว่า 'ข้าพเจ้า' เปลี่ยนเป็น 'ฉัน' และตัวสะกดการันต์ได้เปลี่ยนแปลงผิดจากปัจจุบันนี้มาก. ในบทความเรื่องนี้ จะเห็นได้ว่าใช้ 'ฉัน' แทน 'ข้าพเจ้า' เพราะเป็นบทความสมัย พ.ศ. ๒๔๘๖ นั้น. 'ผู้จัดทำ'

พุ่มเรียง

ในปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ระหว่างที่ฉันยังศึกษาอยู่ในกรุงเทพฯ ได้มีการติดต่อกับ นายธรรมทาส พานิช โดยทางจดหมายอยู่เสมอในเรื่องเกี่ยวกับการจัดการส่งเสริมปฏิบัติธรรมตามความสามารถ. ในที่สุด ในตอนจะสิ้นปีนั้นเองเราได้ตกลงกันถึงเรื่องจะจัดสร้างสถานที่ส่งเสริมปฏิบัติธรรมโดยเฉพาะชั้นสักแห่งหนึ่ง เพื่อความสะดวกแก่ภิกษุสามเณรผู้ใคร่ในทางนี้ ซึ่งรวมทั้งตัวเองด้วย

โดยหวังไปถึงว่า **ข้อนี้จะเป็นการช่วยกันส่งเสริมความ**

รุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา ในยุคซึ่งเราสมมติกันว่าเป็น
กิ่งพุทธกาลส่วนหนึ่งด้วย, เมื่อไม่มีที่ใดที่เหมาะสมสำหรับ

พวกเราจะจัดทำยิ่งไปกว่าที่ **ไชยา** เราก็ตกลงกันว่า

จำเป็นที่เราจะต้องจัดสร้างที่นี้ ทั้งที่ที่ไชยาไม่มีถ้ำมีภูเขาที่

งดงามตามธรรมชาติเลย. และเพราะเรามีกำลังน้อย เราจะ

ทำน้อย ๆ เมื่อผู้มีกำลังมาก เห็นตัวอย่างแล้วเกิดพอใจขึ้น

มา ก็จะจัดทำกันให้แพร่หลายได้สืบไป หรืออย่างน้อยที่

สุด การทำของเราอาจเป็นเครื่องสะกดตาสะกิดใจ ให้

เพื่อน พุทธ บริษัทเกิดสนใจในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

หรือรักการปฏิบัติด้วยตนเองขึ้นมาบ้างไม่มากก็น้อย. เรา

ทำตนเป็นเพียงผู้ปลุกเร้าความสนใจ ก็นับว่าได้บุญกุศล

เหลือหลายแล้ว. เมื่อตกลงกันดังนี้ ฉันก็ออกเดินทางจาก

กรุงเทพฯ ในตอนสิ้นปี ๒๔๗๔ นั้นเอง.

ฉันพักอยู่ใน **วัดใหม่ พุมเรียง** อันเป็นวัดที่เคยอยู่

มาแต่แรก ราวเดือนเศษก็หาสถานที่ได้ ชนิดที่ในถิ่นนั้น

จะหาได้ดีไปกว่านั้นไม่ได้แล้ว พวกเรากันเองที่เป็นมิตร

สหาย ๔ - ๕ คน ช่วยกันไปจัดทำที่พัก กว่าฉันได้ย้ายไปอยู่ที่นั่น ก็ตกเดือนพฤษภาคม ซึ่งฉันจำได้แต่เพียงว่า ดูเหมือนจะเป็นวันที่ ๑๒. ต่อมาในเดือนมิถุนายน ประเทศไทยก็เปลี่ยนแปลงการปกครอง. เพราะฉะนั้นปฏิทินของสวนโมกข์จึงเป็นสิ่งที่จะจดจำได้ง่ายที่สุด โดยแฝงไว้ในประโยคสั้น ๆ ว่า “*ปีเดียวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง*” ข้อนี้, พวกเราถือว่ามันเป็นนิมิตแห่งการเปลี่ยนยุคใหม่ เพื่อการแก้ไขสิ่งต่าง ๆ ให้ดีขึ้น เท่าที่เราจะพึงทำได้.

ท่านผู้อ่านคงจะประหลาดใจบ้างก็ได้ ในเมื่อจะได้ทราบว่าการกล่าวถึงเรื่องสวนโมกข์ในระยะสองปีแรกนั้น ก็มีแต่เรื่องเกี่ยวกับฉันเป็นส่วนมาก เพราะตลอดเวลา ๒ ปีแรกนั้น ไม่มีใครอาศัยอยู่ในสวนโมกข์เลย มีแต่ฉันอยู่คนเดียว. ยังไม่มีใครในต่างจังหวัดได้ยินชื่อสวนโมกข์ เพราะเราเพิ่งจัดออกหนังสือพุทธศาสนารายไตรมาส ในปีที่สองของการตั้งสวนโมกข์ กว่าจะมีภิกษุสามเณรจากที่อื่นไปเยี่ยมสวนโมกข์บ้าง ก็ตกเข้าในปีที่สาม. ฉันจึงอยู่คนเดียวตลอดเวลาสองปีทั้งในและนอก

พรรษา. การมีส่วนร่วมและการไปอยู่ที่นั่นของฉัน เป็น การกระทำที่บอกกล่าวกัน เฉพาะผู้ที่มีความสนใจร่วมกัน แม้คนในถิ่นนั้นเองที่ไม่เข้าใจความมุ่งหมายอันแท้จริงอีก เป็นจำนวนไม่น้อย โดยเฉพาะชาวไทยอิสลาม ซึ่งอยู่ ใกล้ส่วนโมกซ์ที่สุด บางคนคงจะเอาความหมายเอาเอง จึงในตอนเช้าที่ฉันออกบิดบาตวันแรก ๆ เด็ก ๆ พวกกัน วึ่งหนี และร้องบอกกันว่า “พระบ้าม่าแล้ว ๆ” แล้ว อธิบายให้ฟังกันเองว่า ฉันเป็นคนบ้าที่เขาเอาตัวมากักเพื่อ รักษาที่บ่าวครัวนั้น ให้ระวังให้ดี. นานตั้งหลายเดือน จึงค่อยหมดความเข้าใจเช่นนั้นอย่างสนิท. เรื่องนี้ไม่เพียง แต่เป็นเรื่องน่าขบขันอย่างเดียว ยังเป็นเรื่องที่ไปพ้องกัน เข้ากับเรื่องจริงส่วนใหญ่ของพวกเราอีก คือ เมื่อกิจการ ของคณะธรรมทาน ได้เผยแพร่ไป โดยทางหนังสือพิมพ์ทั่ว ประเทศ มีเพื่อนร่วมชาติอีกไม่น้อยเหมือนกัน ที่เข้าใจ ผิดคิดว่าการกระทำของพวกเรา เป็นการซ่อนเร้นการหา กำไรอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเอาศาสนาเป็นโล่ห์กัมี. ที่คิด ว่า ทำเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นด้วยการเปิดเผยข้อความที่ทายก ไม่ควรจะรับรู้ จนพวกพระเณรต้องเดือดร้อนถึงนี้

ก็มี เขียน บัตรสนเท่ห์ ไปยุ พระผู้ใหญ่ ให้เข้าใจผิดและ
 เกลียศซัง ก็มี ซึ่งท่านได้กรุณาแจ้งให้พวกเราทราบพร้อม
 ด้วยความรู้สึกอันจริงใจของท่าน, กว่าจะเข้าใจกันได้ ก็
 ร่วม ๑๐ ปี. แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า ไม่มีผู้เข้าใจถูก
 มาตั้งแต่แรก, ที่จริงก็มีมากจนเหลือที่เราจะเก็บจดหมาย
 ชมเชยไว้ทั้งหมดได้เหมือนกัน. ข้อที่ควรคิดในเรื่องที่ยอม
 เสียเวลานำมาเล่าสู่กันฟังนี้ อยู่ตรงที่ว่า การทำอะไร
 ใหม่ ๆ แปลก ๆ ไปจากที่เขากระทำกันอยู่นั้น จะต้องถูก
 มองในแง่ร้ายบ้าง ส่วนหนึ่งเป็นธรรมดา ไม่ว่าผู้ทำจะมี
 กำลังและอิทธิพลมากหรือน้อย ถ้ามีอิทธิพลมากจะแตกต่าง
 อยู่บ้าง ก็ตรงที่เขาไม่กล้าพูดซึ่งหน้าเท่านั้น เพราะฉะนั้น
 ผู้คิดจะทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด ซึ่งเป็นการปฏิวัติแก้ไขหรือ
 ฟื้นฟูให้ดีขึ้น ขออย่าได้ไปเอาใจใส่กับการนินทาว່าร้าย
 ของผู้เข้าใจผิด ซึ่งโลกนี้จะต้องมีเป็นธรรมดา นั้นเลย
 ทำไปด้วยสุจริตใจก็พอแล้ว ผลจักเกิดขึ้นเท่ากับการกระทำ
 อันบริสุทธิ์ ของคน. พวกเรารู้สึกล่องหนไว้เช่นนั้น
 แล้วเหมือนกัน จึงไม่ได้เอาใจใส่อะไรมากไปกว่าความนึก
 สนุกสนาน ของผู้ที่ทำนายสิ่งใดไว้แล้ว สิ่งนั้นก็เกิดขึ้น

เพื่อให้ตนกลายเป็นหมอดูที่ทำนายแม่น ๆ เท่านั้น.

ที่พักครึ่งแรกที่สุคนธ์ เป็นเพียงโรงพิน ดิน ถิ่น และมุงด้วยจากเล็ก ๆ ขนาดวางแควได้ ๓ - ๔ แคว อยู่ติดกับโรงสังกะสี ซึ่งเขายกขึ้นสำหรับมุงพระพุทธรูปองค์ใหญ่องค์หนึ่งไว้ แต่ก่อนเป็นโรงเปลือยไม่มีฝา กั้น สวมทับลงตรงโบสถ์เก่าเพื่อรักษาพระพุทธรูปเอาไว้. ต้นไม้ขนาดเขื่องมีเงาครีมน้ำใจกรุกกล้าเข้ามากระถังในแนวพิธีมาสืบเนื่องจากความนานของวัดที่สร้างมาไม่น้อยกว่า ๘๐ ปี. นอกจากนั้นก็ไม่อะไรมาก นอกจากป่าไม้ที่แน่นทึบอยู่โดยรอบ. สถานที่นี้เป็นสถานที่เมื่อฉันมาอยู่ก็ยังเป็นสถานที่กลัวเกรงของคนทั่วไป มีผู้ชายหลายคน แม้กลางวัน แดด ๆ คนเดียวไม่กล้าไปที่โบสถ์นั้น เนื่องจากความเชื่อในทางผีสงหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ต้นไม้และเถาวัลด์จึงพากันกำเริบแน่นทึบไปหมด. นอกจากบ่อน้ำเก่า ๆ พังมิพัง- แห่ เหลืออยู่บ่อหนึ่งห่างจากโบสถ์ประมาณ ๕๐ เมตร พออาศัยใช้น้ำได้บ้างแล้ว ไม่มีอะไรที่จะเรียกได้ว่ามีใช้ของมีเองเป็นเองตามธรรมชาติ. *นี้ภาพแห่งสวนโมกข์* ใน

สมัย ๒ ปีแรก ซึ่งผิดกับภาพถ่ายที่เคยนำลงในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา หรือภาพที่ท่านจะได้เห็น ในเมื่อไปเยี่ยมสวนโมกข์ด้วยตนเอง ในบัดนี้ อย่างที่จะเปรียบเทียบไม่ได้เลย. แต่ตามความเป็นจริง ฉันทันยังรู้สึกพอใจสภาพเป็นอยู่ของสวนโมกข์เมื่อครั้งนั้นอยู่จนกระทั่งบัดนี้ ซึ่งฉันรู้สึกชดแก่ใจว่า มันได้ให้ประโยชน์บางประการแก่ฉันชนิดที่สวนโมกข์ในสภาพปัจจุบัน ซึ่งเทียนสะอาดมีที่พักสบายไม่อาจจะให้ได้เลย. เรื่องนี้เป็นหลักที่จะล้มเสียมิได้ สำหรับผู้สนใจในการฝึกฝนทางจิต. ฉะนั้น ฉันควรจะกล่าวถึงสภาพของสวนโมกข์สมัยเริ่มแรกนี้ต่อไป อีกสักเล็กน้อย, เพื่อเป็นการศึกษาสำหรับผู้ที่จริเริ่มเป็นนักฝึกฝนเกี่ยวกับทางจิตตามควร.

ความสะอึกหวาดเสียวชนิดใด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเล่าไว้ใน **บาฬีภยภราวสูตร ม.ม.** ฉันทันรู้สึกว่าฉันได้เสพพบกับความหวาดเสียวชนิดเดียวกันนั้นมาแล้วอย่างมีปริมาณไม่น้อย เพราะฉันก็เช่นเดียวกับท่านผู้อ่านส่วนมาก คือมิได้ชินกับป่าด้วยการกำเนิดและเติบโตในป่า.

ทั้งที่ฉันได้เคยศึกษา พระบาฬียเกรวสูตร นั้นมา
แล้วก่อน แต่ไปอยู่เปลี่ยว ๆ คนเดียวเช่นนั้น ฉันก็ไม่
สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ด้วยเหตุนี้ ก็มากน้อยเสีย.
ข้อความตอนหนึ่งแห่งพระบาฬีนีว่า.

“...เสนาสนะอันสงบ คือป่าและป่าเปลี่ยว
เป็นเสนาสนะยากที่จะเสพได้ ความสงบเป็นของ
ยากที่จะทำได้ ยากที่จะยินดีในการอยู่ผู้เดียว ป่า
ทั้งหลาย เป็นประหนึ่งว่า ได้นำไปเสียแล้วซึ่งใจ
ของภิกษุผู้ยังไม่ได้สมาธิ...”

“พราหมณ์, ความคิดอันนั้นใดม้แก่เราว่า
ถ้ากระไร ในราตรีกัมกำหนดว่าเป็นวัน ๑๔, ๑๕
และ ๑๖ คำแห่งปักข อารามอันถกกันว่าศักดิ์สิทธิ์
ป่าอันถกกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ต้นไม้อันถกกันว่าศักดิ์-
สิทธิ์ ใดเป็นที่น่าฟังกลัว เป็นที่ชูชันแห่งโลม-
ชาติ เราพึงอยู่ในเสนาสนะเช่นนั้นเถิด บางที
เราอาจ จะจับ ตัว ความ ขลาด และความ กลัว ได้.
พราหมณ์, เราได้อยู่ในเสนาสนะเช่นนั้น และ
ในวันอันกำหนดไว้นั้น ๆ แล้ว”

“พรามณ์, เมื่อเราอยู่ในเสนาสนะเช่นนั้น สัตว์ป่าเอบเข้ามา หรือว่านกยูงทำกิ่งไม้แห้งให้ตกลงมา หรือว่าลมพัดหยักเยือกิ่งไม้ใบไม้ให้ตกลงมา ความตกใจกลัวได้เกิดแก่เรา โดยเข้าใจว่า นั่นแล้วตัวความกลัว, ความคิดค้นได้มีแก่เราต่อไปว่า ทำไมหนอ เราจึงเป็นผู้พะวงแต่ในความหวาดกลัว ถ้าอย่างไรเราจะหักห้ามความหวาดกลัวนั้นเสีย โดยอริยาบถที่ความหวาดกลัวนั้น ๆ มาสู่เรา”

“พรามณ์, เมื่อเราเดินอยู่ความกลัวเกิดมีมา เราก็นั่งเดินแก้ความขลาดนั้น ตลอดเวลานั้น เราไม่ยืน ไม่นั่ง ไม่นอน. ถ้าเมื่อเราขนอนอยู่ ความหวาดกลัวเกิดมีมา เราก็นอนแก้ความขลาดนั้น ตลอดเวลานั้นเราไม่เดิน ไม่นั่ง ไม่นอน. ถ้าเมื่อเรานั่งอยู่ ความหวาดกลัวเกิดมีมา เราก็นั่งแก้ความขลาดนั้น ตลอดเวลานั้น เราไม่ยืน ไม่เดิน ไม่นอน ถ้าเมื่อเรานอนอยู่ ความ

พลาดเกิดมมา เราก็ขนอนแแก้ความพลาดนั้น
ตลอดเวลานั้น เราไม่เดิน ไม่ยืน ไม่นั่งเลย...”

เพียงเท่านั้นที่แสดงว่า การสู้รบกับความหวาดกลัว
อันเป็นสัญชาตญาณของสัตว์ เป็นปัญหาอันยากเย็นเพียง
ไร. ความคาดคะเนอยู่ในห้องเมื่อยังอยู่ที่กรุงเทพฯ ๖ ว่าฉัน
จะตั้งหลักของฉันเพื่อจะแก้ปัญหาล่าช้า ๆ เช่นนั้น ๆ
เป็นสิ่งที่ใช้อะไรไม่ได้เลย เพราะว่าสิ่งที่สำคัญที่สุดนั้น
ไม่ได้อยู่ที่ *หลัก* อะไรมากมายนัก แต่อยู่ที่ความมาก
น้อยของกำลังใจ และความช้าหรือเร็วของสติ, และความ
เคยชินหรือไม่เป็นส่วนใหญ่. ธรรมชาติของการอยู่คนเดียว
ในสถานที่อันสงบ และตึกสงฆ์นั้นเป็นสิ่งที่ไม่อาจบอกให้
เข้าใจกันได้ด้วยตัวหนังสือ หรือด้วยการนึกเทียบเอาจาก
การที่อยู่อันเป็นธรรมชาติของผู้ที่ไม่เคยไปอยู่. มีอำนาจ
อะไรอย่างหนึ่ง ซึ่งดูเหมือนว่าได้ *วิป* เอากำลังใจไป
เสียหมดแล้ว ตั้งแต่เมื่อเริ่มรู้สึกตนว่าได้อยู่คนเดียวในที่ที่
ปราศจากการคุ้มครองแต่อย่างใด. ยิ่งเมื่อมีอะไรหวน
หรือโครมครามวูตวาคออกมาในเวลาที่ไม่รู้สึกตัว และ
เพิ่งประสพเป็นครั้งแรก ย่อมเป็นการเหลือวิสัยที่จะไม่ให้

เกิดการสะดุ้ง. ครั้นกำลังใจค่อยเข้มแข็งขึ้น สติค่อยรวดเร็วขึ้น ความเคยชินค่อยมากขึ้น สิ่งนั้น ๆ ค่อย ๆ กลายเป็นธรรมดาไป. เพราะฉะนั้นต้องใช้เวลาอย่างน้อยสัก ๗ วัน สำหรับบทเรียนขั้นต้นนี้ เพื่อฝึกฝนการใช้หลักอย่างใดอย่างหนึ่ง จนกว่าจะได้ผลเป็นที่พอใจ.

บางวันฉันเดิน ออกมาเพื่อ ไป บิณฑบาตร ตอนเช้า, ในเขตสวน โมกข์อัน กว้าง ใหญ่ นั้นเอง กลาง ทางเดิน แคบ ๆ ระหว่าง พงรกริม สระใหญ่ ฉันเคยเสียเวลายืน คอยให้นกตึกโตนตัวผู้ ที่ออกมาถึงเกลือกกลางพื้น ทวาย และยึดตัวสองขาชะเง้อดูฉันเป็นคราว ๆ เสรีจรรยาของมันแล้วหลีกไปเสียก่อน. มันทำอาการคล้ายกับทำ- ทายว่า กล้าศึกลองเข้ามาซิ เมื่อมันยึดตัวขึ้นสูงขนาด หน้าอกเรา ในระยะเพียง ๘-๙ เมตร ฉันซึ่งเหมือนกับท่านทั้งหลาย ก็ไม่เคยประสบพบปัญหาชนิดนี้มาก่อน ทั้งอยู่ในระยะแรกของการฝึกฝนตนให้เป็นที่ไปตาม แนวธรรมเนียมของพระผู้มีพระภาคเจ้าอันสูงสุด ในการที่จะ ings ไม่สู้ไม่ป้องกันตัว แต่ก็ไม่หนีและไม่กลัวไม่ถอยเช่นกัน

ท่านลองทายดูทีหรือว่า จะให้ฉันทำอะไรอีก นอกจาก
 ยืนคอยว่ามันจะหลีกไปเอง. มันมีอยู่อีกอย่างหนึ่งซึ่ง
 ควรจะนับว่าเป็นของวิเศษมาก และเคยเป็นที่พึ่งของฉัน
 มากมาแล้วคือ ความรักในการศึกษา อยากรู้อยากทด-
 ลอง. เมื่อกำลังใจและสติยังสมบูรณ์อยู่กับตัว ก็อยากลอง
 ไปเสียทั้งนั้น แม้ที่สุดแต่อยากลองให้เสียกั๊ด กูกั๊ด หรือ
 ให้ผีหลอก และให้ภูติหรือเปรตมาสนทนาปราศรัยกัน.
 ๕ ๕ เพื่อ ถือเอาเป็น โอกาสสำหรับ ศึกษา สิ่งเหล่านั้นก็ช่วย
 และทดลองกำลังน้ำใจของตนเองด้วย. แต่ดูเหมือนโชค
 ไม่เคยอำนวยให้เป็นเช่นนั้นเลย ความกลัวกลายเป็นของ
 หลอกและกลัวเปล่า ๆ ซึ่งนับว่าขาดทุนสมกับความโง่-
 เซลาของตัวที่ไปกลัวมันเอง. ฉะนั้นถ้าหากเราจะมีปัญญา
 หรือเหตุผลพอ ๆ แก่การรักษาตัวแล้ว เราหวังได้ก็แต่
 ความปลอดภัย และโอกาสแห่งการศึกษาที่ประณีตยิ่ง ๆ
 ขึ้นไปเท่านั้น. สิ่งที่เคยกลัว กลายเป็นของธรรมดามาก
 เข้า จนบางครั้งกลายเป็นวัตถุแห่งความขบขัน และเรา
 จะพบตัวเราเองว่าเปลี่ยนไปจนจะเป็นคนละคน และเมื่อ
 เป็นไปโดยทำนองนี้มากเข้า อุปสรรคอันเกิดจากความ

กลัวที่คอยเกียดกันความเป็นสมาธิแห่งจิตก็มีน้อยเข้า และ
 หมดสั้นไปในที่สุด สามารถจะนั่งอยู่คนเดียวในที่โล่งใน
 เวลากลางคืนอันสงัด โดยปราศจากเครื่องคุ้มครองอย่างใด
 นอกจากจีวรที่ห่มอยู่, และมีจิตแน่วไปในการฝึกฝนได้ตาม
 ปรรตนา. ฉันทเคยเข้าใจว่า เราอาจพึงพาสิ่งคุ้มครองเช่นรั้ว
 หรือกลดเป็นต้น ช่วยบรรเทาความหวาดระแวงเมื่อจะ
 ต้องนั่งอยู่คนเดียวในที่เปลี่ยว. แต่นั้นเป็นสิ่งที่ต้องขบอภ
 กล่าวเพื่อนักศึกษาไว้ทั่ว ๆ กันว่า ไม่น่าจะใช้เลย คือ
 เราจะได้จิตใจอันใหม่ ที่เป็นจิตใจอันปล่อยหมด, มันยัง
 คงระแวงอยู่นั่นเอง ไม่ให้เกิดกำลังใจอันเข้มแข็งเพียงพอ.
 พอไม่มีสิ่งเหล่านั้นเป็น *เครื่องอุ้มใจ* ความขลาดขนิตของ
 คนธรรมดา ก็มีอีก.

ในป่านั้น ในตอนเที่ยงวัน มีความสงัดตามธรรมชาติ
 อีกครั้งหนึ่ง. ดูเหมือนนกกระจิบจะมีหน้าที่เป็นผู้ให้สัญญาณ
 ระฆังพักผ่อน แล้วนกทุกตัวจับเจ้า บางตัวก็หลับ-
 เลย กระจิบก็อยู่นิ่ง ๆ ใ้ปากก็กกเปล่ง สัตว์เล็กตามพื้น
 ดินก็หลับตัวพักผ่อน เพราะเสร็จการหาอาหารมื้อเช้าบ้าง

เพราะความร้อ๓ระอุของเวลาเที่ยงวันบ้าง. ความเงียบสงัด
 เข้ามาแทนที่ซึ่งบางครั้งลมก็ไม่มีพัด ทำให้เกิดความสงบ
 เงียบทำนองเดียวกับเวลาตึกสงัด. ภิกษุผู้ไม่มีกังวลด้วย
 อาหารมือที่สองคือเพล ย่อมมีโอกา๓หาความสุขได้ในตอนหนึ่
 อีกครั้งหนึ่งเป็นพิเศษ ในเมื่ออยู่ในป่าเช่นนั้น ซึ่งฉันถือ
 ว่าเป็นสิ่งที่น่าเสียดายมากเหมือนกัน ถ้าหากเราไม่ได้คุ้น
 เคยกับธรรมชาติอันนี้. แต่ในบางครั้งเมื่อเรากำลังสงบ
 อารมณ์กันอยู่เช่นนี้ มีเสียงกึกก้องเจียวจาวดังขึ้นระงมไป
 หมด ซึ่งฉันเคยสังเกต รู้สึกว่ามันช่างเป็นเสียงที่แสดงให้
 ระวังอันตราย หรือบอกเหตุอันตรายเอาจริง ๆ. ทงหนึ่ใช้
 เพราะสัตว์เหล่านั้นพากันตื่นจากการพักผ่อน เพราะว่ามัน
 กะปุกยังไม่ได้ส่งสัญญาณ บอกเวลาบ่ายเลย. แต่ว่าได้มี
 อันตรายมาจริง ๆ ก็คือ มีนกใหญ่บางชนิดซึ่งเป็นตระกูลนก
 อินทรี ได้ผ่านเข้ามา. ตลอดเวลาที่นกพวกนี้ยังอยู่ สัตว์
 เหล่านั้นเป็นไม่ยอมหยุดร้อง. ที่สวนโมกข์เรามีกระรอก
 กว่า ๔๐ ตัว และนกเล็ก ๆ นานาชนิดนับไม่ถ้วน ไก่ป่า
 ผู๓ใหญ่เหล่านั้นทั้งหม๓ช่วยกัน ตะเบ็งเสียงเป็นที่บอกให้รู้กัน
 อย่างทั่วถึง ให้ระวังอันตราย ฟังค๓แล้วใครๆก็ย่อมรู้สึกว่าเป็น
 เสียงขอความช่วยเหลืออยู่ชัดเจ๓ที่เดียว ความสะดุ้งจะมีได้

อีกครั้งหนึ่ง สำหรับผู้ที่ไม่เคยผ่านมาก่อน. ถ้าเหตุการณ์พิเศษเช่นนี้ไม่มี ก็จะเจียบส่งต่อไปจนถึงบ้าย จนกว่านก-กะปูดจะให้สัญญาณอีกครั้งหนึ่ง การเคลื่อนไหวค่อยมีขึ้นทีละตัวสองตัว จนเป็นป่าที่คั่นอยู่ตามปรกติ.

เดือนหงายแจ่มคืนหนึ่ง ดึกมากแล้ว จันตั้นขึ้นด้วยเสียงดังก๊บ ๆ อยู่ใกล้ ๆ ค่อย ๆ ลุกนั่งฟังดู แหวกผ้าบังช่องหน้าต่างมองไปตามเสียงเห็นหมูป่าสี่ตัวด้วยกัน กำลังกินอะไรอยู่ด้วยกันเป็นกลุ่ม ในระยะห่างออกไปจากที่พักเพียง ๗ - ๘ เมตร ไม่เป็นภาพที่น่ากลัวเลย แต่น่าดูมากกว่า. และคงเป็นหมูป่านี้เองที่เคยวิ่งกระโจนไปสนั่นป่าครั้งหนึ่งในเมื่อจันเปิดประตูออกมาในตอนใกล้รุ่ง. กระจงแม่ลูกอ่อน นกคุ่มแม่ลูกอ่อน ซึ่งบางทีเดินตามกันเป็นทาง เหล่านี้ เป็นสิ่งที่น่าเอ็นดูมากในตอนเย็น ๆ. นกบางชนิดร้องเหมือนแกล้งว่า มีทั้งกลางวันและกลางคืน. บางตัวก็สวยมากจนแทบไม่น่าเชื่อว่าเป็นฝีมือของธรรมชาติล้วน ๆ โดยปราศจากความช่วยเหลือของพระเป็นเจ้า คินฝนตกที่ชุ่มที่สุด ก็คือ ภูเขาปะ ซึ่งกัตมีพิษเจ็บมากและเปื่อยลามจนนิ้วหลุด หรือหงิกงอไป, และสิ่งที่ซุกซุ่มทุก ๆ คิน ก็คือ

ยุง. เหล่านี้แหละ คือธรรมชาติที่ให้บทเรียนอันไม่รู้จักเบื่อ
 หลายอย่างหลายประการ. ในตอนแรก ๆ ที่จากชีวิตในหมู่
 บ้านไปเป็นชีวิตป่าของฉัน ทุกสิ่งทุกอย่างช่างมีอะไรให้คิด
 ให้นึก จนเกิดความรู้สึกใหม่ ๆ ขึ้นมากหลาย เหลือที่จะขีด
 เขียนไว้หมดสิ้นได้. ภาพอันเต็มไปด้วยความหมายลึก ๆ และ
 บัญชายาก ๆ เหล่านี้ ธรรมชาติมีให้โดยพร้อมมูล ก็แต่เมื่อ
 สถานที่นั้น ยังมีได้ถูกตัดแปลงแก้ไขให้ผิดไปจากธรรมชาติ
 เดิมแม่แต่หน่อยเท่านั้น. ครนสวนโมกข์ถูกตัดแปลงแก้ไข
 มาเรื่อย ๆ ทุก ๆ ปี หลายปีเข้าก็อย่าขาดกันกับธรรมชาติ
 บางประการ ที่เคยให้บทเรียนอันแสนเผ็ดจนในบัดนี้ นับว่า
 ส่วนมากที่สุดก็ให้แต่ความเยือกเย็นสบายเท่านั้น ไม่สู้มี
 บทเรียนอันกระทบความคิดนึกตรึกตรองเท่าใดนัก ในการที่
 จะศึกษาจากธรรมชาติแท้ ๆ เพราะเรามีบทเรียนจากการ
 ศึกษาเล่าเรียนอย่างอื่น มาแทนที่มากเข้า

กลาตึนทุกสิ่งทุกอย่างพากันหลับ *จริงหรือ?* ข้อนี้
*ไม่มีความจริง*เลยแม่แต่หน่อย จากการศึกษาค้นคว้าธรรมชาติ
 นั้นเอง เราจะรู้สึกว่าการตื่นเสียอีกเป็นเวลาที่ดีที่สุดในโลก
 แต่ว่าเป็น ความตื่นอย่างประณีตเหลือเกิน. เมื่อจะมองดู
 กันในแง่ของสัตว์นานาชาติ ก็พบว่า มีสัตว์ที่ตื่นและทำ

งานไม่น้อยกว่ากลางวัน ว่าง่อนเอาจริงเอาจึงไม่น้อยกว่า
 กลางวัน เว้นเสียแต่ *มนุษย์ของโลก* และสัตว์บางประเภท
 เท่านั้นที่ดูเหมือนว่า หลับเอาเสียจริง ๆ ส่วน *มนุษย์ของ-*
ธรรม นั้น กลางคืนเป็นเวลาที่ดีที่สุด เพราะว่ากลางวัน
 ความรู้สึกของจิตมักจะถูกริบไปเสียในค้ำต่าง ๆ จนแทบจะ
 หดสั้น ด้วยสิ่งอันรบกวนหรือยากที่จะถึงลงสู่อารมณ์อัน
 สงัด ครั้นตกถึงกลางคืนความว่างได้มีขึ้นอย่างสดชื่น ความ
 แจ่มใสของจิตแหลมคมยิ่งกว่ากลางวัน ในภายในจึงรุ่งเรือง
 ไปด้วยความสว่างไสว ของการมองเห็นสิ่งที่สว่างบางสิ่งเป็น
 จิตที่ตื่นอยู่อย่างสดชื่นยิ่งนัก แม้จะหลับก็หลับชนิดที่ตื่นอยู่
 ทุกเมื่อ พร้อมทั้งจะรู้สึกสิ่งทั้งหลายตรงตามที่เป็นจริงอยู่เสมอ
 ไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย. ครั้นตกถึงกลางวัน มีเรื่องที่จะทำ
 มีแขกที่จะต้องต้อนรับ มีผู้อื่นที่จะต้องช่วยเหลือสงเคราะห์
 ความเหน็ดเหนื่อยนั้น ได้ทำให้มีความมีนชาอ่อนเพลียไป
 จนมีตมัวคล้ายกับความหลับ ซึ่งผิดกับความแจ่มใสอันจะ
 มีได้ในตอนที่ศึกสงบล่วงไปแล้ว. ด้วยเหตุนี้ จึงจึงเห็นว่า
 กลางคืนนั้น ธรรมไม่ได้หลับไปอย่างโลกเลย ช่างตรงกัน
 ข้ามเหมือนลักษณะอื่น ๆ ที่ตรงกันข้ามระหว่างธรรมกับ

โลกนั้นเหมือนกัน. สัตว์เล็ก ๆ บางชนิดเสียอีกคืบอยู่อย่าง
 แจ่มใสโดยเฉพาะปลวก กลางคืนร้องไวรววดเร็วยิ่งกว่า
 กลางวันเป็นอันมาก แต่มันจะเป็นสัตว์ของธรรมชาติด้วยหรือ
 อย่างไรนั้นไม่ทราบ. แต่มนุษย์ของโลกนั้นเป็นที่แน่นอน
 อย่างหนึ่ง ว่าในเวลากลางวันนั้น ไม่ได้คืบอยู่ด้วยธรรม
 แล้ว ซ้ำกลางคืนก็ยังไม่นอนขี้นไปอีกด้วย ด้วยเหตุนี้
 เองกระมัง *โลกจึงไร้สันติภาพอันถาวร* ชนิดที่เรากำลัง
 เรียกร้องหา.

การอยู่คนเดียว ไม่มีอะไรจะดีไปกว่าใช้เวลาในการฝึก
 ฝนบทเรียนของการตน และการควบคุมการตนของตน
 ให้นิ่มนวล จนอาจคล้อยตามความต้องการของตนได้ทุก
 เมื่อ. เมื่อการอยู่ป่าคนเดียวของผู้ใด ลงร่องลงรอยเป็น
 ปรกติ จิตย่อมผันแปรไป มีลักษณะง่ายแก่การเป็นสมาธิ
 ตั้งครั้งตั้งก่อนเสียแล้ว และมีสมาธิประเภทที่เป็นของ
 เล่นสนุกของเด็ก อีกเหลือหลาย ที่จะหาได้ง่าย ๆ เพราะ
 ความเป็นของง่ายแก่การเป็นสมาธิของจิตนั่นเอง, ปลาเล็กๆ
 มาค่อมวนเวียนกันอยู่เป็นกลุ่ม ไนวงสี่เหลี่ยมอ่อนของฝา

บาตรทองเหลืองที่ใส่ข้าวสุกทิ้งลงวางไว้ในน้ำตื้นๆ ให้มันกินด้วยการเพ่งดูเล่นๆ เพียงชั่วประเดี๋ยว ก็สามารถที่จะติดตามไปเพ่งดูเล่นได้ตลอดหลายๆคืน มีการขยายเป็นภาพเล็กภาพใหญ่ ที่เคลื่อนไหวเป็นของราวกะว่ามีจิตใจเช่นเดียวกัน ซึ่งฉันสมัครเรียกว่า “สมาธิเล่นสนุกของเด็ก” แต่ก็เป็นการทำนองเดียวกับสมาธิจริงของผู้ใหญ่อยู่หลายประการ ผิดกันก็แต่ถือเอาของเล่นๆ ตามธรรมชาติใกล้ๆ และนอกแบบแผนเช่นนั้น เป็นอารมณ์สำหรับลองเล่นดูเท่านั้น. ถ้าหากถือเอาอาการเช่นนั้นเป็นของเล่นอยู่เสมอ ไม่นานนักของที่ยากก็จะลดลงมหา เป็นของง่ายจนอย่างไม่น่าเชื่อ.

การอยู่นิ่งคนเดียวแม้ในทางปริยัติ หรือก่อนไปทางปริยัติ ก็ยังเป็นที่น่าพอใจว่าเป็นผลดียิ่งเหมือนกัน. การอ่านข้อความในพระไตรปิฎกส่วนมากที่กรุงเทพฯ ได้รสชาดจับใจน้อยกว่าในที่สงัดในป่าตั้ง ๔-๕ เท่าตัว. และ ฉันอาจกล่าวได้ว่าเฉพาะบางเรื่องอ่านในที่อึดแอจะไม่ได้เรื่อง จนใช้ประโยชน์ไม่ได้เลยก็มีไม่น้อย. การขบข้อความบางอย่าง

หรือส่วนมากที่สุด ทำในป่าขบได้เป็นคั้งเป็นแควตักต่อกัน เป็นสาย การเขียน ก็รู้สึกว่ามีชีวิตจิตใจยิ่งกว่ากัน แต่จะเป็นของเฉพาะคนหรือไม่นั้น เราจะต้องค่อยสังเกตุกันสืบไป. เมื่อพูดถึงเรื่องรสใหม่ ๆ แปลก ๆ ในทางจิตแล้ว เป็นอันเชื่อได้ว่า เราจะหาที่ ๆ อยู่กันอัศจรรย์ในกรุงเทพฯ นั้นไม่ได้โดยแน่นอน แม้ที่สุกแต่ดินฟ้าอากาศก็ยังไม่อำนวยเสียเลย เพราะบรรยากาศของความอัศจรรย์ และตระหลบอบอวลไปค้ำยกระเสจิตอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งแตกต่างตรงกันข้ามทีเดียว. ฉะนั้น เรื่องสถานที่จึงเป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งเหมือนกัน. และทั้งนี้เป็นเรื่องที่เราจะต้องศึกษาจากธรรมชาติโดยตรง ซึ่งฉันได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า เป็นเรื่องที่มีแต่ในเมื่อเราจัดการเป็นอยู่ให้ใกล้ชีวิตธรรมชาติ ให้มากที่สุดเท่าที่นั้น และฉันเคยผ่านมาเมื่อตอนแรก ๆ ของการจัดสวนโมกข์ขึ้น ซึ่งต่อไปข้างหน้าเราจะถือเป็นหลักอันหนึ่งสำหรับจัดสถานที่แห่งใหม่ ๆ ให้ใกล้ชีวิตธรรมชาติที่สุดอยู่ได้ตลอดกาลนาน โดยแยกเรื่องอันเกี่ยวกับหนังสือ การ

โฆษณา หรือการรับแขกออกไปเสียให้เด็ดขาดจากสถานที่
เช่นนี้

เมื่อพูดถึงสิ่งของหรือทรัพย์สินสมบัติ นั่นก็เป็นเรื่อง
หนึ่งที่ต้องศึกษา. ในขั้นแรกของการอยู่ที่นั่นฉันมีทรัพย์สิน
สมบัติแต่เพียงบาตร ๑ ใบ มีฝาทองเหลืองชนิดตักน้ำฉันได้
กับถังตักน้ำเล็กๆ จากบ่อน้ำใบหนึ่ง และจิวรเท้าที่จำเป็น
จะต้องมีเท่านั้น. กับมีตะเกียงน้ำมันมะพร้าวทำด้วยแก้ว
ที่ใช้ตักน้ำควงหนึ่ง จุดที่หน้าพระพุทธรูปเป็นประจำ. จะ
ไปไหนเมื่อไรก็ได้ ไม่ต้องปิดประตู ไม่ต้องใส่กุญแจ ไม่ต้อง
สงสัยใคร เพราะมีคนเดียว จะกลับมาเมื่อไรเวลาไหน ก็
ไม่มีห่วงโดยทุกๆ ทาง. ไม่มีอะไรที่จะต้องดูแลระวังรักษา,
ไม่มีเรื่องที่จะต้องรับผิดชอบอย่างใดกะใคร, รู้สึกว่ามีตัว
เพียงตัวน้อยๆ และเป็นอิสระเหมือนนก ความคิดนึกเกลียด
เกลียด ไม่คิดนึกอะไรเลยก็ได้ มีแต่ความเบาสบายซึ่งยากที่
จะบอก. และทำความพอใจให้เสมอไม่มีเบื่อ เหมือนดื่มน้ำ
ที่จิตสนิท. นับตั้งแต่เกิดมาเท่าที่จำได้ ไม่เคยมีความ
เบาสบายเหมือนไม่มีเนื้อตัว เหมือนเมื่อก่อนอยู่ตามแบบนั้น

เลย. ความพอใจในความเป็นเช่นนี้ที่เกิดขึ้น มีมากพอที่จะ
 หักห้ามความกังวลถึงอนาคต เชื่อแน่ในตัวเองว่าตัวอาจหา
 ความสุขหรือความพอใจให้แก่ตัวเองได้ โดยไม่ต้องเกี่ยวข้องกับ
 กับใคร หรือรบกวนใคร. มีความคิดอุทิศไปถึงว่า สามารถ
 จะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้คนเดียวก็ได้ หรืออยู่ได้โดยไม่ต้อง
 ติดต่อกับใคร เช่นเดียวกับพวกที่อยู่หิมาลัยนั้นเหมือนกัน.

ครั้นต่อมามีทรัพย์สินสมบัติเพิ่มขึ้น. เมื่อคิดออกหนังสือ
 พิมพ์พุทธศาสนา ทำให้ต้องมีกระดาษดินสอ และหนังสือ
 บางเล่ม, ความรู้สึกในใจก็กระทบกันเป็นคราว ๆ. บางที
 หนังสือหนึ่งเล่มเขาจะไปไหนต้องเก็บ ต้องปิดหีบ ปิดประตู
 กระทั่งใส่กุญแจทิ้งไว้ กลับมายังเรียบร้อยก็อยู่ก็เบาใจ. มีคราว
 หนึ่งไปธุระค้างคืน กลับมาทันขณะที่ปลวกชันมาพอดึงกอง
 หนังสือพอดี. หนังสือเหล่านั้นเป็นพระไตรปิฎกบางเล่มที่ขอ
 ยืมมาจากวัดแห่งหนึ่ง ซึ่งเวลานั้นยังไม่มีของคณะธรรมทาน
 เอง, ถ้าปลวกกัดกินทำให้ของเขาขาดชุดไปจะเป็นเรื่องยุ่งไม่
 น้อย และสมน้ำหน้าทีอุทิศเป็น *พระบ้าน* ในเมื่อตนมีความ
 เป็นอยู่อย่าง *พระป่า*. เหล่านี้คือเรื่องที่ความคิดสองฝ่าย
 กระทบกันบ่อย จนบางครั้งจะเลิกล้มความคิดที่จะทำการ

เกี่ยวกับหนังสืออีกต่อไป. ในที่สุดความคิดทั้งสองฝ่ายก็รู้จัก
ประนีประนอมกันได้เอง. อันผลแห่งการประนีประนอมนั้น
เนื่องมาจากการที่เคยพบความเป็นอยู่ที่เบาสบาย เพราะไม่
มีทรัพย์สินสมบัติอะไรในอีกด้วยเหมือนกัน. แม้ว่าจะเป็นอยู่ที่
ที่ไรสิ่งของ จะทำให้พบความเบาสบายชนิดใหม่ขึ้นก็ตาม แต่
ก็เป็นความรู้อีกอันหนึ่งที่ทำให้รู้ว่า สิ่งนั้นเกิดมาจากการ
เสียสละและไม่ยึดถือ. การไม่ยึดถือนั้น นอกจากจะเกิดมาจาก
การไม่มีอะไรจะยึดถือแล้ว ยังเกิดมาจากการที่เราไม่ยึดถือ
อีกส่วนหนึ่งด้วย แม้จะมีอะไรเป็นสมบัติของตนอยู่ที่ก็ตาม.
ฉะนั้น การที่จะมีอะไรบ้าง เท่าที่จำเป็นแก่การที่จะบำเพ็ญ
ประโยชน์ผู้อื่นให้กว้างขวางออกไป โดยตนไม่ต้องยึดถือไว้
เป็นเครื่องหนักใจนั้น จะเป็นสิ่งที่ทำได้หรือไม่ เป็นเรื่องที
น่าลองดู. เมื่อความคิดซึ่งเป็นเหมือนการทำพินันเกิดขึ้นเช่น
นี้ ความกล้าและความสนุกในการที่จะรับภาระ หรือรับผิดชอบ
ชอบบางสิ่งบางอย่าง ซึ่งเป็นการผูกมัดอยู่บ้างก็เกิดขึ้นมา
เอง. เมื่อความคิดอีกฝ่ายหนึ่งเสนอขึ้นมาว่าไม่ยอมเสียสละ
ความสุขที่ได้พบใหม่ๆ นั้น อีกฝ่ายหนึ่งก็หาทางประนี-
ประนอม โดยจะไม่ให้เสียไปทั้งสองฝ่าย, ในที่สุดก็ปรากฏว่า

มันรู้จักเอาไว้ได้ทั้งสองสถาน ก็เพราะความที่เคยหยั่งรู้อารมณ์
 ของการสละหมกในเบื้องต้นมาแล้ว เป็นความรู้อันสำคัญ,
 รู้จักปล่อยวางสิ่งนั้น ๆ ในคราวที่มันจะต้องเพิ่มเข้ามาใหม่
 ไม่เหมือนกับครั้งที่ยังไม่เคยพบการสละมาก่อน ซึ่งรู้จักแต่
 จะยึดถืออย่างเดียว. แต่อย่างไรก็ตาม ความจริงยังคงมีอยู่
 ว่าการไม่ข้องแวะกับการทำประโยชน์ผู้อื่นเสียเลยนั้นมีความ
 สุขมากกว่า หรือจะเป็นเพราะมนุษย์เรา มีพื้นฐานธรรมชาติ
 อย่างหนึ่งอย่างใดติดตัวมา เช่นเราเองกว่าที่จะมาเป็นได้
 อย่างนี้ ก็ต้องเนื่องจากการเสียสละของคนอื่นก่อน ๆ ที่ไม่
 เห็นแก่ตัวถ่างเตี้ยมาแล้วเหมือนกัน มนุษย์เราจึงกล้าเสีย
 สละประโยชน์สุขของตน เพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่นบ้างเป็น
 ธรรมชาติในใจ. เพราะฉะนั้น การบำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่น
 โดยไม่เสียประโยชน์ตนไปมากนัก จะทำกันอย่างไรนั้น เป็น
 ปัญหาที่ต้องพยายามแก้. และฉันขอตอบด้วยการกล่าวรับรอง
 ในที่นี้ว่า ไม่มีทางอื่นใดดีไปกว่าการหลีกเลี่ยงไปบำเพ็ญ
 ชีวิตสันโดษ ไร้ทรัพย์สินสมบัติ โดยประการทั้งปวง เสีย
 สักคราวหนึ่งก่อน ซึ่งในที่สุดจะพบคำตอบพร้อมทั้งได้
 สมรรถภาพแห่งจิต ชนิดที่จะปฏิบัติงานอันแสนยากนั้นได้ดี

จริง ๆ. ผู้สมัครจะศึกษาอบรมในทางจิต จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องผ่านสิ่งนี้มา ด้วยสติสัมปชัญญะ และการคอยสังเกต กำหนดอันประณีตให้มากที่สุดที่จะทำได้. เพราะว่าความรู้ที่ได้อาจมาจากการเคยผ่านมามากทางจิตใจของตนเอง กับความรู้ที่คาดคะเนเอาตามหลักเกณฑ์ในตำรานั้นยังไกลกันอยู่ไม่น้อย. เพราะฉะนั้นขอเตือนเพื่อนนักศึกษาที่กำลังทำบทเรียนขึ้นนี้ด้วยกันว่า เรื่องอันเกี่ยวกับการมีทรัพย์สินสมบัติหรือไม่มีสินนี้ เป็นเรื่องที่จะต้องผ่านไปให้ดีที่สุด คือให้ละเอียดละออที่สุดเท่าที่จะทำได้ในการออกฝึกฝนทดลองของตน.

เพราะมีงานทางหนังสือ และหนังสือพิมพ์เกิดขึ้น เพราะมีแขกทั้งที่เป็นบรรพชิตและฆราวาสเพิ่มขึ้นความเป็นอยู่ในสวนโมกข์ก็เปลี่ยนไปจากการเป็นอยู่สำหรับคนโดดเดี่ยวมาเป็นการเป็นอยู่อย่างหลายคน หรือเกี่ยวข้องกับหลายคน. ในที่สุดทำให้ต้องสร้างกระท่อม สำหรับพระเณรมาใหม่ และกระท่อมทำงานหนังสือที่อาจวางใจเรื่องปลวกหรือขโมย. มีเครื่องใช้สอยสำหรับหลายคน ทั้งยามปรกติและยามเจ็บไข้ มีที่รับแขก และมีการร่วมมือบางสิ่งบางอย่างกับวัดวาอาราม

อื่น ๆ. ความเป็นอยู่และกฎเกณฑ์ต่างๆ ก็ต้องเปลี่ยนแปลง
 ไป หรือต้องตั้งเพิ่มขึ้นใหม่ ให้เหมาะสมแก่เหตุการณ์ที่
 ค่อยเปลี่ยนแปลงมา. และที่สำคัญที่สุดก็คือ เมื่อหาสมาชิก
 การปฏิบัติธรรมตามอุดมคติของพวกเขาจากที่อื่น ๆ ไม่ค่อย
 จะได้ ก็เป็นเหตุให้ต้องสร้างสรรขึ้นเองด้วยการอบรมพระ
 เณร ชุคุที่เล็ก ๆ ลงไปอีกชั้นในสถานทีนี้ พร้อม ๆ กันไป
 หงสองทางเพื่อการงานอันสมบูรณ์ และทันสมัยในอนาคต.
 อันนี้ทำให้มีเรื่องหรือภาระเพิ่มขึ้นอีกส่วนหนึ่ง และมีระเบียบ
 การเป็นอยู่อีกแบบหนึ่งซึ่งค่อย ๆ สอนให้รู้ใหม่ ๆ ขึ้นอีกว่า
 ต่อไปจะต้องทำกันอย่างไร จึงจะเรียบร้อยราบรื่นไปด้วยดี.
 รวมความว่า การจัดตั้งสำนักส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่ผู้ปฏิบัติ
 ธรรมนั้น ย่อมมีวิธีการโดยเฉพาะของมันเองเช่นเดียวกับ
 กิจการอย่างอื่น ซึ่งก็มีวิธีการเฉพาะอีกอย่างหนึ่ง ฉะนั้นกิจ
 นัน. พวกเราดำเนินกิจการอันนี้ในฐานะเป็นของใหม่และไม่
 เคยเห็นตัวอย่างที่แน่นอนมาก่อน จึงเป็นการศึกษาทดลอง
 เต็มที่พร้อมกันไปในตัว มีทั้งงานที่ทำส่วนตน และทั้งงาน
 เผยแพร่ เพื่อผู้อื่นที่เป็นการสื่อสาร เพื่อการแลกเปลี่ยน
 ความรู้ หรือให้ความรู้โดยตรงด้วยอีกส่วนหนึ่ง ตามมา

ภายหลัง. ในตอนแรกที่ยังไม่เป็นรูปร่างชัดเจน ยังแยกกันไม่ออกก็มีหลายอย่าง ที่รวมอยู่ในสวนโมกข์ซึ่งต่อมาได้แยกกันเด็ดขาดให้กับสำนักงานคณะธรรมทาน และหอสมุดธรรมทาน ซึ่งตั้งอยู่ในที่อีกแห่งหนึ่งที่ตำบลตลาด ถนนละจําบละจําบลพุมเรียง อันเป็นที่ตั้งของสวนโมกข์มาแต่เดิม และห้องธรรมทานสมัยแรก ๆ. ข้อนี้ควรจะเป็นที่สังเกตของ ท่านที่มีความสนใจในเรื่องนี้บางท่านไว้ด้วยว่า ถ้าจะมีการจัดตั้งองค์การส่งเสริมและเผยแพร่การปฏิบัติธรรมชั้นใหม่ในที่ใด ควรจัดรูปงานแบ่งแยกกันไปเด็ดขาด และมีเจ้าหน้าที่ให้เพียงพอแก่แผนกของงานไปตั้งแต่ต้นทีเดียว จะได้ผลรวดเร็วทันใจ.

ในปีที่สาม ฉันเริ่มมีเพื่อนที่อยู่ร่วมจำพรรษาด้วยหนึ่งรูป เป็นสองรูปด้วยกัน. สำหรับภิกษุรูปนี้ ฉันนี้ว่ามีข้อความบางอย่างที่ควรเขียนไว้เป็นที่ระลึก. ชื่อ *ใหม่* ฉายา *ศาสนปโชโต* นามสกุล *ทุมสตัน* เป็นชาวภาคอีสาน จังหวัดชัยภูมิ อยู่ด้วยกันเรื่อย ๆ มาหลายปี จนป่วยและกลับไปมรณภาพที่บ้าน. เมื่อมาอยู่สวนโมกข์ได้เดินทำมาตลอดทาง มีความเข้มแข็งอดทนฝึกระดมดา ชื่อตรง

เปิดเผย เหมาะสมแก่การเป็นนักปฏิบัติธรรมทุกประการ
 ไม่เป็นเปรียญ ไม่เป็นนักธรรมเอก แต่ฉันรับเอาไว้เป็น
 พิเศษด้วยความเลื่อมใส และปรากฏว่าทุกคนก็เลื่อมใสและ
 ทำให้ฉันเข้าใจจิตใจในข้อที่ว่า พวกที่รอบรู้กระทั่งจบพระ
 ไตรปิฎกในกาลก่อน ๆ กลับมาเลื่อมใสในพระบางรูปที่ไม่มี
 ความรู้ปริยัติเลยนั้น หมายความว่าอย่างไรกัน. คนพวกนี้
 มีนชาติอารมณ์ สม่่าเสมอ ตรงและจริงทุกประการ
 เมื่อมีภูมิทางปริยัติน้อยก็ขยันศึกษาได้ถามอดทนต่อคำสั่งสอน
 นานเข้าก็รู้อะไรที่ต้องการอย่างพอตัวเหมือนกัน สงบเสียงม
 ไม่พูดหรือพูดน้อย เทคนิคไม่เป็น แต่น่าฟังมากที่สุด ยิงอยู่
 ด้วยกันนาน ยิ่งเห็นว่ามีศีลเป็นที่ไว้ใจ. ซึ่งทำให้นึกว่า
 คุณธรรมชนิดนี้ เป็นสิ่งที่เพียงพอแล้วแม้สำหรับที่จะให้
 เทวคาบญา. ฉันเองรู้สึกว่ามีคนชนิดนี้เพียงคนเดียว ก็พอ
 แล้วสำหรับสวณโมกข์ ที่จะนิยามว่าเป็นสำนักปฏิบัติธรรม
 ทำให้นึกต่อไปว่า เป็นโชคดีมาก ที่พอมีเพื่อนเป็นคนแรก
 ก็เป็นที่พอใจถึงเพียงนี้, และนึกต่อมาในตอนหลังว่า การ
 ที่มีกฎจำกัดรับเฉพาะผู้ที่เป็นเปรียญและนักธรรมเอกนั้น คง
 ไม่ให้ผลสมตามตั้งใจเสียแล้ว แต่ก็จิตใจที่ไม่รู้จะทำอย่างไร

เลยถือเป็นหลักกันขึ้นใหม่ว่า ฉันมีสิทธิที่จะรับบุคคลพิเศษ
 เป็นส่วนตัว ต่างหากจากคณะกรรมการอีกส่วนหนึ่งด้วย.
 ในเรื่องนี้ท่านที่สนใจในการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมเช่นนี้
 คงยินดีฟังไว้สำหรับเป็นเครื่องมือพิจารณาในการวางกฎเกณฑ์
 บางอย่าง เพราะว่าจะไม่วางหรือไม่มีหลักเสียเลยก็ไม่ได้,
 หรือวางผิดก็ไม่ได้เหมือนกัน. ข้อสังเกตที่อยากจะขอ
 แนะนำไว้อย่างหนึ่งก็คือว่า ข้อที่ท่านกล่าวไว้ว่า ต้องอยู่
 ร่วมกันนาน ๆ จึงจะรู้ว่าเขาเป็นคนดีหรือไม่ดีนั้น เป็นความ
 จริงยิ่งนัก. และอันนี้เอง เป็นความยุ่งยากลำบากสำหรับ
 การวางกฎเกณฑ์ และการตัดสินใจว่าควรรับไว้เป็นพิเศษ
 หรือไม่. ฉะนั้นถ้าทำได้และเป็นทางดีที่สุด ก็จงเลือกรับ
 แต่ผู้ที่เคยพบเคยเห็นกันมานานแล้ว หรือเป็นศิษย์ที่เติบโต
 ขึ้นมาในสำนักของตนเอง หรือของเพื่อนฝูงที่ไว้ใจได้ใน
 ความกตัญญูความเห็น รวบรวมเอามาฝึกฝนให้เป็นเวลานาน ๆ
 จะเป็นวิธีที่เบาสบายที่สุด. และทั้งการอบรมจิตใจตามแบบ
 ก็เป็นเวลานานนับหรือตลอดชีวิต เพราะฉะนั้น ไม่เป็นการ
 จำเป็นที่รับกันเรื่อย เมื่อมีจำนวนเต็มแก่เสนาสนะแล้ว

หยุดรับเสียจะดีกว่า. หรือถ้าไม่ต้องการบุญกุศลอันกว้างขวาง
ฉันขอแนะนำว่า มีเพื่อนดี ๆ สัก ๓-๔ คนก็พอแล้ว สำหรับ
ที่จะหาความสุขกันไปจนตาย ไม่ต้องเบียดเบียนใครที่ไหน.

ในปีต่อๆ มา มีภิกษุและสามเณรมาขออยู่อาศัยเพิ่มขึ้น
เรื่อย ๆ คราวละรูปสองรูป บางปีถึงอยู่จำพรรษากัน ถึง
๑๐ รูปก็มี ในตอนหลัง. บางรูปที่มา รู้สึกว่า ท่านได้รับ
ผลเป็นที่พอใจ เป็นกัลยาณมิตรที่ดี มีบางรูปตรงกันข้าม
กลับออกไปบ่าวสาวอกุศล. ในฝ่ายหนึ่งที่พอใจนั้น มีสาระ
สำคัญตรงที่มีการวางระดับสิ่งต่างๆ ไว้ในใจออกจะตรงๆ กัน
เช่นเมื่อมีปัญหว่า

เท่าไรเรียกว่า สันโดษ หรือ เลี้ยงง่าย

ก็มีความเห็นตรงกันว่าท่านนี้ เรียกว่าเลี้ยงง่ายหรือกิน
อยู่อย่างต่ำ, แต่บางพวกเห็นว่าท่านนั้น แร้นแค้นรุนแรงไป
จนเป็นอัตตกิลมถานุโยค, ในบางเรื่อง เช่นมีปัญหว่า ภิกษุ
สามเณรประเภทนี้ควรทำอะไรได้บ้าง? บางพวกเห็นว่าทำ
วัตรสวดมนต์ก็ไม่ควร, อ่านหนังสือพิมพ์ก็ไม่ได้ ซึ่งเมื่อ
พวกก่อนทำเช่นนั้นอยู่ ก็ยกขึ้นเป็นข้อรังเกียจ. บางพวกก็

ถือเครื่องไปในทางตามตัวหนังสือ เช่นน้ำแม่จะสะอาดอยู่แล้ว
 อย่างไรก็จะต้องกรองกันอีกด้วยผ้ากรอง จนน้ำนั้นกลับ
 สกปรกไปด้วยอำนาจผ้ากรอง ซึ่งมีไว้สักว่าตามธรรมเนียม
 นั้นเสียอีก. เพราะเชื่อว่าตัวสัตว์ชนิดที่ดูด้วยตาไม่เห็นนั้น
 ผ้ากรองบาง ๆ จะกรองเอาไว้ได้ ถ้าใครเกิดไม่ทำตังนั้นมา
 สักคนหนึ่งก็ตังข้อรังเกียจ, ส่วนพวกที่ตรงกันข้าม ก็ซั้กจะ
 คิดว่าพวกหนึ่งครึไป. แต่ก็มีอีกพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นส่วนมาก
 เอาใจใส่แต่เรื่องของตัวเอง เห็นการที่ถ้อยหย่อนกว่ากันบ้างนั้น
 เป็นของส่วนตัว ไม่รังเกียจฝ่ายไหนทั้งหมด เป็นมิตรกับ
 ทุกฝ่าย ซึ่งนับได้ว่าเป็นนักปฏิบัติธรรมแท้. สำหรับในเรื่อง
 นี้ มีข้อที่ควรสังเกตไว้ด้วยอย่างหนึ่งว่า ในบรรดาผู้อ้างตัว
 เองเป็นนักปฏิบัติธรรมนั้น มีคนประเภทที่เรียกว่า จิตไม่
 สมประกอบรวมอยู่ด้วย. นี้ยังไปไปกันใหญ่ เป็นปัญหาที่
 แก่ยาก. การมีสถานกลาง เป็รับอาคันตุกะจากทุกทิศนั้น
 มีอะไรที่แตกต่างจากสำนักหรือวัดที่ตั้งอยู่เป็นหลักแหล่งมีขอบ
 เขตจำกัดนั้นมากนัก. ในสถานกลางเช่นนี้จะมีอาคันตุกะชนิด
 ต่าง ๆ แทบครบทุกชนิด. แม้จะไม่อยู่เลย เพียงแต่มาพัก
 ชั่วคราว เพื่อกาตามาเยี่ยม ก็มีอะไรทำให้เป็นปัญหาเกิดขึ้น

ได้. ถ้าหากใครไปถือหลักว่า สิ่งใดที่แปลกไปจากสิ่งที่ตน ทำหรือถืออยู่ เป็นของใช้ไม่ได้ หรือขบขันแล้ว คนนั้นจะ ลำบากที่สุด. ฉันสังเกตเห็นว่าเรื่องนี้เป็นสิ่งที่ช่วยอะไรไม่ได้ เสียจริง ๆ เช่นอาคันตุกะบางคนจะฉันอาหารต้องยกบาตรขึ้น วางบนที่สูง แล้วลงนั่งยอง ๆ ประนมมือข้างล่าง ว่าอะไรเพิ่ม พำเสียดูหนึ่งแล้วจึงนำมาฉัน. พวกที่ไม่เคยทำตังนั้น ก็อด ขันหรืออดขยับตากันไม่ได้ซึ่งที่จริงก็น่าขันสำหรับผู้ที่ไม่เคย ทำเคยเห็นอยู่บ้างเหมือนกัน. แม้ในตอนหลังจะได้รับคำอธิบายว่าที่ตังนั้น เพื่อเป็นการบูชาถวายพระพุทธรเจ้าเสียก่อน และเป็น การขอขอบคุณพระองค์ ในการที่แผ่บารมีทำเหล่าสาวก ให้มีอาหารฉันไม่ขาดแคลน ซึ่งพิจารณาตาก็เป็นการกระทำ ที่ดีและมีเหตุผลอยู่ ส่วนมากก็ยังสันเสียด ไม่รับถือลัทธินี้ ซึ่งฉันเชื่อว่าเป็นลัทธิที่ถือกันแต่เพียงบางถิ่น. พวกที่ถือ เครื่องก็หาว่าพวกที่ไม่ถือนั้น ไม่รู้จักคุณของพระพุทธรเจ้า. พวกที่ไม่ถือก็มีคำตอบว่าเขามีวิธี อย่างอื่นที่จะขอบคุณ พระพุทธรเจ้า และเขารู้สึกว่าทำอย่างนั้นคล้ายกับเช่นผี หรือ เช่นวิญญาณพระพุทธรเจ้า. นี่เป็นเพียงตัวอย่างบางอย่างที่ จะได้พบเห็นทำนองเดียวกันอีกหลายอย่าง ในสถานที่อื่น

เป็นสถานกลาง เป็นที่มาพักของอาคันตุกะแทบทุกชนิด. พระเนตรที่อ้างตัวเองเป็นนักปฏิบัติธรรมหรือบำเพ็ญสมณธรรมนั้น เมื่อฟังคุแต่ชื่อน่าจะเป็นอย่างเดียวกันหมด แต่ความจริงกลับมีเป็นชนิด ๆ ที่แตกต่างกัน ยิ่งไปกว่าพระคันถุระตามวัดในบ้านในเมืองเสียอีก. เพราะเหตุว่ามีพระนักปฏิบัติธรรมบางพวก ที่ไม่เคยเรียนปริยัติเสียเลย มีสำนักหลักแหล่งเป็นหย่อมน้อย ๆ ต่างคนต่างทำของตนได้ตามพอใจ หรือความเห็นของตน หรือของอาจารย์ที่สอนสืบ ๆ กันมา. เมื่อไม่มีปริยัติซึ่งเป็นเสมือนเส้นกลางหรือกฤษฎาง เป็นแนวสังเกตอยู่ ความคิดเห็นก็แตกแยกกันไปคนละทางสองทาง จนมีบางพวกไม่ยอมเชื่อว่า ปริยัตินั้นเป็นมูลฐานของการปฏิบัติไปก็มี. เมื่อนักปฏิบัติพวกนี้ โดยเฉพาะคือพวกที่เห็นว่าปริยัติเป็นข้าศึกกับปฏิบัติ เดินคุ่ม ๆ ไปห่างเส้นกลางมากเข้า ความรู้สึกที่เห็นว่าฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายผิดหรือใช้ไม่ได้ ก็เกิดขึ้นในระหว่างพวกนี้กับพวกอื่นเป็นธรรมดา. และโดยเฉพาะก็คือระหว่างพระป่ากับพระบ้าน ซึ่งไม่ค่อยมีโอกาสทำความเข้าใจกันเสียเลย.

ฉันมีความเห็นว่า ในสถานทีกลางนั้นเองถ้าหากมีการจัดให้ที อาจกลายเป็นสถานที่ที่ชำระสะสางความขุ่นข้องหมองมัว ในระหว่างลัทธิต่างๆ ที่แตกแยกกันอยู่ ให้เกิดความเข้าใจต่อกันและกันได้ เพราะตามที่สังเกตเห็น เมื่อยกเอาพวกที่เจตนาเดิมไม่ได้ออกไปเสียให้หมดแล้วส่วนมากก็ล้วนแต่หวังดีหวังบุญกุศลด้วยกันทั้งนั้น แม้จะถือลัทธิบางอย่างแตกต่างกันอยู่อย่างไม่เข้ารอยกัน ก็อาจปรองดองกันได้โดยให้เห็นเสียว่า เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ นั้น เป็นเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ จริง ๆ และเป็นเรื่องส่วนตัวด้วย เมื่อคนอื่นเขาไม่ถือ ก็ไม่ควรยกเอาเป็นข้อรังเกียจ ในเมื่อส่วนใหญ่หรือส่วนสำคัญของเขายังถูกต้องที่อยู่ การที่ถ่มม่นในลัทธิเกินไปอาจทำให้ลืมหืม ยึดถือลัทธิเล็ก ๆ น้อย ๆ เหล่านั้นขึ้นเป็นสำคัญกว่าธรรมวินัยไปก็ได้ เช่นลืมหืมความสามัคคีอันเป็นรากฐานอันสำคัญของหมู่คณะ หรือทำให้ขาดประโยชน์อันตนจะพึงได้รับจากการคบหาสมาคมกับเพื่อนพรหมจรรย์ต่างๆ ไป เมื่อในวงศาสนาของตนเอง ก็ยังสมาคมกันไม่สำเร็จ เช่นนี้แล้วจะสมาคมกับพวกอื่นที่เป็นคนละศาสนาได้อย่างไรเล่า สวากของพระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งควรจะมีหูยาว ก็จะมากลายเป็น

คนหูตาสั้น ได้ยินได้ฟังน้อยไป เพราะเหตุนี้เอง เมื่อฟัง
 คนทั่วๆ ไปไปแต่ผู้ทีมาจากทิศต่างๆ ฟังได้อย่างหนึ่งว่า สำนัก
 ปฏิบัติธรรมต่าง ๆ นั้นมันก็มีอะไรยึดถือเป็นลัทธิอย่างหนึ่ง
 ประจำสำนักของตน คล้ายกับเป็นเครื่องหมายหรือยี่ห้อ
 เฉพาะของสำนักเสมอ ความที่อยากจะให้เห็นว่าดีหรือสูงกว่า
 สำนักอื่น เป็นเหตุให้คิดหาอะไรที่แปลกจากสำนักอื่นยึดไว้
 ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง. ครั้นสำนักก็มีมากเข้า ข้อที่หยิบขึ้น
 ถือให้เคร่งไว้เป็นเครื่องเชิดหน้าชูตา ก็มีมากขึ้นเข้า และ
 เกิดความรู้สึกในทำนองทำทายเป็นขัณฑ์กัน อันเป็นทางให้
 กลมเกลียวกันยาก. ถ้าการแข่งขันนั้น ต่างฝ่ายมีสาระ
 สำคัญ ที่บำเพ็ญประโยชน์สายใหญ่อย่างใดอย่างหนึ่งไปตาม
 ความถนัดชำนาญของตัวก็ดีมาก. แต่ถ้าเป็นไปเพียงเพื่อลัทธิ
 เล็กๆ น้อยๆ ที่มีไว้สำหรับอวดแข่งต่อกันแล้ว บาบก็จะต้อง
 อยู่แก่พระศาสนา ซึ่งเป็นของส่วนรวม. และฉันเข้าใจว่า
 เหตุอันนี้เอง ที่ทำให้มาตรฐานของการปฏิบัติในทางจิตของ
 สำนักปฏิบัติแทบทั้งหมด ชงก็ยังไม่เขยิบสูงขึ้นไปได้ ซึ่ง
 เป็นเหตุให้ฐานะหรือเกียรติกองงาน ประเภทนี้ยังมีดมัวสลัว

อยู่ร่ำไป. สถานที่ที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรมควรจะเป็นสำนัก
 ซึ่งมีหน้าที่กวาดล้างสนิมหรือเสี้ยนหนามเหล่านี้ พร้อมกัน
 ไปด้วยกับการเผยแผ่ธรรมชั้นสูงของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วย
 การทำตนให้เป็นอย่างให้ดูจริง ๆ ในที่สุดก็กลายเป็นสถาน
 ที่ที่ให้ผลตอบแทนแก่การลงทุนอย่างสมค่าน่าชื่นใจยิ่งกว่าการ
 ลงทุนจัดสร้างสถานที่ย่ออื่นเป็นแน่. ผู้อยู่ในสถานที่เช่น
 นั้น ในส่วนตัวจะต้องขยันศึกษาคึกกษา. ในส่วนการสมาคม
 ต้องมีใจกว้างพอที่จะไม่รังเกียจผู้ที่มีอะไรไม่ลงรอยกับตน,
 และในส่วนการสั่งสอนผู้อื่นก็พยายามทำตามความสามารถ
 บริสุทธิ์ตรงไปตรงมาจริง ๆ โดยไม่เห็นแก่ของตอบแทน.
 เมื่อเป็นเช่นนั้น การปฏิบัติธรรมก็ก้าวหน้า และศาสนาจะรุ่ง
 เรืองโดยไม่ต้องสิ้นเปลืองอะไรของมหาชน หรือชาติประเทศ
 มากมายนัก, และในที่สุด สถานปฏิบัติธรรมก็จะเป็นสถานที่
 นิด ๆ ใช้นเงินน้อย ๆ เป็นอยู่ต่ำ ๆ ปอน ๆ แต่ว่าผลน่าชื่นใจ
 ยิ่งกว่าสถานที่ชนิดอื่นที่ตรงกันข้ามมากมายหลายเท่าเหลือที่
 จะเปรียบกันได้โดยแท้

ข้อที่ความหวังอันนี้ หวังได้ยากอยู่ในบัดนี้ ฉะนั้นเห็น
 ว่าส่วนใหญ่ เนื่องจากงานประเภทนี้มองดูยาก เข้าใจไม่ได้

ง่ายสำหรับคนทั่วไปที่จะร่วมมือส่งเสริม หรือแม้ที่สุดวงการ
 ที่ทรงอำนาจของคณะสงฆ์ ก็ยังไม่ได้จัดการส่งเสริมหรือ
 ควบคุมให้เป็นล่ำเป็นสัน คงปล่อยให้เป็นเรื่องส่วนตัวบุคคล
 ทำกันไปตามความสมัครใจ. และที่ร้ายไปกว่านั้น วงการที่
 ทรงอำนาจบางแห่ง กลับเข้าใจไปเสียว่า การทำเช่นนั้น
 เป็นการทำของบุคคลผู้ตั้งชื่อน้อยแต่พอตัว หรือผู้ปรารถนา
 นิพพานนั้นเป็นผู้เอาเปรียบผู้อื่นไปก็มี ซึ่งเป็นเหตุ อันหนึ่ง
 ที่ทำให้กิจการแผนกนี้ ได้รับความสนใจพิจารณาของ
 มหาชนน้อยไปกว่าควร อันได้ทำให้พระศาสนาของเราว่าๆ
 แหว่งๆ ไปในบางสิ่ง อวบนูนอ่อนหนาฝาดังเกินต้องการไป
 ในบางส่วน ซึ่งข้อนี้ย่อมบ่งถึงความที่ศาสนาของเรายังทำ
 หน้าที่หลังไหลอมฤตให้แก่ชาติประเทศของเราได้ไม่เต็มทีนั้น
 เอง, ข้อที่วงการอันทรงอำนาจยังไม่มีหลักการส่งเสริมหรือ
 ให้เกียรติแก่งานประเภทนี้โดยเฉพาะ งานประเภทนี้ ก็
 ต้องตกเป็นงานส่วนตัวของผู้ที่พอญได้ชอบงานประเภทนี้เอา
 จริงๆ ซึ่งนานจึงจะมีผู้คงแก่เรียนสักคนหนึ่งดูปลงงานประ
 เภทนี้ไปอย่างเงียบๆ ให้เป็นที่สะดุดตาสะกิดใจของนักศึกษา

หนุ่ม ๆ ที่เรียนปริยัติเสร็จมาใหม่ ๆ ซึ่งส่วนมากย่อม จะหันไปทางด้านการบริหารการปกครองหมู่คณะ อันเป็นทางที่จะนำไปสู่เกียรติยศลาภผลเห็นอยู่อย่างชัดเจน. แทนที่จะปรารถนาหนีพพาน หรือลองหันมาปฏิบัติธรรมชั้นสูงอย่างเคร่งครัดตักตักสักพักหนึ่งก่อนแต่จะหันไปจับงานที่เป็นการทำเพื่อประโยชน์ แก่โลกอย่างกว้างขวางด้วยใจที่กว้างขวางหรือสูงมาแล้วจริง ๆ เพราะมูลเหตุสำคัญดังกล่าวมา จึงทำให้บุคคลผู้มีวิญญานแห่งการรักปฏิบัติตนน้อยตัว, เมื่อมีน้อยตัวก็เป็นธรรมดาอยู่เอง ที่ผู้ที่จะก้าวไปได้ ย่อมน้อยไปกว่านั้นอีก หรืออาจถึงกับไม่มีเสียเลยก็ได้. เพราะฉะนั้น สำนักปฏิบัติธรรมต่าง ๆ ที่ใครจัดขึ้น หรือกำลังจะจัดขึ้นก็ตาม ถ้าปรากฏว่า หานักปฏิบัติได้น้อยเกินไป หรือไม่ได้เสียเลย ก็ไม่ควรประหลาดใจ หรือเสียใจ, อย่างน้อยที่สุดการที่มีสถานที่ว่าง ๆ ไว้ก็เป็นเครื่องมืออันหนึ่งที่เราใจให้หนักศึกษาหนุ่ม ผู้กล้าหาญเกิดความกล้าขึ้นในวันหนึ่ง และเป็น *เครื่องกั้นล้มพระศาสนาในด้านนี้* ได้เป็นอย่างดี, ถ้ายังเป็นสำนักที่อ่อนหนา ผาดังไปด้วยนักปฏิบัติไม่ได้ ก็เป็นเพียงสำนักที่นัดพบของ

นักคิดอิสระหรือผู้ที่กำลังเตรียมตัวเพื่อเป็นนักปฏิบัติไปพลางก็ได้ผลคຸ່ມกันเหลือหลาย. หรืออย่างน้อยที่สุด ก็เป็นสถานที่นัดพบเพื่อศึกษาเป็นครั้งคราวของ ผู้ใฝ่ฝันใน ความสงบ ได้ดี ซึ่งก็มีผลมากเหมือนกัน.

เมื่อได้กล่าวถึง จำนวน ภิกษุ สามเณร ผู้มาอาศัยในสวนโมกข์แล้ว ควรจะกล่าวถึงแขกผู้มาเยี่ยมเยียนเสียด้วย.

แขกที่เป็นบรรพชิต ผู้มากไปด้วยความกรุณาอารีอันเราจะลืมเสียมิได้นั้น มีอยู่มากด้วยกัน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ *ท่านเจ้าพระคุณ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวโร เจริญ) วัดเทพศิรินทราวาส* ประธานสังฆสภา บัจุบัน อันท่านผู้อ่านจะหารายละเอียดอ่านได้จากหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาปีที่ ๕ เล่ม ๒, และที่เป็นฆราวาส โดยเฉพาะอย่างยิ่ง *พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์* ประธานกรรมการศาลฎีกาในปัจจุบัน ซึ่งนอกจากได้ให้ความช่วยเหลือต่างๆ ไปในกิจการของคณะธรรมทานแล้วยังได้ช่วยเหลือฉันเป็นพิเศษ เป็นส่วนตัว ในการที่ฉันจะต้องบำรุง

และให้การศึกษาแก่ภิกษุสามเณรชุดพิเศษอีกชุดหนึ่ง, ซึ่งทำให้กิจการอันนี้ดำเนินมาไ้ราบรื่นตลอดมา. ในบรรดาแขกเหล่านี้ บางคนก็มาพักเพียงวันสองวัน หรืออย่างมากก็อาทิตย์หนึ่ง เว้นแต่แขกบรรพชิตอีกพวกหนึ่ง ซึ่งมีเวลามากพอที่จะพักได้ตั้งเดือนสองเดือน เพื่อหาความผาสุกตามที่ตนพอใจ และแลกเปลี่ยนความรู้แก่กันและกันกับเพื่อนที่ไม่เคยสมาคมกัน โดยประมาณเมื่อเฉลี่ยแล้ว เรามีแขกประเภทที่ว่านี้ประมาณปีละ ๔-๕ คน ซึ่งฉันเห็นว่าเป็นจำนวนมาก. แขกทั้งหมดนี้ เชื่อว่าส่วนมากได้รับความพอใจ เพราะมีการมาซ้ำ ๆ กันก็มี จะมาซ้ำอีกในวันหน้า ก็มี, แต่ก็เชื่อได้บ้างเหมือนกันว่า คงจะมีจำนวนสักสองสามเปอร์เซ็นต์ที่ไม่ได้รับความพอใจ เนื่องจากไม่เห็นพ้องในวิธีการ. นับตั้งแต่บ้านเมือง ได้รับความกระทบกระเทือนเนื่องจากสงครามเป็นอันมา สวนโมกข์เกือบจะกล่าวได้ว่า ไม่มีแขกเลย, โดยเฉพาะแขกฆราวาส ได้รับข่าวแล้วว่า ไม่มีเวลามาทางที่อยากมาอยู่เสมอ. นี้ก็ก็น่าเห็นใจกันโดยทั่วๆ ไป.

เมื่อกล่าวถึงจำนวนผู้อยู่อาศัยแล้ว จะไล่เล้าถึงการกินอยู่ต่อไป. การขบฉันของภิกษุสามเณรนี้ อาศัยเฉพาะของ

ที่ได้มาจากการบิณฑบาตโดยตรง คือได้มาทั้งข้าวและกับข้าวพอสบาย สำหรับผู้ต้องการจะเป็นอยู่ง่ายๆ ตลอดเวลา ๑๐ ปี เว้นแต่ปีสุกทำนุ มีผู้มาจัดอาหารพิเศษส่งไปวันละสิ่ง โดยเห็นว่าดีกว่าที่จะไม่ทำอย่างนั้น. เพื่อความสะดวกและเป็นการเคารพต่อการฝึกฝนตัวเรา ได้ฉันในภาชนะง่ายๆ ภาชนะเดียวตลอดมา. ที่เรียกภาชนะเดียว นั้น หมายถึงใส่ข้าวลงในภาชนะใบหนึ่ง แล้วเกลี่ยกับลงไปข้างบนเท่าที่ต้องการ โดยแบ่งออกมาจากส่วรวมเท่าที่ได้มาในวันหนึ่งๆ แล้วก็ไปนั่งฉันตามสบาย. บางคนและบางสมัย ก็ใช้บาตรนั้นเองเป็นภาชนะ แต่บางคนและบางสมัยใช้ภาชนะอื่นที่สะดวกกว่า เพราะบาตรไม่เหมาะที่จะใช้เช่นนั้นมาก ด้วยบาตรสมัยนี้ ไม่ได้ทำ ปากกว้าง เป็นรูปขันน้ำอย่างบาตรพุทธกาล และล้างให้หมกกลิ่นยากกว่าภาชนะอื่น เช่นอ่างกัลละมัง เป็นต้น ทำให้เสียเวลามากในการรักษาความสะอาด ถ้าจะดำเนินการฉันแบบง่ายๆ กันตลอดชีวิต ใช้ภาชนะอื่นดีกว่า เช่นอ่างกัลละมังขนาดกลางใบเดียวก็พอ. เมื่อเล็งถึงใจความแล้ว ก็ไม่เป็นการมีมากอย่างใด ในการที่จะใช้ภาชนะเช่นนี้แทนบาตร ยังเป็นการถูกต้องหรือการชุกเกล้าเต็มที่อยู่นั่นเอง. การฉันเช่นนี้ ยังมีผู้เข้าใจ

กันแปลกๆ เช่นเข้าใจว่าต้องคลุกหรือขยำจนเข้าเป็นเนื้อเดียวกัน จึงจะถูกต้องตามแบบแผนนั้นก็มี แต่นั่นเป็นความคิดเห็นและความพอใจส่วนตัว หรือถึงกับเป็นเหตุผลเฉพาะตัว เฉพาะคนบางคน ที่อยากจะวัดกำลังใจของตนเท่านั้น. การฉันทันแบบนี้ เราใช้กันตั้งแต่แรกเริ่มจนกระทั่งบัดนี้ ทั้งที่สวนโมกข์, ที่หอสมุดธรรมทาน, และที่สวนโมกข์ (บน) อันจัดสร้างขึ้นใหม่เมื่อปีกลาย. เวลานั้นนั้น เราฉันทันแต่เข้าเท่าที่จะทำได้. ผู้สมัครจะฉันทันเดียวกับฉันทันเพียงคนเดียว, แต่ผู้ที่บางคราวต้องทำงานออกแรงทางกาย เช่นเกี่ยวกับการจัดสร้างสถานที่หรือสามเณรรุ่นเล็ก จะฉันทันเพลด้วยก็ได้ ในเมื่อมีเหตุผลอันสมควร. ฉันทันอาหารตามธรรมดา, ตามที่ทายกจะให้. ถ้าใครต้องการจะเว้นอาหารบางอย่างหรือทดลองการฉันทันแบบพิเศษออกไป, ต้องหาโอกาสทำเป็นพิเศษ, และเป็นได้เพียงครั้งคราว. ฉันทันเคยลองฉันทันแต่ผลไม้ อย่างเดียวบางสมัย รู้สึกว่าเป็นสิ่งที่สบายและแปลกถึงกับอยากจะขอร้องว่า ใครก็ตาม ควรลองผ่านการทำเช่นนั้นดูบ้าง อย่างน้อยสักคราวหนึ่ง. เนื้อตัวเย็นสบาย ไม่มีกลิ่นตัว สีและกลิ่นของอาจารย์ไม่เป็นที่น่ารังเกียจเลย. เหล่านี้

เมื่อคิดดูแล้ว เป็นอุปกรณ์แก่การอยู่อย่างสงบเย็น ดีกว่า
 ที่มันจะเป็นอย่างธรรมดา เสียอยู่ที่แต่ว่าในบางถิ่นไม่มีผลไม้
 พอให้ความสะดวกแก่เท่านั้น. ส่วนการฉันทผลไม้หรือเผือก
 มันนั้น ยากกว่าการฉันทผลไม้มาก, และในตอนแรกๆ
 ร่างกายเปลี่ยนแปลงไม่ค่อยทัน เช่น ไฟธาตุหรือน้ำย่อย
 อาหาร เปลี่ยนเป็นอย่างสูงให้พอเหมาะกันไม่ค่อยทัน, ไม่
 เหมือนผลไม้. แต่อย่างไรก็ตาม การฉันทผลไม้หรือผักนั้น
 ไม่สะดวกเป็นพิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือต้องกินบ่อยกว่าธรรมดา
 มิฉะนั้นจะหิวในตอนกลางคืน. การฉันทผลไม้ นั้น ฉันท
 ไม่ได้ปริมาณมากเท่าฉันทข้าวแล้ว; ยังย่อยเร็วซึ่งทำให้หิวเร็ว
 อีกด้วย. ฉันทสังเกตเห็นอีกอย่างหนึ่งว่า ในระยะที่ฉันทอาหาร
 แบบนี้ประสาททางตา, ทางหู และทางจมูก จะไวกว่าธรรมดา
 หลายเท่านัก. ใบไม้มีกลิ่นเช่นใบโหระพา; ยืนห่างกัน
 ๒-๓ วาก็ได้กลิ่น ซึ่งตามธรรมดาเราจะได้กลิ่นต่อเมื่อได้
 ทำให้ใบเข้าโดยวิธีใดวิธีหนึ่งและคมดู. ดอกไม้ต่างๆ หอม
 มาก จนบางอย่างฉันทหรือทนมไม่ได้ ซึ่งตามธรรมดาจะไม่
 เป็นเช่นนั้นเลย. สิ่งเหล่านี้ ฉันทยังทราบไม่ได้แน่นอน
 เหมือนกันว่า เป็นด้วยอำนาจอาหารนั้นๆ โดยตรง หรือ

๗ เป็นเพราะเหตุอื่นอันเนื่องมาจากอาหารนั้น ซึ่งเราอาจจะทำให้เกิดขึ้นได้อย่างเดียวกันโดยวิธีอื่น. ส่วนประสาททางลิ้นนั้น แม้จะไม่ทิวความไวมากเท่าทาง ตา หู จมูก แต่ก็ได้เพิ่มความไวยิ่งกว่าธรรมดาคด้วยเหมือนกัน เหตุนี้ฉันจึงเห็นว่า เป็นของที่ควรลองดูเล่น สำหรับทุกคน, และทดลองให้มีระเบียบที่ดี จึงจะพบผลที่อย่างน้อยก็เป็นการศึกษา. แต่อย่างไรก็ตามเราต้องไม่ลืมว่า เมื่อจิตใจสงบเป็นสมาธิหรือกำลังสดชื่นเยือกเย็นไม่ว่าจะเป็นมาได้ จากวิธีใดประสาทเหล่านี้ ก็ไวกว่าธรรมดาอยู่ส่วนหนึ่งแล้ว. ผลไม้ที่ดี คือ กล้วย มะละกอ น้อยหน่า และอื่นๆ ที่คล้ายกัน. การใช้ผลไม้เป็นอาหารนั้นทำให้เกิดผลทางจิต. ในส่วนที่ได้ให้ความรู้แต่ว่าเป็นอาหาร, ไม่มีของขาว ของหวาน, ไม่มีการกินจริง หรือกินเล่น เป็นของว่าง เหล่านี้เป็นต้น. ไม่มีเรื่องเกี่ยวกับการทำดีหรือไม่ดี ชนิดที่จะไปบ่นเอากับคนทำ มันจึงเป็น *แบบ* อันหนึ่งของการชู้ดเกล้าทั้งหลาย.

เมื่อได้พูดถึงอาหารแล้ว อยากรจะกล่าวถึงน้ำเสียด้วย. น้ำนั้น เป็นสิ่งที่ผู้จะตั้งบ้านเรือนได้หยิบยกขึ้นเป็นปัญหา

สำคัญอันหนึ่ง จันใด มันก็ได้เป็นปัญหาอันสำคัญของ
 สถานที่ อันเป็นสำนักฝึกฝนการปฏิบัติธรรม จันนั้น,
 และบางที่จะยิ่งกว่าไปเสียอีก. พวกเราหลีกเลี่ยงไม่ให้มีเรื่อง
 มาก ไม่จำเป็นจริงๆ แล้ว ก็ไม่ยอมมีสิ่งนั้นสิ่งนี้ อันจะ
 ทำให้เกิดการะมากขึ้นทั้งในค้ำันทุรอน การแสวงหาและ
 เสียเวลาการใช้การทำ. ถ้าเรามีน้ำดีเรื่องหลายเรื่องจะน้อย
 เข้า แต่ได้รับความผาสุกสบายเต็มตามที่ต้องการ. น้ำที่ไม่ดี
 บริโภคเป็นนิจ จะทำอันตรายแก่ร่างกาย, ซักผ้าให้สะอาด
 ไม่ได้โดยไม่ต้องใช้สบู่, อбакก็ไม่ทำความเยือกเย็นแต่กลับ
 จะทำความรู้สึกขยะแข็งให้เกิดขึ้น และอาจเป็นโรคผิวหนัง
 บางอย่าง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทำความหมดเปลืองและภาระยุ่งยาก
 ให้เกิดขึ้น. น้ำที่สวนโมกข์จัดและสะอาดดี แต่น้ำที่หอสมุด
 เต็มที่มาก เมื่อจันอยู่ในที่ทั้งสองแห่ง เป็นการเปรียบเทียบ
 กันอยู่บ่อยๆ จึงมีความรู้สึกเกิดขึ้นในเรื่องนี้ จนถึงกับนำมา
 กล่าวเพื่อว่าผู้สนใจในการจัดสร้างสำนักปฏิบัติธรรม จะได้
 นำไปพิจารณาพิจารณาด้วย. ที่สวนโมกข์บน (สวนโมกข์ที่
 กำลังจัดทำใหม่อีกแห่งหนึ่ง) น้ำดีกว่าที่สวนโมกข์มาก
 ภูมิประเทศก็เป็นที่รรมย์กว่า เราหวังผลในส่วนนี้จึงช่วย

กันจัดทำขึ้นอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งหวังว่าอีกไม่กี่ปีนัก เราจะมี
สถานที่ที่สบายกว่าเก่าหลายประการ โดยความช่วยเหลือของ
ธรรมชาติ และมีความหมดเปลืองน้อย.

ในการเป็นอยู่แบบนี้ การบิณฑบาตเป็นเหมาะที่สุด
การจัดตั้งครัวหรือมีผู้จัดถวายเสียเลยนั้น ไม่เหมาะหรือได้
ผลน้อยกว่า และการไปฉันในที่นิมนต์ตามบ้านเรือนนั้น
ถ้าหลีกเลี่ยงได้เป็นการดี ฉะนั้นภิกษุสามเณรเฉพาะที่อยู่ใน
สวนโมกข์จึงได้ขอตัว และเป็นที่ยอมรับกันว่า ได้งดเว้น
การไปฉันเช่นนั้น เว้นแต่จะมีเหตุพิเศษจำเป็นจริงๆ ทั้งนี้
เพื่อให้มีเวลามาก มีความโปร่งสบายอยู่ตามธรรมชาติ
เป็นพิเศษ สวมกับที่ต้องการให้เป็นการอบรมตนเป็นพิเศษ
สักสมัยหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเวลาที่ฝึกตาม. ข้อนี้เป็นเหตุให้เลย
ขอตัวงดเว้นการไปบังสกุล การนั่งหัดตบาสหรือวิธีการกรรม
อื่นๆ ที่ไม่จำเป็นเสียด้วย ซึ่งก็เป็นผลดีแก่การศึกษาและ
การทดลองปฏิบัติบางสิ่งบางอย่าง ยังมีอะไรน้อยเพียงใดก็
ยังมีผลดีทางจิต. การอยู่ในกระท่อมเล็ก ๆ เกลี้ยง ๆ ไม่มีสิ่ง
ของรุงรัง กินอาหารแบบที่เขากันขนานนามให้ว่า “กิน

งานแมว” ซึ่งพวกเรากำลังใช้กันอยู่ตั้งแต่ต้นมาจนบัดนี้นั้น ได้พิสูจน์ตัวมันเองให้เห็นแล้วว่า ไม่มีวิธีอื่นที่ดีกว่าโดยแน่นอน พอดีที่จะยึดถือเป็นหลักตายตัวได้. คนนอกมักจะเข้าใจผิดและฉลาดต่อการจะเป็นอยู่เช่นนั้น มีเรื่องซน ๆ ที่โยมของณเรเล็ก ๆ รูปหนึ่งถามณเรเมื่อก่อนจะไปอยู่ที่นั่นว่า “ณเร ยังจะกินข้าวงานแมวได้หรือ?” ส่วนความจริงนั้น ไม่มีอะไรที่กระทบความรู้สึกของณเรเลย ตั้งแต่แรกไปจนกระทั่งบัดนี้ และเป็นการเป็นอยู่ตามธรรมดาอันหนึ่งเท่านั้น. คนที่ไม่เคยลองเป็นอยู่แบบนั้นเท่านั้น ที่รู้สึกคล้ายกันว่าเป็นการทรมาน. ฉะนั้นฉันจึงหวังว่าผู้ที่จัดสถานที่แบบนั้นต่อไปในวันข้างหน้า ควรจะนึกถึงเรื่องนี้ให้มาก และพิจารณาดูให้ละเอียดไม่พลาดจากประโยชน์อันใหญ่หลวงด้วยอำนาจความเข้าใจผิด หรือสงสารในสิ่งที่ไม่ควรสงสาร.

การนุ่งห่มนั้น เมื่อใช้ผ้าเนื้อหนา ย่อมฝาดให้ตี ๆ เป็นการประหยัดและทำให้มีเรื่องน้อยเข้ามาหลายเท่าอันมิใช่เพียงเท่าเดียวสองเท่า. การมีระเบียบให้ใช้ผ้าปะนั้น นอกจากตรงตามอริยวงศ์ปฏิบัติแล้ว ยังทำให้มีจิตดีและสะอาดขึ้นอีกมาก. ฉันต้องขอสารภาพว่า เคยเข้าใจผิดและ

เคยถูกสิ่งเหล่านี้^๕มาแล้ว มาภายหลังมองเห็นความเขลาของตัว ก็รู้สึกว่ามีโชค ได้ความรู้สึกคิดนึกที่กว้างขวาง โดยไม่ต้องลงทุนอะไรทั้งยังได้ผ้าใช้ไม่ขาดแคลนอีกด้วย. สิ่งนี้เรียกว่าเป็นกุศลนั้น หมายถึงความฉลาดทุกประการในการจะเอาชนะความทุกข์ยากลำบาก. ภูมิธรรมทางจิต, ความรู้, และสิ่งของที่เสียไปเพราะความเข้าใจผิดชนิดนี้ นับว่าไม่เป็นกุศลอย่างยิ่ง. ถ้าภิกษุสามเณรหรือนักบวชมีหลักเช่นว่านี้จะเป็นการประหยัด แรงงานเงิน และเวลา ของประเทศชาติได้มาก และเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ทายกด้วย. พวกเราถือหลักว่าอะไรก็ตามที่ควรทดลอง หรือที่อาจคว้ามมาเป็นประโยชน์แก่จิตใจได้แล้ว เป็นต้องพยายามทดลอง จนกว่าจะเข้าใจซึ้งซาบและนึกพอใจตัวเอง เป็นสุขสนุกสบาย ทั้งส่งเสริมแก่การปฏิบัติธรรมในขั้นต่อไป อย่างดีอีกด้วย. ที่สวนโมกข์ นาน ๆ จะมีคนถวายจิวรสักครั้งหนึ่ง และมีบางราย ทอดผ้าป่าไปทางไปรษณีย์ ซึ่งเราทราบไม่ได้ว่าเป็นใคร. ฉับเคยได้รับผ้าสบงทำด้วยไหม ทอดด้วยมือหนาๆ ตามแบบพื้นเมือง ปรากฏแต่ว่าส่งมาจากภาคอีสาน โดยทางไปรษณีย์ แม้จะนานมาแล้วก็ขอตอบรับและอนุโมทนา

ไว้ในที่นี้ด้วย. และผ่านน้ได้ใช้ไปจนถึงที่สุดแล้ว ทนนาน
มาก.

การขอร้องไม่ให้มีคนอื่นเข้าไปรบกวน นับว่าได้ผลดี.
นาน ๆ จะมีคนที่ไม่รู้ หรือเป็นพวกที่ไม่อาจจะรู้ได้ เข้าไป
เที่ยวสักคนหนึ่ง ซึ่งเรารู้ว่าเป็นของธรรมดา. คนเป็นอัน
มากได้ให้ความเห็นอกเห็นใจ ไม่มีธุระจำเป็นเหลือเกินแล้ว
จะไม่เข้าไปในสวนโมกข์ เราขอขอบคุณในความเอื้อเฟื้ออันนี้
ไว้ในที่นี้ ทุกคนทุกคน และนับว่าเป็นการทำกุศลของท่าน
อย่างหนึ่ง ซึ่งพวกเราขออนุโมทนาด้วย. ส่วนที่เข้าไปเพื่อ
ธุระหรือเพื่อการศึกษา แม้ที่สุดแต่เพื่อเยี่ยมเยียนตามโอกาส
นั้น เป็นสิ่งที่พวกเรายังคงต้อนรับด้วยความยินดีเสมอ.
เด็ก ๆ ดูเหมือนจะเป็นจำพวกที่เป็นปัญหา มาก ตามที่สังเกตเห็น
เด็ก ๆ มีความอยากได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้ว เป็นลึมนึกถึง
อะไรหมด ฉะนั้น ถ้าในสถานที่ปฏิบัติธรรมแห่งใด มีสิ่ง
ที่เด็ก ๆ ต้องการ ก็คงจะได้รับความรบกวนบ้างเป็นธรรมดา.
ในบริเวณสวนโมกข์ ยังมีเด็ก ๆ ที่แอบเข้าไปขโมยข้าว
ปลา ซึ่งมีทั้งปลาเล่นและปลาที่ใช้เป็นอาหาร เก็บผัก หาเห็ด

ยืงนก ซึ่งสิ่งเหล่านี้ยากที่จะจัดการไม่ให้มีได้ เพราะมีชุมชนตามธรรมชาติ แม้ที่สุดแต่ไม้พินและไม้ที่จะใช้การงานอย่างอื่น. ถ้าหากว่าในการที่จะจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมรายได้ ได้คำนึงถึงปัญหาอันนี้มาเสียตั้งแต่แรก และจัดการหลีกเลี่ยงหรือป้องกันเสียตั้งแต่แรกแล้ว จะเป็นผลดีแก่ภิกษุสามเณรผู้อยู่อาศัยมากที่สุด. การสู้รบกับเด็ก ๆ ซึ่งอยากได้รุนแรงและลืมอะไรแก่นั้นไม่ค่อยสนุกเลย. ถ้าในสถานที่นั้นไม่มีสิ่งที่ต้องการสำหรับเด็ก ๆ แล้ว ปัญหาก็ไม่มี. และบางทีต้องคิดหาอุบายทำลาย และโยกย้ายสิ่งเหล่านั้น ให้หมดไปจากสถานที่เช่นนั้นเสีย ก็ดูเหมือนได้ผลเกินกว่าสิ่งของที่ต้องเสียไป.

สิ่งรบกวนตามธรรมชาติบางประการ เช่นเสียงร้องของนกเป็นต้นนั้น ไม่เป็นปัญหาอันใดเพราะเป็นสิ่งที่ไร้ความหมาย เช่นเดียวกับเสียงคลื่นเสียงลม ไม่นานเท่าใดก็เป็นการเคยชิน และเป็นการศึกษาในบางอย่างบางประการอีกด้วย. แต่มีบางสิ่งบางอย่างที่ต้องทำการศึกษาจากมันอย่างใจเย็น. ที่สวนโมกข์ยุงชุมมากมีน้อยวันเหลือเกินที่ปราศจากยุง

แต่ไม่ปรากฏว่ามีเซอมาเดเรีย เนื่องจากเป็นยุงธรรมชาติตัวเล็ก ๆ ซึ่งขุ่นมาจากคลองน้ำเค็มเป็นส่วนมาก. ในกรณีเช่นนี้ ต้องเรียนรู้ถึงธรรมชาติของสิ่งเหล่านี้ รู้จักหลีกเลี่ยงหรือป้องกัน. กลางวันไม่มียุงเลย ตอนพลบค่ำจะมีมาก จึงต้องหาวิธีป้องกันไม่ให้ตามขุ่นไปบนที่อาศัย เช่นออกมาเสียหรือไม่เปิดแสงไฟให้เห็นจนกว่าจะค่ำไปมากแล้ว รู้จักแบ่งเวลาการทำงานให้เข้ารูปหรือเหมาะสมกับธรรมชาติ เช่นเวลาที่มียุงเช่นนี้ด้วย ในที่สุด ก็จะเหมือนกับไม่มียุงเหมือนกัน. การตัดตอนหรือป้องกันต้นเหตุ เช่นการระบายน้ำไม่ให้มีที่กักตัวของยุง ก็ช่วยได้มากและเป็นสิ่งที่ควรเอาใจใส่ตามที่ควร. ในบางคราวยุงก็มีประโยชน์ในการช่วยไม่ให้นอนมากเกินไปกว่าธรรมดา หรือเกินความต้องการของร่างกาย.

การไม่ใช้มุ้ง ใช้ฟูก ใช้หมอนนั้น ดีมาก, เว้นแต่คราวเจ็บไข้. ทำให้มีความคิดนึกกว้างขวางเบากายเบาใจ ตื่นดีกว่าธรรมดา เห็นการนอนเป็นเพียงการพักผ่อนชั่วคราว ช่วยยาม ของร่างกายจริง ๆ ไม่ใช่เวลาหาความสุข หรือมัวเมาในอารมณ์สุข. สามารถที่จะบำเพ็ญแบบแห่ง ชาคริยา-

นุโยค ได้ดีที่สุดใน และง่าย ๆ ด้วย. แต่ข้อ^๕หมายเฉพาะภิกษุสามเณรที่กำลังฝึกฝนทางจิตโดยตรง ถ้ายังมีการศึกษาอย่างอื่น หรือการงานอย่างอื่นแทรกแซง อาจไม่ได้ผลเต็มตามที่^๕ว่านัก. ข้อ^๕นี้เนื่องจากเวลาที่จิตพักอยู่ในความสงบด้วยการนั่งอยู่หนึ่ง ๆ สบายกว่าการนอนเสียอีก การนอนเลยกลายเป็นของไม่อยากให้มีมา อยากตื่นอยู่ด้วยความแจ่มใสสดชื่น ในการยืนการเดินเล่น นั่งเล่นมากกว่า, เพราะสนุกหรือเพลิดเพลินดีกว่า. ร่างกายที่เคลื่อนไหวน้อย เช่นการเป็นอยู่ของโยคีนั้นมันต้องการนอนน้อยที่สุด อย่างที่เรียกว่ามิดิธรรมคา. ข้อ^๕คณธรรมคาอาจเข้าใจไม่ได้ ถ้าไม่เคยลองเป็นอยู่ตามแบบ^๕นี้ดูก่อน. หรือจะสังเกตเปรียบเทียบได้ในเวลาที่ป่วยใช้นอนอยู่หนึ่ง ๆ เคลื่อนไหวน้อยมาก ก็ต้องการหลับน้อยมากคือนอนไม่ว่าจะหลับนั่นเอง แต่นี่เป็นเรื่องของโรค ผิดตรงข้ามกับเรื่องของความสงบสบาย.

พวกเราอยู่ที่นี้ ในส่วนตัว ได้รับความพอใจสะดวกสบาย ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นการทรมาน ทั้งนี้เนื่องจากการปรับระดับของจิตใจในเมืองต้นไว้ถูกต้อง. แต่มีคณ

ภายนอก มีความรู้สึกว่าเกินไป หรือทรมานไปก็มี. ถ้าใครสามารถทำจิตใจของตนมองเห็นลู่ทางของความสงบได้ก็จะยิ่งอยากอยู่ในที่เช่นนั้น หรือให้มีการบีบคั้นมากกว่านี้ไปเสียอีก เพราะการอยู่เช่นนั้น มีเรื่องน้อย หรือแทบจะไม่มีเลยนั่นเอง มีโอกาสผลิตผลิตอยู่ด้วยการคิดค้น และแสวงสว่าง แจ่มจำต่าง ๆ มีรสใหม่ ๆ แปลก ๆ. แม้ภิกษุสามเณรประเภทที่ยังมีการศึกษาทางตำรา หรือการศึกษาเบื้องต้นอื่น ๆ นั้น จะต้องมีความรู้สึกที่สูงไปในทางรักการศึกษา หรือเมากการศึกษาในตนเอง ในที่สุดก็จะวิ่งเข้าหาสถานที่ที่มีเรื่องน้อยนั้นอีกเหมือนกัน. ที่อยู่ที่ให้ความสบายมากไปนั้น จึงเวลาหรือความคิดไปยังความผลิตผลิต การคิดประดิษฐ์ประดอย ตกแต่งให้สวยงามยิ่งขึ้น หรืออย่างน้อยที่สุด ก็ยังมีการกังวล เกี่ยวด้วยการระวัญดูแลที่มากเกินไป. ฉะนั้นจึงไม่ค่อยให้ประโยชน์อันแท้จริงแก่นักศึกษา และทั้งเป็นสิ่งที่กำลังหลงกันอยู่โดยไม่รู้สักตัว โดยเห็นเป็นเกียรติหรือเป็นอะไรในทำนองนั้น ซึ่งทำจิตใจให้เป็น *บ้าน* มากกว่าเป็น *อนาคาริก ผู้ค้นคิด*. ถ้าประชาชนส่วนมากของชาติพลอยหลงไหลไปตามนี้ด้วย นั่นก็คือความที่ศาสนาเป็นเสนียดของชาติอยู่โดย

เร้นลับ เสียหายทั้งส่วนวัตถุและส่วนจิตใจ.

เมื่อกล่าวมาแล้ว ถึงตอนนี้ ฉันอยากจะพูดถึงเรื่อง
ของเด็ก บ้าง เท่าที่มันเกี่ยวกับภิกษุสามเณรผู้เป็นนักศึกษา.

การเล่น หรือ ของเล่น นั้น ดูเหมือนเป็นสิ่งที่คู่กัน
มากับมนุษย์ อย่างที่จะแยกกันไม่ได้เป็นอันขาด. แม้พวก
ที่ขจัดสนที่สุด ก็ยังมีการเล่นหรือเสียสละเพื่อเล่น. คนมีทรัพย์
ก็เล่นสิ่งของแพง, ฆราวาสก็เล่น บรรพชิตก็เล่น เมื่อเล่น
ของถูก ๆ หรือวัตถุที่มีความงามตามธรรมชาติไม่สนุก ก็เล่น
ของแพง ๆ เช่นเครื่องลายครามและเจียรนัย. พระอริยเจ้าท่าน
ก็ยังเล่น คือเล่นฉานและเล่นสมบัตติ อันได้แก่การเข้าฉาน
เล่นแปลก ๆ ออกฉานนั้นเข้าฉานนี้อย่างโลดโผนที่สุด เหมือน
พวกนักกีฬาที่ซ้อมกีฬาต่าง ๆ ของตน หรือประชันรู้ท่าทาง
แปลก ๆ ใหม่ ๆ ขึ้นแล้วก็สนุกสนานกัน. เมื่อบนดั่งนี้ พวก
ที่ยังเฟื่องบวช หรือไกลต่อการเข้าฉานเล่า จะเล่นอะไรกัน?
ฉันแนะนำให้เณรเล็ก ๆ เล่นสิ่งที่เกี่ยวกับการศึกษา หาความรู้
รอบตัว ให้คอยศึกษาอย่างละเอียดถึงธรรมชาติรอบ ๆ ตัว
จากนก จากปลา ต้นไม้ ดอกไม้ เพื่อเรียนรู้เรื่องการสืบพันธุ์
การงอก การเจริญเติบโต ตามแนวที่เคยศึกษามาจากตำรา

ฝ่ายชีววิทยาให้ละเอียดยิ่งขึ้น ๆ ตามลำดับ เท่าที่ตนจะทำได้. ยิ่งสิ่งที่เห็น ได้ยาก ๆ เช่น เรื่องของ ปลวกของไส้เดือน ก็ยิ่งต้องเผ่าดูกันเป็นเวลานาน ๆ. บางทีก็แนะนำให้เล่นเกี่ยวกับงานก่อสร้าง รู้จักใช้และทำเครื่องมือ เพื่อสะดวกในการที่จะเล่นหรือทำงานจริง ๆ อย่างอื่น ๆ ในวันข้างหน้า. เครื่องอุปกรณ์เกี่ยวกับการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ เรื่องเสียง แสง ไฟฟ้า กลศาสตร์ เหล่านี้ ก็แนะนำให้หามาเล่นตามที่จะหาได้ ให้ทดลองทำตามที่จะทำได้ ตามที่จะพาเที่ยวดูได้. แม้ว่าสิ่งเหล่านี้จะไม่ใช่ของเล่นโดยตรง ก็ยังสามารถทำกำลังงานของสัญชาตญาณที่รักของเล่น หรือการเล่นให้ร่อยหรอไปได้ เป็นการสับเปลี่ยนเอามาใช้ในทางเป็นของจริง และเป็นการศึกษาเสีย ก็ไม่ทำความเดือดร้อนให้แก่จิตใจ ได้ผลดีอยู่เหมือนกัน. ภิภุสามเณรที่เป็นรุ่นใหญ่ขึ้นมา ก็แนะนำให้รู้จักสังเกตสูงขึ้นมา แต่ก็ไม่พ้นไปจากการคลุกคลีกันกับธรรมชาติ จนบอกไม่ได้ว่าเป็นของเล่นหรือของจริง. การคุย, การถกเถียงปัญหาการหัดใช้เสียงตามหลักแห่งอักษรศาสตร์ การหัดแสดงธรรม เหล่านี้ ถ้ารู้จักจัดให้ลึกซึ้ง ก็สนุกดี ริมเวลาที่จะไปเล่นเลวไหลอย่างอื่น ๆ มาให้หมด. การไม่ได้หัวเราะ

เสียเลย หรือไม่มีเวลารูสึกสนุกเพลิดเพลินเสียเลยนั้น คงจะทำให้เส้นประสาทหรือกล้ามเนื้อบางส่วนแห่งตีบ และกลายเป็นคนไม่สมประกอบไปบางส่วนก็เป็นได้ หรือจะเปิดโอกาสให้แก่โรคภัยบางอย่างโดยตรงก็ได้. ฉะนั้นแม้ในวงผู้ฝึกฝนการปฏิบัติธรรม ก็จะต้องแก้ปัญหา เรื่องนี้ให้ลุ่ล่งไปด้วยดีเหมือนกัน, จะถือว่าเป็นสิ่งนอกเรื่องไม่ได้. ผลของการเป็นอยู่ในสำนักบางสำนัก ปรากฏเป็นการเจ็บไข้, การวิกลจริต, และความคิดนึกที่คับแคบไม่สมบูรณ์ไปเสียนั้น ฉันทเห็นว่าอาจมีขึ้นเพราะการละเลยในเรื่องนี้เสียเกินไป ไม่มากนักน้อย. เพื่อนนักศึกษา หรือผู้จะจัดตั้งสำนักศึกษาตามแบบนี้ ควรนึกดูให้ถี่ถ้วน.

เมื่อพูดถึงการเล่นแล้ว ควรจะพูดถึงของจริงหรืองานจริง ติดต่อกันไป.

พวกเราที่นี่ ที่สามารถช่วยตัวเองได้ในส่วนวิชาความรู้ ก็ตั้งหน้าระมัดระวังการเป็นอยู่ในวันหนึ่ง ๆ ของตน ๆ ให้มีความสว่างไสว มีความสุขและบริสุทธิ์เท่าที่จะทำได้. พวกที่ยังต้องรับคำแนะนำสั่งสอน ซึ่งเป็นภิกษุสามเณรชุดพิเศษ ก็ตั้งใจในการที่จะทำตามคำสั่งสอน. ทุกคนสำนึกในหลักที่

เราถือเป็นสภาวะ คือ เรียนมาก, ทำงานมาก, กินอยู่ง่าย, อดทนและบริสุทธิ์, ปรารถนาสูงในการบำเพ็ญประโยชน์ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น. สิ่งที่เราอยากันให้เด็กตั้งอยู่เป็นประจำวัน ก็คือพยายามผ่านสิ่งต่างๆ ไปด้วยความระมัดระวังสังเกต อย่างละเอียดละออ ไม่ว่าจะเป็นการกินการนอน การได้พบ ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง การเล่น การเที่ยว การสมาคม ฯลฯ ทุกอย่างควรจะต้องเป็นการศึกษาไปหมด เพื่อช่วยให้รู้จักสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริงเร็วเข้า จนไม่เที่ยวคิดอยู่ในสิ่งใดๆ และไม่มีทุกข์ ขยันทำงานเพียงเพื่อเป็นหน้าที่ของสังขารที่ยังไม่แตกดับ ให้มีความฉลาดรอบรู้เกิดขึ้นทุกๆ อิริยาบถที่เคลื่อนไหว จนกว่าจะรู้สิ่งที่สูงสุด ไม่มีอะไรบงกควอนความอยากรู้อีกต่อไป. ที่สวนโมกข์เรามีหอสมุดน้อยๆ ต่างหาก จากหอสมุดธรรมทานที่ตั้งอยู่ที่ตำบลตลาด. หอสมุดที่สวนโมกข์มีหนังสือธรรมและบาฬี นับตั้งแต่พระไตรปิฎก และอรรถกถาลงมาจนถึงแบบเรียนนักเรียนธรรม, และยังมีหนังสือแบบเรียนสามัญศึกษาบ้างเล็กๆ น้อยๆ สำหรับพระเณรรุ่นเล็ก. เมื่อเวลาว่างในบางฤดู สำหรับบางคนได้เรียนวิชาสามัญศึกษา ประเภทที่ช่วยให้เกิดความเฉียบ

แหลมเจดีย์ฉลาด เช่นวิชาคำนวณ กระทั่งวรรณคดี. ในเรื่องนี้เรารู้ว่าภิกษุสามเณร ที่จะมีความรู้พอตัวหรือคล่องแคล่ว ควรผ่านความรู้รอบตัวที่จะช่วยให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไรมาบ้างเสียก่อน การนั่งคิดนอนคิดคนเดียวของตน จะได้เล่นไปถูกทาง. เรียนแต่หลักสูตรของพระเณรเท่าที่ตั้งไว้ในสมัยนี้ อย่างเดียวนั้นไม่พอโดยแน่นอน, และเหมาะแก่ผู้ที่ได้ผ่านโลกมาแล้วเท่านั้น. ถ้าจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งให้ถูกต้องที่สุด ก็ต้องกล่าวว่า หลักสูตรการศึกษานั้น ถ้าทำได้ ควรจัดเฉพาะคนเป็นคน ๆ ไป เป็นดีกว่าอย่างอื่น.

เมื่อมีเวลาว่าง ก็ฝึกฝนวิธีการเผยแพร่ เช่น การหัดเขียนบทประพันธ์ชนิดต่าง ๆ บางคนมีนิสัยไม่ให้เกิดการนี้เสียทีเดียว แต่เมื่อได้อบรมกันอยู่นาน ๆ เข้า กับพวกที่มีนิสัย ก็ค่อยมีนิสัยขึ้นบ้างตามลำดับ. การหัดเขียนส่งไปลงพิมพ์นั้นช่วยให้เขียนเป็นเร็วกว่าอย่างอื่น. การออกหนังสือพิมพ์อ่านกันเองแต่ในหมู่ผู้แรกศึกษาด้วยกันนั้น จันส่งเสริมอยู่เสมอ ๆ ในสมัยที่กระดาศยังร่ำรวย. บางคนยังมีเวลาว่างพอที่จะช่วยฉันทำงานในหน้าที่ซึ่งพอจะเรียกได้

ว่าเลขานุการ หรือผู้ช่วยในการลอกคัมภีร์เขียน, หรือตรวจ
ข้อความที่มีผู้ส่งมาลงหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาของคณะธรรม
ทาน เป็นการหัดวิจารณ์ข้อความต่าง ๆ ไปในตัวซึ่งช่วยให้
รัฐภาษาไทยเร็วขึ้นมาก.

เมื่อพิจารณาดูโดยละเอียดแล้ว คนเราจะดีได้หรือจะ
มีความสามารถจริงๆ นั้น กินเวลานานมาก เพราะเพียงแต่
การศึกษาอย่างเดียวไม่พอ ต้องมีการอบรมกันอยู่กับมรรยาท
ที่ตึงามทั้งทางจิตและทางกาย ซึ่งหมายถึงการบังคับตัวเองให้
ได้ทั้งที่ลับและที่แจ้ง พร้อมๆ กันไปกับการศึกษานี้ทีเดียว
เพราะทั้งสองอย่างต้องกินเวลามากเท่าๆ กัน. เนื่องจากสิ่ง
เหล่านี้เป็นสิ่งที่นานเข้าก็น่าเบื่อหน่าย จึงต้องอาศัยการปลุก
ปลอบเร้าใจจากครูหรือมิตรสหายอยู่เสมอๆ ด้วย ซึ่งฉัน
เห็นว่างานอันหลังนี้เป็นงานหนักมาก เพราะเกี่ยวกับหยั่ง
ทราบถึงภายในใจคนอื่น ซึ่งจะทำให้ดีก็ต่อเมื่อมีโอกาสจับตา
ดูด้วยความสังเกตอย่างใกล้ชิดอยู่เสมอเท่านั้น และสิ่งนี้
เป็นงานจริงอันหนึ่งเหมือนกัน มิฉะนั้นนักศึกษาเหล่านี้จะ
ตลอดรอดฝั่งไปไม่ได้. เพราะเป็นการล่อยไปตามบุญ
ตามกรรม เช่นเดียวกับการเลี้ยงลูกอ่อนที่ทำไปสักแต่ว่า

ตามหน้าที่. ฉันพยายามเสมอ ที่จะให้ทุก ๆ คนที่อยู่ด้วยกัน รู้จักทำตนให้เป็นเพื่อนที่ดีต่อกัน ในเรื่องปลุกปลอบน้ำใจ ของกันและกัน โดยอาศัยความรักใคร่เป็นสำคัญอยู่เสมอๆ, และบันทึกไว้เช่นเดียวกับเรื่องที่ควรบันทึกอื่น ๆ. สรุปรวม ความสั้น ๆ ว่า เราได้พยายามกันทุก ๆ ทาง ในอันที่จะให้ การกระทำของเรา ผลักดันเราไปในทางสูงอยู่ตลอดเวลา ings ที่เราจะรู้ได้และรู้ไม่ได้ชัดเจน, ซึ่งหวังว่าเมื่อเราอยู่ใน สถานทีนั้นนานพอสมควรแล้ว ต่อไปเราจะมีความสุขหรือ เอาตัวรอดได้.

ถ้าท่านจะได้พลิกดูที่ปกหน้าและปกหลังด้านในของ หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ปีที่ ๔ เล่ม ๓ หรือเล่ม ๔ ก็ตาม ตอนความฝันของคณะธรรมทาน ในแผนกสวนโมกข์ จน เข้าใจดีแล้ว ฉันอาจกล่าวกับท่านได้ว่า เราได้รับความพอใจที่สุด. แม้เราจะทำกันตามสติกำลังหรือตามความสามารถ อันจะเรียกว่าอย่างเต็มที่ ทำก็ไม่ผิดนัก เราก็ได้ทำให้ลุล่วงไป ตามที่เราฝัน ๆ ไว้ได้หลายสิบเปอร์เซ็นต์ ซึ่งเราหวังว่าคงจะ เต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ได้สักคราวหนึ่งในวันข้างหน้า. และสิ่งสูงสุด-

ท้ายที่เราหวังกันนั้นก็คือ ความสามารถในการเผยแพร่พุทธศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเป็นการช่วยกันจัดโลกนี้ ให้เป็นโลกที่เต็มไปด้วยความสุขตามความสามารถของตนๆ ในเมื่อวิธีการอย่างอื่น ๆ ไม่อาจสร้างสรรค์สันติภาพให้แก่โลกได้อีกต่อไป. เรายินดีเสียสละ อดทนต่อการกระทบกระทั่งจากผู้อื่นที่เข้าใจผิด พร้อมกับการชื่นชมยินดี ในเมื่อมีผู้นุโมทนาสาธุการ เนื่องจากเข้าใจถูกในงานที่เราทำเรื่อยๆ ไป จนกว่าจะถึงจุดหมาย.

เรื่องสุดท้าย ที่ฉันจะเล่าสู่ท่านทั้งหลายฟังก็คือเรื่อง **ทุน**. เรื่องนอกนั้นโดยมากก็เป็นเรื่องที่ท่านอาจทราบได้แล้ว หรือบางเรื่องก็เป็นของส่วนตัว เกินไปกว่าที่จะนำมาเล่าในหน้ากระดาษเหล่านี้.

ทุนอันแรกก็คือเงินและแรง. การใช้จ่ายเนื่องกับสวนโมกข์นั้น ปรากฏอยู่แล้วตามบัญชีในแถลงการณ์ของคณะกรรมการ ว่ามีจำนวนเท่าใด. ทั้งหมดนั้นส่วนมากใช้ในการตกแต่งสถานที่ การล้อมด้วยสวนหนาม การทำที่พัก

อาศัย และใช้เป็นค่าหยูกยาในคราวเจ็บไข้ ตลอดจนค่าเดิน
 ทางไปมาซึ่งมีอยู่บ่อย ๆ. บางปีก็มากบางปีก็น้อย. และนับ
 ตั้งแต่แรกเริ่มมา เมื่อพิจารณาตุแล้ว อาจจะพบความจริงได้
 อย่างหนึ่งว่า การจัดสถานที่แบบนี้ ไม่เป็นการหมดเปลือง
 มากมายอย่างใดเลย เมื่อคำนึงถึงผลแล้ว รู้สึกว่าได้ผลเกิน
 ค่า หากแต่ว่าผลนั้น ๆ เป็นสิ่งที่ไม่มีตัวมีตนแสดงอยู่ปรากฏ
 ชัดเหมือนการบริจาคสร้างโบสถ์ สร้างวัด สร้างโรงเรียน
 เป็นต้น จึงดูเป็นไม่ชวนให้ทำ. การเสียสละเพียงเท่านั้นใน
 ประเทศไทยเรา มีคนอาจจะสละได้เป็นจำนวนหลายหมื่นคน
 หากแต่ว่ากิจการอันนี้ ยังไม่เป็นที่เข้าใจดีสำหรับผู้พร้อมที่
 จะเสียสละเหล่านั้นเท่านั้น.

ทุนอันที่สอง คือ กำลังน้ำใจ พวกเราได้กำลังน้ำใจ
 กันมาจากไหน ท่านอาจทราบได้แล้วจากข้อความที่เขียนมา
 ข้างต้น ๆ. ทุนอันนี้ สำคัญยิ่งไปกว่าเงินหรือแรง เพราะถ้า
 ไม่มีกำลังใจมุ่งหวังอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างแรงกล้า และได้
 รับการสนับสนุนจากมิตรสหาย และเหตุการณ์บางอย่างอยู่
 เสมอแล้วก็ชวนให้เบื่อง่าย. ฉะนั้นการที่มีผู้อ่านหนังสือ

เพื่อหาความรู้หรือเพื่อทราบข่าวกิจการของเราก็ตาม เป็นการให้กำลังใจอย่างดีของเราอยู่ส่วนหนึ่ง ซึ่งเราขอขอบคุณ โดยทั่วกัน.

ทุนอันที่สามซึ่งเป็นอันดับสุดท้าย ได้แก่ผู้กล้ารับภาระจัดการเป็นตัวยืนโรง ถ้าไม่มีใครทำหรือใครช่วยก็ยินดีที่จะทำไปคนเดียวเรื่อยๆ ไม่ยอมเลิกล้ม ได้เท่าใดก็เอาเท่า นั้น ซึ่งมีความสำคัญในข้อที่ว่า คนที่คอยให้ทุน หรือกำลังใจนั้น มิใช่ได้มาทำด้วยได้. ต่อเมื่อทุนมีครบพร้อมทั้งสามประการดังกล่าวมา กิจการก็ก่อรูปและดำเนินไปได้ สำหรับงานประเภทนี้ ซึ่งเราอาจกล่าวได้เต็มปากว่า ไม่เป็นงานที่ชวนให้ทำตามธรรมชาติ เหมือนงานที่ได้รับค่าจ้างรางวัลตรง ๆ เสียเลย. ฉันขอแสดงความหวังเป็นอย่างมากว่าเพื่อนพุทธบริษัทผู้ใดที่ตั้งใจจะจัดงานตามแบบนี้ขึ้น ควรจะรวมทุนทั้งสามประการนี้ให้ครบถ้วนเสียก่อน การกุศลชนิดที่ไม่ มีค่าจ้างหรือเงินเดือนนี้ ซึ่งความจริงไม่ใช่เป็นของท่าน แต่เป็นของชาติและศาสนา จึงจะดำเนินไปได้ ไม่มากก็น้อย.

ในที่สุด ขอสรุปการเล่าอันยืดยาวของฉันด้วย
ถ้อยคำสั้น ๆ ว่า พวกเรากำลังได้รับความพอใจใน
งานที่ทำ มีความกล้าหาญร้นแรง เป็นสุขสบายดีอยู่
ทั่วกันทุกคน. และตั้งใจจะทำหน้าที่ของเราเรื่อย ๆ
ไปไม่ว่าสถานการณ์ของโลกจะเปลี่ยนไปอย่างไร.

พุทธทาสภิกขุ

๒๗ ต.ค. ๘๖

ประวัติการทำงาน

ของ

“พุทธทาสภิกขุ”

อรุณวดี สุวรรณเกษร

ท่านพุทธทาสภิกขุ สมณศักดิ์ปัจจุบันปัจจุบันนี้ เป็นพระราชขี้กวี* มีฉายานามเมื่ออุปสมบทว่า “อินฺทปฺลฺโย” เป็นผู้เริ่มดำเนินการ “คณะธรรมทาน” ร่วมกับ นายธรรมทาส พานิช ผู้น้อง ด้วยมีจุดประสงค์เพื่อเผยแผ่ธรรมะ ทั้งด้านการศึกษาและด้านการประพฤติปฏิบัติ โดยจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรม ชื่อ “สวนโมกขพลาราม” (เก่า) ที่ตำบลพุ่มเรียง อำเภอลำลูกกา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ต่อมาเห็นว่าที่เดิมไม่เหมาะสม จึงเปลี่ยนย้ายสำนักมาอยู่ที่สวนโมกขพลารามใหม่นี้ ที่อำเภอลำลูกกา และปัจจุบันท่านยังคงพำนักเป็นประธานอยู่ ณ สถานที่นี้.

* ปัจจุบันนี้ได้รับเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระเทพวิสุทธิเมธี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔

ประวัติทางการศึกษา ในวัยเยาว์ของท่านปรากฏว่า

เป็นผู้สนใจค้นคว้าศึกษาวิชาการต่างๆ ด้วยตนเองตลอดมา ตั้งแต่เริ่มเข้าเรียนจนจบชั้นของโรงเรียนมัธยมปีที่สาม และแม้ระหว่างที่ประกอบอาชีพช่วยบิดามารดาค้าขายอยู่ที่บ้าน ตำบลพุมเรียง ก็มีได้ละเลยการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง.

ได้อุปสมบท ที่วัดโพธาราม อำเภอไชยา จังหวัด สุราษฎร์ธานี เมื่ออายุครบ ๒๐ ปี พ.ศ. ๒๔๖๙. สมัยเป็น พระภิกษุ ได้ศึกษาตามภูมิ-เทศ ที่วัดเดิมอำเภอไชยา และศึกษาต่อที่วัดปทุมคงคา จ.ว. พระนคร; สอบไล่วิชาการ ศึกษาตามแบบบรรพชิตได้นักธรรมเอก และภาษาบาลีได้ เปรียญสามประโยค.

ในระหว่างที่กำลังจะศึกษาภาษาบาลี เพื่อสอบไล่ประโยค สูงต่อไปนั้น ท่านเกิดความคิดใหม่ขึ้นว่า ใครจะใช้ชีวิต ศึกษาค้นคว้า เดินตามรอยพระบาทบุคลของพระพุทธเจ้า จึงตัดสินใจเลิกศึกษาตามแผนเดิม เดินทางจากวัดปทุมคงคา จ.ว. พระนคร กลับไปอำเภอไชยา และเริ่มจัดตั้งสำนัก ปฏิบัติธรรม ชื่อ “สวนโมกขพลาราม” ตำบลพุมเรียง ดังกล่าวข้างต้น. ในปีแรกท่านได้เริ่มศึกษาค้นคว้าและตั้งต้น

ปฏิบัติธรรมในสวนโมกข์นั้น ด้วยองค์เองตามลำพังแต่ผู้เดียว โดยอาศัยโยม ญาติมิตร ที่ศรัทธาถวายอุปถัมภ์ ตามสมควร.

งานศึกษาค้นคว้า และเผยแผ่พุทธธรรมตามแนวของท่าน เริ่มตั้งแต่ เดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นลำดับมาจนปัจจุบัน ซึ่งในระยะเดียวกันนี้ น้องชายของท่าน คือ นายธรรมทาส พานิช ผู้เริ่มการเผยแผ่ธรรมะโดยมีแนวส่งเสริมการปฏิบัติธรรม สอดคล้องกับท่านพุทธทาส ก็ดำเนินงานกว้างขวางขึ้นโดยลำดับ นับเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๒ จนถึงปัจจุบันเป็นองค์การกุศลชื่อ “คณะธรรมทาน”.

จุดเริ่มงานของคณะธรรมทานนี้ นับว่าเกิดจากความคิดของสองพี่น้องตระกูลพานิช คือ ท่านพุทธทาสภิกขุ กับ นายธรรมทาส พานิช น้องชาย.

คณะธรรมทาน ซึ่ง นายธรรมทาส พานิช ได้เริ่มงานตั้งแต่รวบรวมหนังสือธรรมะใส่หีบเก็บหนังสือไว้ให้ประชาชนยืมไปอ่าน จนมีผู้ศรัทธาบริจาคหนังสือเพิ่มขึ้น. ครั้นจัดตั้งสวนโมกขพลารามแล้ว ก็ได้รับความอุปถัมภ์ด้านการเงินจากมารดาของท่านเอง และต่อมามีผู้ศรัทธาอื่นบ้าง ก็กิจการจึงขยายมาโดยลำดับ มีการออกหนังสือรายไตรมาส

ชื่อ “พุทธศาสนา”. จัดพิมพ์หนังสืออื่นๆ ออกเผยแพร่, จัดตั้ง หอสมุดธรรมทาน, จัดตั้ง โรงเรียนพุทธนิคม ชาย-หญิง และจัดตั้งมูลนิธิเป็นนิติบุคคลชื่อว่า “ธรรมทานมูลนิธิ”.

ธรรมทานมูลนิธิ มีวัตถุประสงค์เป็นองค์การที่มีทุนไว้บำรุงส่งเสริมให้เกิดการเผยแพร่ธรรมะ และการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธศาสนาอย่างเป็นปึกแผ่นมั่นคง โดยแยกวิธีดำเนินการเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. ทำการเผยแพร่ธรรมะ และให้การอุดหนุนบำรุงกิจการเผยแพร่ธรรมะขององค์การกุศลหรือสมาคม ที่มูลนิธิเลื่อมใส.

๒. ทำหน้าที่ทายาท และไว้วางใจในการจัดหาจัดสร้าง และรักษาปัจจัยสี่ เพื่อบำรุงภิกษุสามเณร ๗ สำนักปฏิบัติธรรมในบารุงของมูลนิธิ.

๓. ให้ทุนเล่าเรียนแก่นักเรียน, นักศึกษา, ครูที่มีความประพฤติดี และสนใจในการปฏิบัติ ตามหลักแห่งพุทธศาสนา.

สำนักงานของมูลนิธิ ตั้งอยู่ที่บ้านธรรมทาน อำเภอ
ไชยา จ.ว. สุราษฎร์ธานี.

ฝ่ายแผนงานเดิมของคณะธรรมทาน ที่ท่านพุทธทาส
มีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ ก็ยังดำเนินไปตามโครงการโดยลำดับ
ได้แก่

ก. แผนกสวนโมกขพลาราม

มีงานดังนี้

๑. ฝ่ายวิชาการ, ฝ่ายห้องสมุด และค้นคว้าทางหลัก
วิชาการโดยเฉพาะ
๒. ฝ่ายสัมมนา และการปฏิบัติ
๓. ฝ่ายสื่อสาร และแลกเปลี่ยนความรู้
๔. ฝ่ายปฏิบัติธรรม ทำการค้นคว้าทางวิปัสสนาโดย
เฉพาะ
๕. ฝ่ายเผยแพร่ด้วยวิธีทันสมัย และมีศิลปะ
๖. ฝ่ายพิพิธภัณฑ์ มีวัตถุ และภาพเก็บถาวรแก่การ
ศึกษากัมมัฏฐาน การปฏิบัติธรรมทุกชนิด

ข. แผนกคณะธรรมทาน

๑. จาริกเผยแพร่ธรรมทั่วประเทศ
๒. เทศนาประจำสำนัก หรือ เฉพาะเขต
๓. จัดห้องอ่านหนังสือประชาชน
๔. จัดห้องสมุดสำหรับการค้นคว้า
๕. ฝ่ายวิชาการ ทำการค้นคว้าวิจัยกรองสรรพวิชาทางพุทธศาสนา.
๖. โฆษณาที่ทันสมัย ตลอดจนนโยบาย
๗. ออกหนังสือพิมพ์ตามสามารถ
๘. จัดทำหนังสือเอกสาร จำหน่ายราคาเยา หรือแจก
๙. จัดโรงพิมพ์พิมพ์เอง เพื่อสะดวกแก่งาน
๑๐. จัดโรงเรียน อบรมตามหลักพุทธศาสนา

ค. แผนกบำเพ็ญทาน

ประจำ และทานในโอกาสพิเศษ

อรุณวดี สุวรรณกนิษฐ
ผู้เรียบเรียง

๓๑ พ.ค. ๒๕๐๕

สู่...สวนโมกข์ฯ

ไพฑูรย์ สุนทร

- ๑ -

“กินข้าวจานแหม	อาบน้ำในคู
เป็นอยู่อย่างทาส	มุ่งมาดความวาง
ทำอย่างตายแล้ว	มีแก้วในมือ

คือดวงจิตว่าง”

ข้อความข้างต้นนี้เป็นลายมือหวัดแกมบรรจง
ปรากฏขึ้นที่ฝาผนังด้านหนึ่งในกุฏิหลังนั้น และไม่
ไกลจากกันนัก ก็มีข้อความสั้น ๆ เขียนไว้อีกตอน
หนึ่งว่า

“แจกของสองตะเกียง เลียงคนทั้งโลก”

ถูกแล้ว, ข้อความดังกล่าวนี้มีปรัชญาแอบแฝงอยู่ เบื้องหลังอย่างลึกซึ้ง นอกเหนือไปจากกังวานแห่งสำเนียงดนตรีที่ประจักษ์ในลีลาร้อยกรองอยู่แล้ว มันเป็นเสมือนหนึ่ง “หินลับมีด” แห่งความคิดของผู้ใคร่รู้ใคร่ทราบในทางเดินแห่งชีวิตมนุษย์มิใช่หรือ

และเจ้าของลายมือนั้นก็ยิ่งอยู่อย่างสงบสมณะ เป็นเจ้าของข้อความทั้งหลายเหล่านี้ ซึ่งไหลพรั่งพรูออกมาจาก “ธรรมะ” ของพระพุทธองค์ เดินไปตามรอยของพระศตภาคที่มุ่งไปสู่การปฏิบัติธรรมเท่านั้นเอง ตัดเปลือกและกระพื้ที่ห่อหุ้ม “แก่น” ออกจนหมดสิ้น

ท่านคือ “พุทธทาส ภิกขุ” ผู้เดินไปตามรอยบาทของพระพุทธองค์

จากอำเภอพุนพินหรือท่าข้ามของจังหวัดสุราษฎร์ธานี ผมเดินทางด้วยรถจักรยาน ไซคล์ไปตามเส้นทาง “ชนบท” ซึ่งซรุขระราวกับเป็นสันคลื่นบนบก กระแทกกระทั้นไปตลอดทางยาวสี่สิบบเอ็ดกิโลเมตร ตลบอบอวลไปด้วยฝุ่นแดงคลั่งปลิวว่อนอยู่รอบข้าง เป็นเวลาประมาณ

ชั่วโงมเศษเห็นจะได้ จนกระทั่งรถเลี้ยวเข้ามาสู่ในอาณาเขต
รุกขชาติแห่งความสะอาด, สงบและสว่างแห่งนี้

นั่นคือ สวนโมกขพลาราม ณ อำเภอไชยา
จังหวัดสุราษฎร์ ฯ

ระหว่างทางสี่สิบเอ็ดกิโลเมตร ในท่ามกลางแดดเปรี้ยง
ปลายเดือนเมษายนอัน ระอุอ้าว ได้แปรเปลี่ยนไปเป็นความ
ร่มรื่น สงบสงัดอย่างธรรมชาติแท้ สุ่มทุมพุ่มไม้ใหญ่แผ่กิ่ง
ก้านให้เงาแห่งความร่มเย็นไปรอบข้างในทันทีที่เข้ามาสู่อาณ-
จักรแห่งนี้—สวนโมกข์

เสียงนกนางเขนดงคังเจ้อยแจ้วอยู่ตามต้นไม้ กลิ่น
ดอกไม้ป่าไชยหอมรวริน ในขณะที่เราเดินผ่านไปเ็นร่มไม้
รอบข้าง และโชคหินก้อนใหญ่ที่ได้รับการตกแต่งให้เป็นที่
นั่งพักผ่อนเสมือนห้องรับแขกไว้คอยต้อนรับผู้มาเยือน

ในที่สุด ผมก็ได้มาถึงสวนโมกข์ตามที่ใจปรารถนามา
นานปีตัดกแล้ว มาด้วยจิตศรัทธาเพียงเพื่อจะได้พบ จะได้
เห็นกับศิษย์พระตถาคตเจ้าองค์นี้ องค์ที่ได้เคยประกาศอย่าง
อาจหาญ และบริสุทธิ์ใจมาแล้วว่า ภูเขาที่กั้นวิถีธรรม
ระหว่างมนุษย์กับพุทธศาสนาก็คือความคิดข้องในพระพุทธร,

พระธรรม และพระสงฆ์นั้นแหละ องค์ที่พร้าวกายาหนาว่า
พุทธศาสนิกชนก็คือคนที่ประพฤติธรรมเท่านั้น

เมื่ออย่างกรายเข้าไปในอาณาบริเวณของสวนโมกข์ ตัว
ท่านเองเท่านั้นจึงจะรู้ว่าความเป็นสุขอันเกิดแต่ความสงบ
นั้นเป็นฉันทิ

ทำไมจึงเกิดความรู้สึกเช่นนั้นละ ท่านพุทธทาสภิกขุ
กล่าวว่า

“ที่จิตใจมีความสุขอย่างนี้ ก็เพราะเหตุชนิดเดียว
เพราะเหตุที่ว่า ที่มันไม่มีอะไรเป็นของกู นี่คือใจความ
ทั้งหมดทางธรรมะ ขณะใดที่จิตรู้สึกโปร่งโล่งเย็นเป็นสุข
สบายที่สุด ขณะนั้นจะต้องมีข้อเท็จจริงอย่างหนึ่งคือเวลานั้น
กำลังไม่มีอะไรเป็นของกู ไม่มีอะไรเป็นของกู หรือมีตัวกู
ขึ้นมา มันก็หมดความสุขชนิดนั้น เข้ามาในบ้านก็ถูกความ
ตึงเครียดของธรรมชาติมันแวดล้อมจิตใจ ให้ตัวกูเกลียดไป
ก็รู้สึกเป็นสุขทันที จะไปที่ป่าอื่นหรือที่ที่มันคล้ายๆ อย่าง
มันก็มีเหมือนกัน พอว่างจากสิ่งรบกวน มันก็เป็นความสุข
เท่านั้น”

นี่คือความเป็นจริงแห่งชีวิตธรรมดา มิใช่ข้อคิดหรือ
ปรัชญาอะไรเลย

จำไว้ง่าย ๆ ก็ได้ว่า อายุของสวนโมกข์เริ่มขึ้น
และเท่ากันกับอายุของความเป็นประชาธิปไตย ใน
เมืองไทย

เปล่าเลยครับ - ผมมิได้พยายามจะทิ้งให้ความเลื่อมแห่ง
การเมืองเมืองไทยเข้ามาปะปนกับความสงบบริสุทธิ์ของสวน-
โมกข์ ผมหมายถึงว่า ท่านพุทธทาส ภิกขุ ได้เริ่มก่อตั้ง
อาณาจักรแห่งความสงบแห่งนั้นๆ เข้ามาอยู่ในสำนักปฏิบัติ
ธรรมแห่งนั้นๆ ประมาณวันที่ ๑๒ เดือนพฤษภาคม พ.ศ.
๒๔๗๕ และในเดือนต่อมาคณะราษฎร ก็ทำการเปลี่ยนแปลง
การปกครองของไทยจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราช
ไปเป็นระบอบประชาธิปไตยมิใช่หรือ

ประชาธิปไตยในเมืองไทยเดินเตาะเตาะไปอย่างลุ่ม ๆ
ดอน ๆ ในขณะเดียวกันที่ท่านพุทธทาสภิกขุ ปฏิบัติธรรม
ในสวนโมกข์ไปอย่างสมถะ

ท่านพุทธทาส ภิกขุ เดิมชื่อเงื่อม พานิช แต่
เดิมนั้นประกอบอาชีพช่วยบิดามารดาค้าขายอยู่ที่บ้านตำบล

พุ่มเรียง อ. ไชยา สุราษฎร์ธานี มีฐานะทางบ้านไม่ร่ำรวย
 แค้นเลย อยู่ได้อย่างสบายทีเดียว ท่านมีพื้นฐานความรู้เดิม
 เรียนจบชั้นมัธยมปีที่สาม เป็นโสด

ท่านได้อุปสมบทที่วัดโพธาราม อ. ไชยา เมื่ออายุ
 ครบ ๒๐ ใน พ.ศ. ๒๔๖๙ จากนั้นก็เดินทางมาเรียน
 ธรรมะต่อที่วัดปฐมคงคา พระนคร สอบได้นักธรรมเอก
 และได้เปรียญสามประโยค

ระหว่างที่ท่านเรียนธรรมะอยู่ที่วัดปฐมคงคานั้นเอง
 คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ได้บ้ายเบนวิถีชีวิตของท่านให้
 ปลงใจที่จะเดินไปตามรอยพระพุทธรบาท ให้มุ่งไปสู่การ
 ปฏิบัติธรรมอย่างแท้จริง ท่านได้ติดต่อกับน้องชายของท่าน
 นายธรรมทาส พานิช ทางจดหมายอยู่เสมอ ในเรื่องการ
 จัดหาสำนักปฏิบัติธรรมที่อำเภอไชยา

ในที่สุดปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ท่านก็เดินทางจาก
 พระนครกลับไชยา จัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมชื่อ “สวน
 โมกขพลาราม” ขึ้นที่ตำบลพุ่มเรียงเมื่อปี ๒๔๗๕ เป็น
 วัดเก่าชื่อวัดใหม่พุ่มเรียง เป็นวัดร้างว่างโรยมานานแล้ว

เป็นสถานที่อันสงบสงัดเหมาะแก่การศึกษารธรรม และปฏิบัติ
ธรรมอย่างยิ่ง

เจียบจริง ๆ เพราะในสวนโมกข์แห่งนี้มีเพียงท่าน
พุทธทาส ภิกขุ องค์เดียวเท่านั้นที่อยู่มาในช่วงเวลาสองปี
แรก อยู่กับความครมวังเวงของป่าเขาลำเนาไพรและสัตว์ป่า
และแล้วท่านก็ได้ผจญกับ “มาร” ที่มาในรูป
ต่างๆ กัน อันเป็นธรรมดา

มารแรกคือความรู้สึกของชาวบ้านในถิ่นนั้น ที่เห็น
ท่านไปอยู่วัดร้างเพียงองค์เดียว ท่านกล่าวว่า

“ในตอนเช้าที่ฉันออกบิณฑบาตวันแรก ๆ เด็ก ๆ
พากันวิ่งหนีและร้องบอกกันว่า พระบ้ามาแล้ว ๆ แล้ว
อธิบายให้ฟังกันเองว่า ฉันเป็นคนบ้าที่เขาเอาตัวมากัก
เพื่อรักษาที่วัดร้างนั้น ให้ระวังให้ดี นานตั้งหลายเดือน
จึงค่อยหมดความเข้าใจเช่นนี้กันอย่างสนิท”

มารต่อมาก็คือการถูกมองอย่างผิด ๆ จากบุคคลส่วนใหญ่
ในกลุ่มหนึ่ง ท่านเล่าไว้ว่า

“เมื่อกิจการของคณะธรรมทานได้เผยแพร่ไปโดยทาง
หนังสือพิมพ์ทั่วประเทศ มีเพื่อนร่วมชาติอีกไม่น้อยเหมือน

กันที่เข้าใจผิดคิดว่าการกระทำของเรา เป็นการซ่อนเร้น การทำอย่างไรก็ตามอย่างหนึ่ง โดยเอาศาสนาเป็นโล่ห์ ก็มีที่คิดว่าทำเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นด้วยการเปิดเผยข้อความที่ทายกไม่ควรจะรู้ก็มารู้ จนพวกพระเณรต้องเดือดร้อนตั้งนั้นก็มี เขียนบัตรสนเท่ห์ไปยุพระผู้ใหญ่ให้เข้าใจผิดและเกลียดชังก็มี ซึ่งท่านได้กรุณาแจ้งให้พวกเราทราบพร้อมด้วยความรู้สึกอันจริงใจของท่าน กว่าเราจะเข้าใจกันได้ก็ร่วมสิบปี”

การเข้าใจผิดและดูหมองอย่างผิดๆ จากการกระทำอันบริสุทธิ์ใจของคนเรา มักจะเกิดขึ้นเสมอ “มาร” แห่งชีวิตย่อมสถิตย์ซัดขวางอยู่ทุกแห่งหน เรื่องนี้ท่านพุทธทาสภิกขุได้ให้ข้อคิดสะกิดใจไว้ว่า

“การทำอะไรใหม่ๆ แปลกๆ ไปจากที่เขากระทำกันอยู่นั้น จะต้องดูหมองในแง่ร้ายบ้าง ส่วนหนึ่งเป็นธรรมดา ไม่ว่าผู้ทำจะมีกำลังและอิทธิพลมากหรือน้อย ถ้ามีอิทธิพลมากจะแตกต่างอยู่บ้างก็ตรงที่เขาไม่กล้าพูดชงหน้าเท่านั้น เพราะฉะนั้นผู้ที่คิดจะทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดซึ่งเป็นการปฏิวัติแก้ไขหรือ

รอฟันทำให้คน
 ขออย่าได้ไปเอาใจใส่กับการ
 นินทาว่าร้ายของผู้เข้าใจผิด ซึ่งโลกนี้จะต้องมีเป็น
 ธรรมดาอยู่แล้ว ทำไปด้วยสุจริตใจก็พอแล้ว ผลจัก
 เกิดขึ้นเท่ากับการกระทำอันบริสุทธิ์ของตน”

ท่านที่รัก, หากท่านตั้งใจในการกระทำของท่าน
 ไปรดรำลึกนึกถึงวาทะของท่านพุทธทาส ภิกขุ ที่กล่าวนี้
 อีกสักครั้งหนึ่งเถิด

สวนโมกขพลาราม แปลออกมาเป็นภาษาไทย
ให้ได้ใจความง่าย ๆ ว่า “สวนที่เป็นกำลังแห่งความ
หลุดพ้น” มันหมายถึงพยายามที่จะให้ชีวิตปลดปล่อยไป
จากความทุกข์ ความเห็นแก่ตัวหรือความฟุ้งซ่านใด ๆ

สวนโมกข์ปัจจุบันนี้เป็นแหล่งใหม่ชั้วัดธารน้ำไหล
เคลื่อนย้ายมาจากแหล่งเก่าที่พุ่มเรียง เมื่อประมาณปี
พ.ศ. ๒๔๘๖

ท่านพุทธทาสภิกขุ ดำเนินชีวิตอยู่ในสวนโมกข์
เก่าประมาณสิบปี ท่านพิจารณาเห็นว่าที่แห่งเดิมนั้นยังไม่
เหมาะสมแก่แผนงานที่จะขยายต่อไปตามจุดประสงค์ จึงได้
เลือกหาสถานที่แห่งใหม่ต่อไป และในที่สุดก็เลือกได้
ณ บริเวณนี้เป็นเนื้อที่อยู่รอบเขาพุทธทอง ห่างจากตลาด

อำเภอไชยธารา ๔ กิโลเมตร เนื้อที่ทางด้านหน้าเขามีส
ประมาณ ๕๐ ไร่ และทางด้านหลังเขาพุทธทองอีกประมาณ
๒๐๐ ไร่

สวนโมกขพลารามตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของทางรถไฟ
และอยู่ริมถนน ซึ่งมีโครงการตัดฟุ้งเข้าไปสู่หาคใหญ่
ตั้งอยู่บนเนินเชิงเขาพุทธทองซึ่งเป็นเขาหินทรายขาว เป็น
เขาลูกเตี้ยๆ ทางด้านหลังเป็นเขาหินทรายแดงชื่อเขานางเอ

รอบบริเวณเขาพุทธทองเป็นป่าและสวนผลไม้ มีห้วย
ธารน้ำไหลล่อยเลาะจากเขานางเอผ่านมายังถ้ำนี้ ไส้สะอาด
และจิตสันนิทล้ายน้ำฝน

เงียบสงบอย่างธรรมชาติ และร่มรื่นด้วยเงาไม้
ใหญ่น้อย

เสียงนกเล็ก ๆ ร้องอยู่บนคาบไม้อย่างเป็นสุข
ลมหายใจของป่าที่นี่ ไม่เหมือนถ้ำอื่นที่ผมได้เคยผ่าน
พบมาแล้ว เป็นลมหายใจอันอบอุ่นคล้ายกับกำลังอยู่ในอ้อม
อกของคนที่พักบ่องผองภัยให้แก่เรากระนั้นแหละ

ในขณะที่เราเดินลัดเลาะไปตามทางเดินเล็ก ๆ เลี้ยวลัด
ไปตามดงป่าไม้ใหญ่ถ้ำนั้น ทางซ้ายมีคฤหาสน์พระเล็ก ๆ สร้าง

ด้วยไม้อย่างหยาบๆ ตั้งอยู่ห่างกันพอประมาณสามสี่หลัง มัน
มิได้เป็นกุฎิพระที่ศรัทธาสร้างขึ้นอย่างวิจิตรบรรจงเลย ช่าง
เหมาะกับการเสวนากับสันโดษเหลือเกิน

สิ่งที่เรียกว่า “ห้องรับแขก” ของสวนโมกข์อยู่
ด้านขวามือของผมมีอยู่สองห้อง ห้องหนึ่งเล็กหน่อย
เหมาะแก่การนั่งสนทนากันสี่ห้าคน อีกห้องหนึ่งใหญ่
พอใช้เป็นที่ประชุมได้

แต่ละห้องนั้นก็อยู่กลางดินนั่นเอง ไม่มีอาคารงดงาม
เลย ไม่มีฝ้าผนังเป็นปูนหรือไม้เลย และไม่มีเก้าอี้ขัดมัน
เลยด้วย มันเป็นที่โล่งแจ้งว่างเปล่ามีก้อนหินใหญ่หน่อยตั้งอยู่
ให้นั่งพักเป็นแห่งๆ มองออกไปรอบข้างจะเห็นแต่ต้นไม้....
ต้นไม้และต้นไม้เย็นเป็นเพื่อนอยู่อย่างสำรวมเท่านั้น

สวนโมกข์รับแขกกันตามพื้นดิน ก้อนหิน
และร่มไม้ตามธรรมชาติ

ท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า

“พระพุทธเจ้าประสูติกลางดิน พระพุทธเจ้าตรัสรู้
กลางดิน พระพุทธเจ้านิพพานก็กลางดิน ส่วนมากตลอด

ชีวิตของท่านก็ประทับนั่งนอนกลางดิน แต่ลูกศิษย์ของท่าน
ต้องการจะอยู่วิมานแม้แต่จะนั่งฟังเทศน์ก็คิดว่า จะต้องนั่งบน
ศาลาบนวิหารที่มันสูงมันสวย เมื่อเป็นอย่างนี้หนักเข้ามันก็
ลืมไปว่าอะไรจะเป็นอย่างไร

และเมื่อไปยึดถือว่า เราจะต้องนั่งบนศาลาหรือวิหาร
ที่สวยงามในการฟังเทศน์ นี่ก็เป็นอวิชชาอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้น
ห่อหุ้มจิตใจให้เข้าใจผิด เหมือนกับเป็นความหลงมกมายอะไร
ชนิดหนึ่ง ซึ่งจะต้องเปลืองออกไปเสียตั้งแต่ที่แรก

แต่ถ้าเรานั่งก้นกลางดิน อยู่ก้นกลางดินเหมือนที่พระ
พุทธเจ้าท่านอยู่ จิตใจก็จะฟังเรื่องราวของพระพุทธรเจ้าได้
ง่ายที่สุด เพราะว่ามีความเป็นอยู่ที่คล้ายกัน”

ก้อนหิน เล็กบ้าง ใหญ่บ้าง เหล่านี้ ตั้งแน่นอยู่กับ
แผ่นดิน มองดูงามตา ใบไม้แก่สองสามใบ โคนลมปลิด
ออกจากขั้วปลิวฉวัดเฉวียนร่อนลงสู่พื้นอย่างอ้อยอิ่ง มัน
เป็นเช่นนั้นอยู่ช้านาตาบแล้ว

วัยร่วมเจ็ดสิบปี ของ ท่านพุทธทาสภิกขุยังแลดูกระ-
ฉับกระเจงอยู่ ท่านมีเรือนร่างสูงใหญ่ ผิวค่อนข้างขาว

ใบหน้าเล่มอัมบนโตะทำงานต่อหน้าท่านนั้น รกรง
ไปด้วยหนังสือทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษวางอยู่ทั่วไป
จนความกว้าง และใหญ่ของมัน แลดูเหมือนจะคับแคบลง
ณคใจ

งานส่วนใหญ่ของท่าน พุทธทาสที่พวกเรา รู้จักกันทั่ว
ประเทศก็คือ งานเขียนหนังสือธรรมะ การตีความหมาย
ของพระพุทธานุศาสน์ให้ถูกทาง ท่านเขียนด้วยภาษาหนังสือ
เรียบ ๆ อ่านง่าย แต่มีพลังแทรกอยู่ในระหว่างช่องไฟของ
อักษรเหล่านั้น เป็นพลังเป็นไฟที่จะส่องให้เรามองเห็น
หนทางแห่งชีวิตอันถูกต้องด้วยตัวเอง

ท่านพุทธทาสภิกขุ คือนักเขียนคนหนึ่งซึ่งมีจุดมุ่ง
ในการเขียนหนังสือ บางคนอาจจะเบือนหน้าหนีจากงาน
ของท่าน เมื่อทราบว่าท่านเขียนเรื่องธรรมะ แต่ลองอ่าน
งานของท่านดูเถิด จะไม่วังเวงหาหวานอนเลข ตรงกันข้าม
เราจักได้รับข้อคิดสะกิดใจอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

บนตู้หนังสือด้านหลังที่ท่านนั่งอยู่นั้น ผมมองเห็นรูป
จำลองของ พระโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวร ตั้งอยู่ เป็นปฏิมากรรม
ที่มองดูแล้วงดงามอย่างสงบ เป็นรูปปั้นครั้งแรกก่อน แชนท์

ทั้งสองข้าง องค์เดิมของจริงนั้นมียายุกว่าพันปีมาแล้ว ปัจจุบัน
อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ในนครหลวง ฯ

ผมเรียนถามท่านว่าปฏิมากรรมรูปนี้มีคุณค่าอย่างไรบ้าง
ก็ได้รับคำตอบจากผู้ทรงศีลว่า “รูปนี่เป็นที่รวมแห่งธรรมะ มีไว้
สำหรับให้มองเห็นความสะอาด ความสว่าง และความสงบ เป็น
รูปที่สำหรับเพ่งให้เห็นชีวิต”

ตรงมุมหนึ่งของสวนโมกข์นี้ ผมมองเห็นรูปปั้นรูปนี้ตั้ง
อยู่บนฐานสูงซึ่งท่านพุทธทาสสร้างไว้ มีอีกหลายแห่งที่เดียว
ในสวนโมกข์ซึ่งต้องการให้คน “คิดจากภาพ” มากกว่าจะพูด
ตรงๆ

ผมพกความวุ่นวายเข้าไปด้วยเยอะเมื่อไปพบท่านพุทธ
ทาส งานหนังสือพิมพ์ประจำที่ทำอยู่นั้น โยนพวกเราลงไป
ในปลักของมนุษย์ต้องเกี่ยวข้องกับชีวิตเกือบทุกชีวิตต้องกระ-
โดดโลดเต้นไปตามลีลาของแต่ละชีวิตที่เราเข้าไปประจัญประ
จัญด้วย บ้างก็เป็นคนดี และบ้างก็เป็นคนร้าย บ้างก็เป็น
คนซื่อตรง และบ้างก็เป็นคนประเภทหน้าไหว้หลังหลอกเห็น
แก่ใจ เห็นแก่ตัว บางรายก็เป็นคนที่น่าสงสารเวทนา ฯลฯ

จากเบ้าหลอมแห่งชีวิตที่เราคลุกเคลียอยู่นั้นบางทีก็ทำให้เรามีอารมณ์อ่อนไหวสะเทือนใจไปด้วยเหมือนกัน ผมจึงเรียนถามท่านตรงๆ ว่าท่านมีความเห็นอย่างไรในงานหนังสือพิมพ์ที่พวกเราทำกันอยู่นี้ และมีธรรมชาติที่เราควรจะต้องถือเป็นหลักปฏิบัติตนได้บ้าง

ท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวกับผมว่า

“คนเรานมมีหน้าที่ของตัวเอง ใครมีหน้าที่อะไรก็ทำไปให้ดีที่สุด ให้เป็นประโยชน์แก่สังคมมากที่สุด ความวุ่นวายของคนที่เกิดขึ้นนั้น ส่วนมากมาจากคนไม่ทำหน้าที่ของตัวเองแต่ชอบไปยุ่งกับหน้าที่ของคนอื่น

และการทำหน้าที่ของเรานั้น พยายามทำใจอย่าให้เห็นแก่ประโยชน์ของตัวเองเป็นที่ตั้ง อย่าพยายามเห็นแก่ตัว ทำงานเพื่อประโยชน์ของงานอะไรที่ตัวได้มากก็ค่อยๆ ปลดปล่อยวางเสีย อย่ากอบออย่าโกยนัก ชีวิตจึงจะสงบและเป็นสุข”

ผมเรียนถามท่านต่อไปว่า เมื่อคนเราเกิดมีปัญหาเกิดมีทุกข์ร้อนขึ้นมา จะทำอย่างไรที่จะแก้ไขได้อย่างไรให้พ้น

ทุกชั้นนั้น ๆ ผมหมายถึงปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้น

ท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวต่อไปว่า

“ศาสนาพุทธมิใช่เป็น ข้อแนะนำให้ หนีโลกมิใช่ สอนให้เลียงหนีความรับผิดชอบ ศาสนาพุทธสอน ให้คนเราหันหน้าเข้าหาโลก เข้าหาความทุกข์ทั้งหลาย และแก้ไขความทุกข์นั้น ๆ ด้วยตัวเองอย่างมีสติ ที่ไหนร้อนจงหาความเย็นด้วยตัวเองมาดับที่ตรงนั้น อย่าไปหาคนอื่นท้อน อย่าหนีปัญหาที่เกิดขึ้น ต้องหันหน้าเข้าหาปัญหาเข้าหาทุกข์นั้น ๆ แล้ว ก็ค่อย ๆ คิดค่อย ๆ แก้ไขด้วยตัวเอง”

ลมปลายเดือนเมษายนพัดผ่านเข้ามาในกุฏิของท่าน ระเบียบที่เรานั่งอยู่นั้นโล่งโปร่งและเงียบเชียบ ผมชอบใจคำพูดของท่านตอนหนึ่งเหลือเกินที่ว่า...ที่ไหนร้อน จงหาความเย็นด้วยตัวเองมาดับที่ตรงนั้น, มันเป็นปรัชญาธรรมคาถาแห่งชีวิตโดยแท้

กนก งานไฟโรจน์ เพื่อนผู้นำทางมาจากสุราษฎร์ฯ จนถึงที่นี้สะกิดผม และกระซิบเบา ๆ ว่า

“ไปเถอะ ไปเข้าโรงหนังสวนโมกข์กันดีกว่า”

ครับ-ถูกแล้ว, ที่สวนโมกข์ก็มี โรงหนังให้ชมเข้
กัน

เป็นอาคารตึกใหญ่ตั้งอยู่ใกล้กับเชิงเขาพุทธ
ทอง ก่อสร้างขึ้นด้วยรูปลักษณ์ของศิลปะสมัยใหม่
อย่างงดงาม ติด ๆ กันทางด้านเหนือของอาคารหลัง
นี้ เป็นสิ่งก่อสร้างด้วยปูน เป็นเรือใหญ่ลำหนึ่ง
เรียกว่า “ธรรมวารีนาวาอิสรกุลนฤมิต” ใช้เป็นที่
เก็บน้ำฝนซึ่งรองลงมาจาก “โรงหนัง” แห่งนี้

มันมีชื่อเต็มเรียกว่า.....โรงพยาบาลทางวิญญาณ

นั่นเอง

เป็นจุดชวนสนใจ ใครรู้ แก่อาคันตุกะที่มาเยือนสวน
โมกข์ให้เข้าไปแวะชมทุกท่านที่เดียวละ มีทางเดินทอดไปใน
ระหว่างแมกไม้และไม้ดอกหลายพันธุ์ งามตา

ท่านพุทธทาส ภิกขุ ได้ตั้งความมุ่งหมายในการก่อสร้างอาคารหลังนี้ ไว้ว่า

“เพื่อประหยัดเวลาของแขก ทั้งที่ไปเพื่อศึกษาและไปเยี่ยม ชั่วโมงสองสามชั่วโมงจะทำให้เขาได้รับความรู้เท่ากับการอ่านธรรมคาสที่ใช้เวลาเป็นเดือนๆ ที่เดียว ทั้งยังจะได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลินอย่างยิ่งตลอดเวลาเหล่านั้นด้วย

การมีอาคารชนิดนี้จะเหมาะสมและสะดวกในการต่อต้านความเสื่อมศีลธรรมของยุคนั้น และจะทำอะไรได้รวดเร็วสมกับความหมายของยุคนี้ แม้แต่ในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่กันและกันด้วย เป็นโรงหนังที่เป็นปรบปรบศัตรูต่อโรงหนังชนิดที่เป็นภัยแก่ศีลธรรมทั่วไป”

ครับ—โรงมหรสพทางวิญญาณนี้เป็นโรงหนังอย่างแท้จริง เมื่ออย่างกรายเข้าไปภายในมองไปทางไหนจะเห็นแต่ภาพวาดเขียนเต็มไปหมด ทั้งบนฝาผนังและตามเสาทั้งหลาย

ล้วนแต่เป็นภาพ “ปริศนาธรรม” ^{๕๕} ทงสน

เป็นภาพที่เมื่อท่านชมแล้วควรคิดตั้งเอาความหมายข้าง
 หลังออกมาด้วย มันเป็นภาพที่เราไม่ควรให้ผ่านสายตาไป
 อย่างรีบร้อนเลย หากท่านไม่มีเวลาพอที่จะดื่มด่ำได้ทั่วถึงทง
 หมด ผมก็อยากจะแนะนำว่า ท่านควรเฟื่องพิศเพียงบางภาพ
 เท่านั้น ดูและคิดให้นานหน่อยนะ ท่านจะได้คุณค่าถึงมา
 อย่างลึกลับที่เดียว

ภาพปริศนาธรรมทั้งหมดนี้เกิดจากฝีมือของภิกษุหลาย
 องค์ในสวน โมกข์ช่วยกัน วาดไว้ช่วยกันคัดลอกมาจากแบบ
 ของจริงที่ท่านพุทธทาส ภิกษุ ได้ไปพบมา

ผมสนใจภาพวาดบนผนังค้ำช้ายมืออย่างยิ่ง มีอยู่
 หลายภาพตลอดความยาวของตัวอาคารหลังนั้น มันเป็นเรื่อง
 คิดที่มาจากพุทธศาสนิกาย “เซ็น” ของจีน

อย่างภาพหนึ่งเป็นต้น วาดเป็นรูปใบไม้ใหญ่เต็ม
 กรอบ มุมล่างด้านขวามีอวตารเป็นภาพต้นหญ้าหวัด ๆ
 แอบอยู่ ภาพนี้ชื่อว่า “จิตว่างได้ยืนหญ้าหวัด”

ได้ภาพนี้เป็นคำกลอนที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้รจนาไว้ว่า

“พระพุทธรูป จิตอยู่ว่าง
ได้ยินสิ่ง ทุกอย่าง แดงไข
เหมือนมันฟ้อง ตัวเอง แข็งแข็งไป
ว่าไม่มี สิ่งไหน น่ายึดเอา
มาเพื่อเป็น ตัวกู หรือของกู
อย่าหลงดู มันเข้า เพราะความเขลา
เอาของเป็น อนัตตา มาเป็นเรา
จะต้องเศร้า โศกระบม ตรมใจแรง
แม้กรวดหิน หินไม้ และใบหญ้า
ล้วนแต่ส่ง เสียงจ้ำ ทุกหัวระแหง
คนจิตวุ่น ไม่เข้าใจ ไม่ระวาง
ว่าทุกสิ่ง ร้องแสดง บทพระธรรม
ครั้งนี้จิตว่าง จะได้ยิน แม้ใบหญ้า
มันปลุกษา ข้อความ ที่งามขำ
ว่า “ทำไฉน สัตว์ทั้งหลาย จะร้ายรำ
ด้วยจิตว่าง เพราะวางธรรม ทั้งปวงเลย”

ยังมีภาพปริศนาธรรมอีกมากมายเหลือเกินในโรงพยาบาล

แห่งวิญญานหลังนี้ มีทั้งภาพไทย ภาพจีน ภาพเยอรมัน ภาพกรีก ท่านควรจะใช้เวลาอยู่ที่นี้ให้นานเท่านานก็จะดี เพื่อให้มีเวลาพอจะมองย้อนเข้าไปดูชีวิตของเราเองบ้าง

ว่าส่วนขาดหรือส่วนเกินของมันนั้น อยู่ตรงไหน เรา ดูหน้าตุ๋มของคนอื่นมามากแล้ว ลองย้อนดูตัวเองบ้างจะเป็นไรเชียว

ตรงมุมหนึ่งของสวนโมกข์ ผมมองเห็นมีสระใหญ่ ๆ อยู่สระหนึ่ง ตรงกลางมีต้นมะพร้าวต้นหนึ่งปลูกไว้บนเกาะเล็ก ๆ

ที่นี้เรียกว่า...สระนาฬิกา

ต้นมะพร้าวและน้ำแห่งนี้มีที่มาจากเพลงกล่อมลูกเก่าแก่ที่ชาวชุมพร ไชยา สุราษฎร์และพัทลุง ร้องกล่อมเด็กมานานหนักหนาแล้วละ เนื้อเดิมของมันมีอยู่ว่า

“ต้นมะพร้าว นาฬิกา

ต้นเดียวโนเน นอกทะเลฝั่ง

ฝนตกไม่ต้อง พายุร้องไม่ถึง
นอกทะเลขัง ถึงได้แต่ผู้พันบุญ”

สรรนาพิกรณ์ ท่านพุทธทาสภิกขุได้สรรค์สร้างขึ้นมาไว้เพื่อต้องการจะสอนธรรมะด้วยภาพนี้เท่านั้น ท่านต้องการจะให้เห็นความเป็นจริงแห่งชีวิตที่ว่า ความทุกข์ไม่ใช่เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจเลย เพราะจากความทุกข์นั่นเอง เราก็จะพบความดับทุกข์

สรรนาที่อยู่เบื้องหน้าผมนั้นกว้างใหญ่โตพอสมควร ในสระใสสะอาด มะพร้าวเตี้ยต้นเดี่ยวบนเกาะกลางสระ ชูต้นมองเห็นเด่นชัดสะอาดตา

มะพร้าวกับน้ำนั้นะหรือ คือตัวแทนแห่งธรรมะ และเพลงกล่อมเด็กโบราณบทรื่นนั้นะหรือ คือปริศนาธรรม ผมเก็บความฉงนฉงายไว้เพียงคนเดียวในใจ

กระทั่งได้พบกับ อรรถาธิบายของท่านพุทธทาสภิกขุ เข้านั้นแหละ ความหมายของเนื้อหาจึงค่อยๆ กอรูปลานร่างขึ้นอย่างลางเลือนท่านกล่าวว่า

“ต้น มะพร้าว นั้น ก็หมายถึงนิพพานเป็นความ
 ดับทุกข์สิ้นเชิง ส่วน นาน นั้น หมายถึง วัฏฏสงสาร คือ
 ความดับทุกข์ เวียนว้ายตายเกิด ก็ฝันอันว่านิพพาน
 อยู่กลางวัฏฏสงสาร

คนมันคิดว่านิพพานอยู่ฝากโน้น วัฏฏสงสาร
 อยู่ฝากตรงกันข้าม ไกลกันลิบ ไม่มีทางทีู่กันได้ยิน
 หรือมองเห็น เอาไปไว้คนละฝ่ายเลย อย่างนี้
 ผิดหมด ความดับทุกข์มันจะดับที่อะไร เมื่อไม่มี
 ทุกข์ให้ดับ มันต้องอยู่ทุกข์และก็ต้องดับทุกข์
 กันที่ตรงนั้น ความทุกข์อยู่ที่ตรงไหน ก็ดับมันลงไป
 ที่ตรงนั้น ให้มันกลายเป็นความดับทุกข์ขึ้นมา”

แดดบ่าย ลัดเลาะกิ่งและก้านต้นไม้ใหญ่ลง มาส่องส่อง
 ผ่านดินเป็นบางแห่ง ลมจากภูเขาและไพรพฤกษ์อันเขียว
 ซอ่มพัดผ่าน โขยมาเป็นครั่งคราว เสียงนกเล็ก ๆ ร้องเพลง
 อยู่บนกิ่งไม้เหนือลำธารน้ำอันใสสะอาด แน่ละ, มันควรจะ
 เป็นสุขเพราะได้อยู่ในความสงบสงัดของสวนโมกข์แห่งนี้

ศาสนาพุทธที่พวกเรา มักอ้างว่า รู้กันดีมาแต่ตั้งแต่วัย
 เด็ก ด้วยการศึกษาที่ ไม่ทราบความหมาย ครั้นเติบโตใหญ่

ได้เรียนธรรมเข้าสักหน่อยก็ได้เคียงกันเองเพื่อสำแดงความ
เป็นปราชญ์ให้ผู้อื่นทราบและขามเกรงนั้น

บัดนี้ ธรรมะนั้น ๆ ได้ถูกถ่ายถอดออกมาเป็น
ภาษาง่าย ๆ ของชาวบ้านอย่างตรงจุดและตรงไปตรง
มาแล้ว ด้วยศิษย์ของพระตถาคตเจ้าองค์นี้....ท่าน
พุทธทาส ภิกขุ

“พระ” ผู้ประพาศธรรมและเพ็ชรธรรม ณ สวนโมกข
พลาราม-แดนสงบ

ก่อนจะเข้าไปในโรงมหรสพแห่งวิญญูณ ของสวน
โมกข์ เรายืนพิจารณาด้านนอกสักชั่วครู่หนึ่งคงไม่เสีย
เวลามากนักหรอก ตรงกันข้ามเราจะเกิดความเข้าใจใน
เรื่อง “รูป” ของพระพุทธเจ้าได้ดีขึ้นและชัดเจนยิ่งขึ้นอีก

เพราะตามผนังด้านนอก และริมผนังทางเข้า
ด้านในของโรงหนังแห่งนี้ เป็นภาพพุทธประวัติชุด
แรกในโลกที่เดียว ที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้จำลองมา
จากประเทศอินเดีย เป็นภาพที่มีอายุอยู่ในระหว่าง
พ.ศ. ๓๐๐-๖๐๐

เป็นภาพพุทธประวัติที่ไม่มี “รูป” ของพระ-
พุทธเจ้าเลย เป็นภาพหินสลักที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้า
ในทาง “นามธรรม” มากกว่า “รูปธรรม”

เช่นภาพการประสูติก็ทำเป็นดอกบัวบานหลายๆดอก, ภาพการออกบวชก็ทำเป็นรูปม้าวิ่งหลังเปล้า, ภาพแสดงธรรมเป็นรูปล้อเกวียนหรือธรรมจักร, ภาพผจญมารเป็นรูปแท่นใต้ต้นโพธิ์ว่างเปล่า มีรูปมารต่างๆ ล้อมอยู่เป็นต้น

เสมือนว่าจะเตือนชาวพุทธแต่เริ่มแรกว่าอย่าให้ติดข้องอยู่ใน “รูป” ทั้งหลาย การปฏิบัติธรรมให้มองเห็น “ความว่าง” ต่างหาก คือสิ่งที่พระพุทธเจ้าต้องการ

และเมื่อเข้าไปในโรงมหรสพแห่งวิญญานแล้ว ทางค่านขวามือของเราบนผนังยาวเหยียดนั้น ก็เป็นภาพวาดต่างๆ หลายภาพคล้ายลีลาของศิลปะจีน เกิดจากฝีมือของพระภิกษุในสวนโมกข์นี้ช่วยกันวาดไว้ตามแนวทางของท่านพุทธทาสภิกษุ ที่ได้ภาพเป็นร้อยกรองอธิบายความหมายของแต่ละภาพนั้นๆ ไว้ด้วยทุกภาพ

ผมขอสะกิดนิดหนึ่งว่า เวลาที่ท่านเข้าไปในโรงหนังนี้แล้ว อย่าเดินเลยผ่านภาพต่างๆไปอย่างรีบร้อนนัก ไม่ว่าท่านจะเป็นนักเขียนนักคิดหรือจิตรกรก็ตาม ความหมายของแต่ละภาพที่อยู่ต่อหน้าท่านนั้นกำลังรอคอย การขบคิดอยู่อย่างลึกซึ้ง

ท่านคิดอย่างไร ได้เท่าไร ท่านก็ได้อาหารแห่งจิต
เท่านั้น

ศิลปะในโรง มหรสพ แห่งวิญญาณของ สอนโมกข์มี
ไว้เพื่อให้ชาว บ้านขบ คิดและ ใคร่ครวญใน เรื่อง มายาแห่ง
ชีวิต มีไว้เพื่อให้ชาวบ้านเห็นด้วยตัวเองว่าควรจะดำเนินชีวิต
ไปอย่างไรจึงจะถูกต้องและบริสุทธิ์

พระภิกษุองค์หนึ่งซึ่งผมพบในที่นี้กล่าวว่า

“ภาพต่าง ๆ ทางซ้ายมือนี้เป็นภาพ “พุทธธรรมจาก
นิกายเซ็น” มีจุดมุ่งหมายให้คนเรามองเห็นและสร้างใจเรา
ให้เป็นพุทธะโดยตรง ให้คนเราพึ่งตัวเองและสร้างตัวเองเท่า
นั้น”

พุทธ ธรรม จาก นิกาย เซ็น นี้ เป็น ฉัน ไคหนอ เรามา ทำ
ความรู้จักไว้บ้างจะดีไหม

ผมนึกถึงหนังสือเล่มหนึ่งของท่านพุทธทาสภิกขุ ที่ได้
เขียนไว้เรียบเรียงไว้นานแล้วคือ “สูตรของเว่ยหล่าง”
และอีกเล่มหนึ่งชื่อ “ฮวงโป” ทั้งนี้

ผมอยากจะแนะนำให้ท่านผู้อ่านสนใจได้อ่าน หนังสือ
สองเล่มนี้เป็นแนวทางของพุทธ ศาสนา อีกริธีหนึ่ง ซึ่ง คัดพิริ

รึต้อง ความยุ่งยากในแบบแผนต่าง ๆ ออกไปอย่างเด็ดขาด และพุ่งตรงไปสู่ “ความเป็นพุทธะ” แห่งตนเองอย่างตรงเผงไม่พลาดเป้า

เราคุยกันเรื่อง “เว่ยหล่าง” สักนิตินะครับท่านพุทธทาส ภิกขุ ได้เขียนแนะนำไว้ว่า การที่จะศึกษาเรื่อง “เซ็น” นี้ ผู้ศึกษาจะต้องล้มความคิดเก่าดั้งเดิมที่เคยเรียนเรื่องพุทธศาสนาของเรามาก่อน จึงจะมองเห็นความแตกต่างระหว่างพุทธศาสนาที่ใช้ได้แต่กับคนบางคน กับพุทธศาสนาที่อาจจะใช้ให้สำเร็จประโยชน์ได้แก่บุคคลทุกคนแม้ที่ไม่รู้หนังสือ ขอเพียงแต่ให้มีสติปัญญาตามปกติสามัญมนุษย์เท่านั้น

“ธรรมะนั้นไม่มี อะไรมากไปกว่า เรื่องของเราทุก ๆ คน เพราะมันไปยกขึ้นให้สูง เป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์หรือของศักดิ์สิทธิ์ไปเสียทำเดี๋ยว ก็เลยกลายเป็นเรื่องพื้นวิสัยของคนไป เว่ยหล่างมีความมุ่งหมายให้ธรรมะนั้น กลับมาเป็นเรื่องของคน ธรรมดาสามัญแม้ที่ไม่รู้หนังสือ เพื่อประโยชน์แก่คนตามความหมายของคำว่า ‘มหาชน’ หวังว่าผู้ที่คิดกรุ่นอยู่ในใจเสมอว่า ตนเป็นคนฉลาดเพราะรู้หนังสือ

๔๕ ดัน จักได้ทำตนให้เป็นบุคคลที่ไม่เสียเปรียบผู้ที่ไม่รู้หนังสือได้คนหนึ่งเป็นแน่”

ท่านพุทธทาส ภิกขุ กล่าวไว้เช่นนั้น

“เว่ยหล่าง” คือสังฆปริณายกแห่งนิกายเซ็นองค์ที่หก เป็นบุตรของครอบครัวที่ยากจนเหลือเกิน จนกระทั่งตัวท่านเองนั้น อ่านหนังสือก็ไม่ออก เขียนหนังสือก็ไม่ได้ เพราะต้องใช้เวลาทำมาหากินเลี้ยงชีพโดยตลอด

แต่เพียงเขา ได้ยินชายคนหนึ่งกล่าว บริกรรมข้อความส่วนหนึ่งในคัมภีร์เท่านั้น ใจของเว่ยหล่างก็เริ่มสนใจในพระธรรมขึ้นมาทันทีและสืบถามได้ความว่าจะไปฟังธรรมได้ที่วัดตุงชั้น

พุทธศาสนานิกายเซ็นนั้น อยู่ที่การคิดปริศนาธรรม คิดให้ออก ตีความให้แตกต่างภาพนั้นหรือโคลงนั้น คืออะไร

คิดให้ออก, ตีความได้แตกแค้ไหนก็ย่างเข้าใน “พุทธะ” แค่นั้น

ผมจะไม่พูดถึงเนื้อหาของหนังสือเรื่อง “สูตรของเว่ยหล่าง” ให้ยาวความนัก ขอให้เป็นเรื่องที่ท่านผู้อ่านจะไป

หาอ่านไปศึกษาตัวเองจะดีกว่า แต่ผมอยากจะทำถึง “*ความงาม*” ที่ได้พบมาจากหนังสือเล่มนี้สักทีหนึ่ง

ครับ—ผมใช้คำว่า “*ความงาม*” เพราะยังเวียนว่ายอยู่ในวิสัยของโลกก็ปัจจุบัน เพราะยังเป็น “*คนร้อน*” ที่แสวงหา “*ความเย็น*” อยู่ที่นี่

สิ่งที่ผมบ่งหมายถึงความงามนั้น คือโศลกสองบทของ “*ชินเซา*” กับของ “*เว่ยหล่าง*” นั่นเอง อยากจะเรียกเหลือเกินว่าเป็นโศลกแห่งวิถีชีวิตมนุษย์ก็ได้

โศลกคือบทร้อยกรองที่สำแดงความคิด, ความเข้าใจ และความหมายของผู้แต่งว่าเข้าถึงอาณาบริเวณแห่งพุทธธรรมเพียงไหน แค่นี้

ชินเซาได้แต่งโศลกชื่อ “*ไม่มีรูป*” ไว้ว่าดังนี้

“*กายของเราคือต้นโพธิ์*

ใจของเราคือกระจกเงาอันใส

เราเช็ดมันโดยระมัดระวังทุก ๆ ชั่วโมง

และไม่ยอมให้ฝุ่นละอองจับ”

ส่วนโศลกของเว่ยหล่างที่แต่งขึ้นและวานให้คนเขียน

นั้น มีว่า

“ไม้มต้นโพธิ์

ทรงไม่มีกระจกเงาอันใสสะอาด

เมื่อทุกสิ่งว่างเปล่าแล้ว

ผู้จะลงจับอะไร?”

จริงๆ, โศลกทั้งสองบทนี้คือตรรกษณ์ให้อาจารย์แสง
แลเห็นว่า ระหว่างซินเซากับเว่ยหล่างนั้น ใครเป็นคนเข้า
ถึง “พุทธะ” กว่ากัน ใครที่ยัง “ติดข้อง” อยู่ และใคร
ที่ “ผละจาก” กว่ากัน, ใครที่เข้าใจในธรรมะและยังไม่
เข้าใจอยู่กว่ากัน

นั่น—เป็นเรื่องของผู้แสวงหาโลกุตตระ

แต่ก่อนที่จะเข้าไปถึงแดนนั้น หรือแก่คนที่ยังวุ่นวาย
อยู่ในวิสัยโลกีย์ ‘โศลกของซินเซา’ ก็พอจะเป็นประจกเงา
ส่องสะท้อนให้มองเห็นตัวเองกับชีวิตข้างหน้าอีกชั้นหนึ่งได้มิ
ใช่หรือ

พุทธสัน ๆ ก็อย่างเรา ๆ ท่าน ๆ ที่เดินทางสวนกันไปมา
อยู่ในสังคมนั้นแหละ จะมีหยิบเอาโศลกของ ‘ซินเซา’ มาขบ
คิดบ้างเจี๊วหรือมันไม่เห็นน้อยบ่าหรือหนักสมองอะไรหรอก

การไปสู่สวนโมกขพลารามของท่านพุทธทาส
ภิกขุ ควรจะเป็นกำไรแห่งชีวิตของปวงชนคนเรา ณ
ที่แห่งนี้ซึ่งการให้ท่านนั้น ไม่มีการทวงถามหรือเรียก
ร้อง ณ ที่แห่งนี้แต่ความสงบวิเวกที่จะติดตามตัวเรามา
ให้แสวงหาความเป็นสมณะแก่ตนเอง โดยไม่ต้อง
ไปคิดพึ่งสงฆ์ใดหรือผู้ใดให้ติดข้องอยู่เลย

สมที่เป็นแดนซึ่งแผ่กระจายความสะอาด, ความสว่าง
และความสงบออกไปสู่ดวงใจทุกดวงของมนุษย์โดยเนื้อแท้
และโดยแก่นแท้—เท่านั้น

ผมยังจำได้ ท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวกับผมว่า

“ที่ไหนร้อนจงหาความเย็นด้วยตัวเองมาดับที่ตรง
นั้น อย่าไปหาคนที่อื่น อย่าหนีปัญหาที่เกิดขึ้น ต้อง
หันหน้าเข้าหาปัญหาเข้าหาทุกชั้น ๆ แล้วค่อย ๆ คิด
ค่อย ๆ แก้ไขด้วยตัวเอง” ▲

พุทธทาสภิกขุ

และ

สวนโมกขพลาราม

วิษณุ วัฒนเชื้อ

“การที่จะมีชีวิตอยู่ให้มีความสุข เราจะต้อง
ประพฤติธรรม จะต้องดำเนินชีวิตให้ถูกต้องตามกฎหมายของ
ธรรมชาติ” เป็นข้อความตอนหนึ่งที่ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าว
ในวันที่ผู้เขียนไปถึงสวนโมกขพลาราม เมื่อวันที่ ๒๙ เมษายน
๒๕๑๕ คำพูดของท่านพุทธภิกขุเพียงไม่กี่คำ แต่เป็นคำพูด
ที่ลึกซึ้งและกินความกว้างขวางมาก ทำให้ผู้เขียนต้องเก็บเอ
มาครุ่นคิดเรื่อยมา

ผู้เขียนเคยได้ฟังเรื่องราวเกี่ยวกับสวนโมกข์จากผู้ที่เคย
ไปมาแล้วเล่าให้ฟังบ้าง และอ่านจากหนังสือบ้าง เป็นเหตุ
ให้ผู้เขียนเริ่มสนใจสวนโมกข์ตั้งแต่นั้นมา แต่ก็เพิ่งได้มี
โอกาสไป เข้าทำนองว่า “ใกล้เกลือกินด่าง”

ส่วนโมกข์มีชื่อเต็มว่า “สวนโมกขพลาราม” ชื่อนี้เป็นที่รู้จักกันทั่วไป ส่วนชื่อที่เป็นทางการนั้นชื่อว่า “วัดธารน้ำไหล” ตั้งอยู่ที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของสถานีรถไฟไชยา อยู่ห่างจากสถานีรถไฟไปราว ๕ กิโลเมตร

คำว่า โมกข แปลว่า หลุดพ้น คือหลุดพ้นจากเครื่องร้อยรัดทั้งปวง หรือหลุดพ้นจากอวิชชา โมกขพลารามจึงแปลว่า “อารามแห่งการพ้นทุกข์” หรือ “อารามที่ทำให้เกิดกำลังใจในการพ้นทุกข์”

นับย้อยหลังไป ๔๐ ปี คือปี ๒๔๗๕ เป็นปีเดียวกับที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตย สวนโมกข์เกิดขึ้นในปีนั้น ท่านพุทธทาสภิกขุเริ่มสร้างสวนโมกข์ภายหลังจากท่านบวชได้ ๖ พรรษา ในเวลานั้นท่านมองเห็นปัญหาเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมของพุทธบริษัทว่า ยังมีความบกพร่องอยู่มาก มีการปฏิบัติธรรมคลาดเคลื่อนจนเป็นเหตุให้มีคนดำเนินผิดเพี้ยน ใส่ร้ายป้ายสีพระภิกษุสงฆ์ได้โดยง่าย ด้วยเหตุนี้ท่านพุทธทาสภิกขุจึงมีความตั้งใจอย่างแน่วแน่ที่จะกั้นคว่ำธรรมเนียมจากพระไตรปิฎก เพื่อให้ได้ความรู้

ที่ถูกต้องตามพุทธโอวาทจริงๆ เมื่อได้รับความรู้แล้วก็จะได้นำไปเทศนาสั่งสอนให้ประชาชนได้รับความจริง ไม่หลงมกมายได้ง่ายๆ และขณะเดียวกันท่านเองก็ปฏิบัติตามด้วย ท่านเล่าถึงการคิดสร้างสวนโมกข์ว่า “ในปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๔ เราตกลงกันถึงเรื่องจะสร้างสถานที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมโดยเฉพาะชั้นสูงแห่งหนึ่ง เพื่อความสะดวกแก่พระภิกษุสามเณรผู้สนใจในทางนี้ ซึ่งรวมทั้งตัวเองด้วย โดยหวังว่าขั้นนั้นจะเป็นการช่วยกันส่งเสริมความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในยุคที่เราสมมติกันว่าคือพุทธกาล”

ท่านพุทธทาสภิกขุ นามเดิมว่า “เงื่อม” นามสกุล “พานิช” เกิดเมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ ที่ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ท่านออกบวช เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๙ ภายหลังที่ท่านอยู่ที่วัดใหม่พุมเรียงได้ ๒ พรรษา ก็เข้าไปศึกษาในกรุงเทพฯ พำนักอยู่ที่วัดปทุมคงคาราม จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ขณะที่ท่านจำพรรษาอยู่ที่วัดปทุมคงคารามนี้ ได้ศึกษานาถีสอบได้เปรียญ ๓ ประโยค พอมีความรู้ภาษาบาลีที่จะนำไปค้นคว้าแปลพระไตรปิฎกได้ ท่านจึงกลับไปอยู่อำเภอไชยา เพื่อตั้งสำนักปฏิบัติธรรมขึ้นที่นั่น

เมื่อกลับไปอยู่ที่ไชยาแล้ว ท่านเริ่มสร้างสวนโมกข์ และเริ่มศึกษาค้นคว้าธรรมะอย่างจริงจังทันที ชีวิตในเพศพรหมจรรย์ของท่านคลุกคลีอยู่กับพระพุทธศาสนาตลอดมา ท่านได้ศึกษาค้นคว้าและเขียนบทความต่าง ๆ ไว้มากมาย ท่านไปแสดงปาฐกถาธรรมในที่ต่าง ๆ อยู่เสมอ เขียนหนังสือธรรมะไว้เป็นจำนวนมาก ท่านได้อุทิศตนเพื่อพระพุทธศาสนา ทำงานเพื่อผู้อื่นและทำงานไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ท่านเป็นบุชฌิณบุคคลประเภททำงานเพื่องานโดยแท้

ขอยกตัวอย่างถึงความอดทน ความเข้มแข็งของท่าน พุทธทาสภิกขุมาสักตัวอย่างหนึ่งในวันวิสาขบูชาปีนี้ ซึ่งตรงกับวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๑๕ บังเอิญวันนี้ตรงกับวันเกิดของท่าน พุทธทาสภิกขุ วันนี้มีรายการบรรยายธรรมเกือบตลอดเวลา ๒๔ ชั่วโมง เริ่มตั้งแต่เวลา ๙.๐๐ น. ไปจนถึง ๖.๐๐ น. ในวันรุ่งขึ้น ท่านพุทธทาสภิกขุแสดงธรรมเกือบตลอดรายการ รายการสุดท้ายท่านเทศน์เวลา ๓.๐๐ น. และในวันนั้นท่านงดฉันอาหารด้วย สังเกตดูขณะที่ท่านเทศน์ ท่านยังมีอาการปฏิกิริยากระปรีกระเปร่าสีหน้าของท่านยังคงยิ้มเอิบยังคงมีแววแห่งความเมตตาเหมือนเดิม

ท่านพุทธทาสภิกขุศึกษาค้นคว้าธรรมะพร้อมกันไปในงานสร้างสวนโมกข์ ท่านต้องการให้สวนโมกข์เป็นสถานศึกษาธรรมะอย่างแท้จริง เฉพาะงานค้นคว้าธรรมะเป็นงานที่หนักมากอยู่แล้ว แต่ท่านพุทธทาสภิกขุก็ยังสามารสรสร้างสวนโมกข์ขึ้นมาใหม่ ท่ามกลางความสับสนวุ่นวายของสังคม เพื่อเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา และเป็นที่พึ่งทางใจของพุทธบริษัทได้อย่างยากที่จะหาบุคคลอื่นมาเสมอเหมือน

สวนโมกข์ในปัจจุบันนี้เป็นสวนโมกข์แห่งใหม่ แห่งเดิมนี้ ตั้งอยู่ที่ตำบลพุ่มเรียง อำเภอไชยา ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ท่านพุทธทาสภิกขุเห็นว่า สวนโมกข์แห่งเดิมยังไม่เหมาะท่านจึงหาสถานที่แห่งใหม่ให้มีภูมิประเทศที่แวดล้อมไปด้วยป่า อยู่ใกล้ภูเขา มีลำธารไหลผ่าน สถานที่ที่หาได้คือสวนโมกข์ในปัจจุบันนี้

ท่านที่ไปสวนโมกข์มาแล้ว จะเห็นว่าสวนโมกข์แห่งใหม่มีสิ่งเหล่านี้อยู่พร้อมทุกอย่าง บริเวณสวนโมกข์มีเนื้อที่ประมาณ ๒๐๐ ไร่ ตั้งอยู่บนเนินเขาพุทธทอง ซึ่งเป็นภูเขาสูงเตี้ยๆ สวนโมกข์ยังคงรักษาสภาพของธรรมชาติไว้ทุกอย่าง มีต้นไม้ใหญ่เล็กเต็มไปหมด นอกจากนี้ยังมีถ้ำวัลย์

และพันธ์ไม้ดอกนานาชนิด ในตอนกลางวันจะได้ยินเสียง นกร้องอย่างไพเราะ ในบางครั้งจะเห็นสัตว์ป่าวิ่งไล่กัน และ ในบางวันยังมีฝูงสัตว์ป่า เช่น ค่าง ชะนี กระโถดโหลดเต้น บนต้นไม้ให้ชมอีกด้วย

ด้วยเหตุที่สวนโมกข์ยังคงรักษาสภาพของป่าไว้ ลำธาร ที่ไหลผ่านสวนโมกข์มาแต่เดิม เดียวนี้ก็ยังคงไหลผ่านอยู่ ลำธารนี้เรียกว่า “ธารน้ำไหล” มีต้นกำเนิดจากภูเขานางเอ ซึ่งอยู่ ทางทิศตะวันตกของสวน โมกข์ไหลผ่านริมสวนโมกข์ ด้านทิศใต้ พระภิกษุ สามเณรตลอดจนผู้ไปเยี่ยมสวนโมกข์ ต่างก็ได้ใช้น้ำจากลำธารแห่งนี้

สถานที่ที่น่าสนใจอีกแห่งหนึ่งที่สวนโมกข์ได้แกะยอด ภูเขาพุทธทอง ซึ่งเป็นยอดเขาเดี่ยว ๆ ต้นไม้เล็ก ๆ ปลูกถางออก เตียนโล่งเหลือแต่ต้นไม้ใหญ่ร่มรื่น อากาศเย็นสบาย เมื่อท่าน พุทธทาสภิกขุไปอยู่ที่สวนโมกข์แห่งนี้ใหม่ ๆ พบซากเจดีย์ เก่า ๆ องค์หนึ่ง ปรัชักหักพังเหลือแต่กองอิฐที่บนยอดเขา พุทธทอง สันนิษฐานกันว่า เจดีย์องค์นี้สร้างมาแต่สมัย ศรีวิชัยคือเมื่อ ๑๐๐๐ ปีกว่ามาแล้ว บนยอดเขาพุทธทองใช้ แทนอุโบสถที่นั้ประกอบพิธีในวันสำคัญทางศาสนาต่างๆ เช่น

วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา เป็นต้น

ที่สวนโมกข์มีการแสดงธรรมใต้ต้นไม้ สถานที่นี้เรียกว่า “ลานหินโค้ง” ตั้งอยู่บนเชิงเขาพุทธทอง และอยู่ใกล้กับกุฏิท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นลานดินอยู่ใต้ต้นไม้ ตัวหินโค้งทำเป็นคันหินที่ก่อขึ้นสูงกว่าพื้นดินราวหนึ่งฟุตกว่าๆ ก่อด้วยหินเป็นรูปครึ่งวงกลม ที่ลานหินโค้งมีก้อนหินใหญ่เล็กวางอยู่เรียงรายใต้ต้นไม้ เพื่อให้ผู้ที่ไปฟังธรรมนั่งแทนเก้าอี้เมื่อก่อนท่านไปสวนโมกข์ถ้าไม่นั่งฟังธรรมบนก้อนหิน ท่านจะนั่งกลางพื้นดินก็ได้ แล้วท่านจะมีความรู้สึกแปลกๆ แปลกกว่าที่นั่งในตึกในวิหารอย่างเทียบกับไม่ได้เลย

ท่านพุทธทาสภิกขุจัดสถานที่สำหรับฟังธรรมไว้กลางดิน ท่านให้เหตุผลว่า “เพื่อให้สถานที่นี้มีสภาพคล้ายคลึงกับสมัยพุทธกาลให้มากที่สุด สมัยนั้นไม่มีโบสถ์ ไม่มีวิหาร ไม่มีสถานที่อันโอโถงสำหรับนั่งฟังธรรมกันอย่างเดี๋ยวนี้” ท่านยังกล่าวอีกต่อไปว่า “การนั่งฟังธรรมกันกลางดิน นั่งบนก้อนหินใต้ต้นไม้เช่นนี้ เป็นการช่วยส่งเสริมให้บุคคลผู้ใส่ใจในธรรม มีโอกาสเข้าถึงธรรมได้ง่ายกว่าการนั่งอยู่ในสถานที่อันสะดวกสบาย ซึ่งเป็นการยึดติดชนิดหนึ่งเป็นการ

เพิ่มพูนกิเลสให้มากยิ่งขึ้นเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงธรรม
อย่างยิ่ง”

ลานหินโค้งนอกจากใช้เป็นสถานที่แสดงธรรมแล้วยัง
เป็นที่สำหรับพระภิกษุสามเณรฉันอาหารในบางวัน เช่น
วันเสาร์วันสำคัญทางพุทธศาสนา หรือในวันที่มีผู้มีจิตศรัทธา
มาทำบุญเลี้ยงพระในบางโอกาสอีกด้วย

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งที่สวนโมกข์คือ “โรง
มหรสพทางวิญญาณ” ชาวบ้านเรียกกันติดปากว่า “โรงหนัง”
เป็นโรงหนังที่เกี่ยวกับธรรมะ เป็นตึก ๒ ชั้น ขนาดย่อม
ตั้งอยู่บนเชิงเขาพุทธทอง ที่ฝาผนังด้านนอกทั้งสี่ด้านของ
โรงมหรสพทางวิญญาณติดภาพปูนปั้นเกี่ยวกับ พระพุทธ
ประวัติ ซึ่งจำลองมาจากภาพหินสลักของอินเดียสมัยเริ่มแรก
ระหว่างปี ๓๐๐-๗๐๐ ในสมัยนั้นยังไม่มีพระพุทธรูป

ท่านพุทธทาสภิกขุเล่าว่า “ภายหลังจากพระพุทธเจ้า
เสด็จดับขันธปรินิพพานใหม่ๆ คือในสมัยพุทธศตวรรษต้นๆ
คนอินเดียมีความฉลาด มีสติปัญญามาก ไม่กล้าเขียนภาพ
หรือปั้นรูปเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า เพราะว่า
พระพุทธเจ้านั้นจะมาเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งอย่างใดไม่ได้

พระพุทธเจ้าไม่มีตัวไม่มีตน ความเป็นพุทธะอยู่ที่สภาพจิต
ที่อยู่ในสภาวะ สะอาด สว่างและสงบอย่างถาวร”

ผู้เขียนสังเกตดูที่สวนโมกข์มีพระพุทธรูปน้อยมาก เท่า
ที่เห็นมีพระพุทธรูปอยู่สององค์ คือที่โรงธรรมองค์หนึ่งกับ
ที่ลานหินโค้งอีกองค์หนึ่งเท่านั้น ต่างจากวัดทั่วไปในเมือง
ไทย ซึ่งแต่ละแห่งมีพระพุทธรูปต่าง ๆ กันเป็นจำนวนมาก
มาย การสร้างรูปต่างๆ เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธร
เจ้าไม่เสียหายอะไร ถ้าสัญลักษณ์นั้น ๆ ไม่ปิดบังหนทาง
พุทธบริษัทที่จะเข้าถึงความเป็นพุทธะ

ค้ำในโรงมหรสพทางวิญญาณ ที่ฝาผนังทั้งสี่ด้าน
เป็นภาพเขียนลายเส้นขาวดำและภาพสี ล้วนแต่เป็นภาพที่
เกี่ยวกับธรรมะทั้งสี่ เรียกว่าภาพเหล่านี้ว่า “ภาพปริศนาธรรม”
มีทั้งภาพไทย จีน ธิเบต ฝรั่งเศส ฯลฯ ดูภาพเหล่านี้แล้วจะ
ต้องคิดอย่างลึกซึ้งจึงจะเข้าใจความหมาย ได้ภาพบางภาพมี
คำอธิบายความหมายไว้ด้วย ตามปรกติจะมีพระภิกษุคอย
อธิบายภาพปริศนาธรรม ทำให้ผู้เข้าชมสามารถเข้าใจความ
หมายของภาพต่างๆ ได้ง่ายยิ่งขึ้น

เมื่อคุณภาพปรีศนาธรรมแล้ว ท่านจะได้รับแต่ความสบายใจที่ทำได้โดยที่ไม่ต้องลงทุนอะไรเลย แต่ผลที่ได้ทางใจนั้นมากมายนัก สำหรับท่านที่ชอบคิด คิดอย่างมีเหตุผลแล้วภาพปรีศนาธรรมของศาสนาพุทธ ฝ่ายมหายานนิกายเช่นZEN บางภาพ ดูแล้วจะทำให้ท่านเกิดความคิดอย่างเพลิดเพลิน ในเวลาเช่นนั้นใจของท่านจะมีแต่ความสงบสุข มีแต่ความปิติปราโมทย์อย่างประหลาดไปชั่วขณะหนึ่ง

ออกจากโรงมหรสพทางวิญญานแล้ว ถ้ารู้สึกเมื่อยท่านอาจนั่งพักผ่อนใต้ต้นไม้บริเวณลานหินโค้ง สักชั่วขณะหนึ่งก็ได้เพื่อทบทวน ธรรมะ และสิ่งที่ได้พบเห็นหรือจะเดินไปอีกหน่อยหนึ่ง ไปนั่งดูปลาที่ธารน้ำไหล ไปฟังเสียงนก ร้องบนยอดเขาพุทธรทอง และบริเวณใกล้เคียง หรือไม่ก็ไปชมโรงปั้น รูปปั้นพระพุทธรูประวัติที่ติดอยู่ที่โรงมหรสพทางวิญญานทำจากโรงปั้นแห่งนี้ บางท่านอาจสงสัยว่าภาพเขียนหรือรูปภาพปั้นนั้นใครเป็นผู้ทำขึ้นมา พระที่สวนโมกข์นั้นช่วยกันปั้นช่วยกันเขียนเป็นผลงานที่วิจิตรบรรจงอย่างยิ่ง

สำหรับท่านที่ชอบออกกำลังกายอาจชักชวนเพื่อน ๆ สักสองสามคนไปปั่นเขา “นางเอ” ซึ่งอยู่ติดกับบริเวณ

สวนโมกข์ ภูเขา^{นี้}ไม่สูงมากนักขึ้นไปถึงบนยอดเขาแล้วจะเห็นทิวทัศน์บริเวณอำเภอไชยา และอำเภอข้างเคียงเกือบทั้งหมดมองไกลออกไปทางทิศตะวันออกจะเห็นเรือลำเล็ก ๆ ในทะเล เห็นอ่าวบ้านดอน เห็นเกาะแก่งต่าง ๆ เรียงรายอยู่ไกลลิบสุดลูกตาทีเดียว

สวนโมกข์เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ผู้ใฝ่ใจในธรรมะทั้งหลาย ผลงานของท่านพุทธทาสภิกขุเป็นที่รู้จักกันกว้างขวางทั้งในประเทศและต่างประเทศ ท่านพุทธทาสภิกขุอยู่ในวัยชรา อายุของท่านยิ่งมากท่านยิ่งทำงานหนักมากขึ้นตามอายุ ความคิดความเห็นของท่านยังทันสมัยอยู่เสมอ

ท่านจะศึกษาธรรมะที่ไหนก็ได้ จากสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัวท่าน จากบุคคลผู้รู้หรือจากตัวท่านเอง แต่ขอให้ศึกษาให้ถูกต้อง ศึกษาให้พบแก่นแท้ของพุทธศาสนาให้ได้ แล้วจะเป็นประโยชน์ต่อชีวิตของท่านเองทั้งสิ้น ถ้าท่านเกิดความลังเลใจไม่ทราบว่า จะหาหนังสืออะไรมาอ่าน หรือจะไปศึกษาธรรมะได้ที่ไหน ผู้เขียนขอแนะนำท่านให้หาหนังสือของท่านพุทธทาสภิกขุมาอ่านดูสักเล่มหนึ่งเถอะ จะเป็นหนังสือ “บรมธรรม” หรือ “ตัวกูของกู” หรือเล่มอื่น ๆ ก็ได้ ถ้าอ่าน

อย่างพินิจพิจารณา อ่านอย่างผู้ที่ตื่นแล้วท่านจะได้รับแต่
 ความเบิกบานใจ ถ้ามีเวลาว่างพอจะไปเยี่ยมสวนโมกข์ก็ได้
 ท่านจะได้รับการต้อนรับจากท่านพุทธทาสภิกขุ และพระภิกษุ
 สงฆ์ที่สวนโมกข์ ด้วยอัธยาศัยอันดีแบบกันเอง เมื่อจาก
 สวนโมกข์มาแล้วท่านจะคงมีความรู้สึกเป็นสุขใจ เช่นเดียวกับ
 กับใคร ๆ ที่ได้เคยไปเยี่ยมสวนโมกข์มาแล้ว.

ความอดทน

อันความอดทน ค่ะระดับ ดับลงได้
 หนึ่งมีใจ เพราะเรา ตามสนอบ
 สิ่งทีอดทน ในที่นั้น ดังมีหมอบ
 แต่เพราะต้อบ ขำมัน ในบวรวิสัย,
 ให้ปลื้มตา บอกร แทนร้านอดทน
 ความรักอันไม่ มีมาก สดดีสงกัย
 ท้องอาจผลัด ภูิกการ งานโตๆ
 ใจคองไป ดอปลี่ มีสุขเป็น ๆ

**สวนโมกข์กับปัญหา ๑๐ ข้อ
ของนายเหตุผล**

สวนโมกข์

กับปัญหา ๑๐ ข้อ ของนายเหตุผล

๑. คำถามของ นายเหตุผล มีว่า:- พุทธศาสนา กล่าวถึง เรื่องทุกข์ โลกนี้มีแต่ทุกข์ จะสุขก็ต่อเมื่อนิพพาน ดับเป็นขี้เถ้าจืดชืดไปหมดแล้ว. พุทธศาสนา ดุฎกอารย- ธรรมแผนใหม่ของมนุษย์ อย่างที่ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่มีเหตุ- ผลเลย เขาจะทำการงานให้เหนื่อยยากกันทำไม ถ้าโลกมี แต่ทุกข์ ข้าพเจ้าไม่ยอม.

๒. นายเหตุผลว่า:- “พุทธศาสนาสอนให้คน มีกันน้อยสันโดษ ทำงานแต่พอเลี้ยงตัวไปวันหนึ่งๆ รัฐบาล ของพระเจ้าอยู่หัวจะต้องล่มจมแน่ ถ้าคนไทยนับถือพุทธ- ศาสนาให้เคร่งครัดตามนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าในข้อนี้โดย เฉพาะแล้ว สัศาสนาจักเขาไม่ได้.”

๓. ปัญหาของนายเหตุผลมีว่า “พุทธศาสนาสอน ให้เมตตา อย่าถือพวก อย่าฆ่า อย่าทำสงคราม เช่นนี้ ประเทศสยามจะมีเป็นเมืองขึ้นของประเทศอื่น แล้วจะอยู่ อย่างไรได้ ในเมื่อคนไทยเกิดนับถือพุทธศาสนากันจริงๆ อย่างนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ที่อยู่ได้ก็เพราะผู้ไม่นับถือตรง

ไปตรงมาตามนั้น การสอนมิให้ถือพวก นั้นมิใช่
มีคำแปลว่าอย่าให้รักชาติของตนดอกหรือ ทหารมิใช่
ทำสงครามและปืนใหญ่ก็มีไวยิงมิใช่หรือ ?”

๔. ปัญหาของนายเหตุผลมีว่า:- พุทธศาสนาสอน
ให้เกลียดเครื่องบำรุงหัวใจ สอนให้ทำลายความอยาก
ให้กำจัดราคะตำราษณา. ถ้าโลกทั้งหมดจะถือพุทธศาสนา
ในข้อนี้แล้ว จะรกร้างว่างเปล่าจากมนุษย์เหลือแต่สัตว์
เท่านั้น. ถ้ามนุษย์ไม่สืบพันธุ์แล้วจะมีเด็กๆ เกิดขึ้นมาได้
อย่างไร ถ้าถือแต่ประเทศสยามในไม่กี่สิบปีก็จะเหลือแต่ที่
ดินเปล่า แลกกลายเป็นของผู้อื่นได้ถือพุทธศาสนาไป โดย
เขามิต้องเสียอะไรเลย แม้แต่ลูกปืนสักลูก โลกมีมนุษย์
เพิ่มจำนวนมากขึ้น ก็เพราะดำเนินตรงกันข้ามกับหลัก
แห่งพุทธศาสนาดอกนี้ ควรสำนึกไว้.

๕. ปัญหาของนายเหตุผลว่า:- พุทธศาสนาสอน
ไม่ให้ผูกเวร โกรธเคืองหรือแก้แค้น อันเป็นเครื่องทำให้
ศัตรูกำเริบย้ายี่เราเล่น เช่นที่เรายิงนกตกปลา, แล้วจะมี
ความสุขกันทำไไหน คนพาลก็สบาย คนดีซิมขื่นเลือด
ตาตก.

๖. ปัญหาของนายเหตุผลว่า:- พุทธศาสนาห้ามการฆ่าสัตว์เป็นอาหาร ซึ่งเราจะไม่มีเนื้อสำหรับปรุงอาหารใดๆ กินเลย ธรรมชาติไม่ได้สร้างสัตว์เหล่านั้นมาเป็น Supply แก่ Demand ของมนุษย์ดอกหรือ แลพุทธศาสนาสอนให้สละ แต่ห้ามฝ่ายจะรับว่า อย่ารับการเสียสละชีวิตของผู้อื่น คือ ถ้ามีใครสละชีวิตยอมถวายเนื้อให้พุทธบริษัทพวกหนึ่งกิน พวกนั้นก็ไมยอมรับ เช่นนี้ ข้าพเจ้าฟังไม่ออกเลย.

๗. คำถามของนายเหตุผลมีว่า:- พุทธศาสนาห้ามเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ทุกอย่าง กระทั่งเบียร์ พระท่านก็ว่าดื่มไม่ได้ เบียร์ไม่ปรากฏว่าให้โทษแก่ใคร กลับบำรุงร่างกายและสุขภาพเสียอีก, ขออ้างรัฐบาลยังจัดการทำสุราจำหน่ายให้แพร่หลายยิ่งขึ้น ยังอนุญาตแลส่งเสริมอุตสาหกรรมทำเบียร์ในเมืองไทย กินเหล้าไม่ถึงกับเมานั้นไม่เห็นจำเป็นจะต้องห้าม ส่วนที่เมากจนถึงกับเสียหายนั้น ศาสนาอื่นเขาก็ห้ามกันอยู่แล้ว ถึงจะไม่ห้ามเรารู้ เพราะโทษของมันเห็นง่ายเหลือเกิน ผู้ที่ดื่มเมานั้นเขารูดี เขาเสียเพราะเหยียบรูต่างหาก ทำไมพุทธศาสนาจะต้องสอนสิ่งที่คนจะเหยียบรู.

๘. ปัญหาของนายเหตุผลมีว่า:- พุทธศาสนาสอนให้ ให้ทาน ไม่มีขีดจำกัด กระทั่งลูกเมีย เลือดเนื้อก็อยู่ในกรอบแห่งการหิวยกให้ได้ นี่มิใช่เครื่องหมายแห่งความลุ่มจมโกลาหลวุ่นวายอย่างสุดแสนจะทนทานได้ อีกหรือ ?

๙. ปัญหาของนายเหตุผลมีว่า:- เมื่อตัวของตนก็ไม่ใช้ตนแล้ว ทพย บุตร ภรรยา จะเป็นของตนมาแต่ไหนเล่า นี่เป็นการปล่อยครอบครัวให้เป็นไปตาม ยถากรรม อย่างที่ข้าพเจ้า คิดเห็น ว่าน่าอเนจอนาถเหลือเกิน ดูร้ายยิ่งกว่าคอมมิวนิสต์.

๑๐. ปัญหาตอนจบของนายเหตุผลมีว่า “การบวชคือการทำคนให้เป็นหม้าย ถ่วงความก้าวหน้าของประเทศ พระพุทธศาสนาสอนสิ่งที่ผิดวิสัย เช่นสอนให้บวชไม่จำกัด เมื่อบวชกันหมดแล้ว จะเอาอะไรกินกัน แท้ที่ข้าพเจ้าสังเกต ประเทศสยามได้เสียเวลาของคนหนุ่มๆ ในปีหนึ่งๆ หลายร้อยล้านชั่วโมงในการก้าวหน้าของประเทศ.”

ข้าพเจ้า ได้อ่านปัญหาต่างๆ ของ **นายเหตุผล** แล้ว
 อุดมและสงสารความมีใจกล้าหาญของเธอไม่ได้, แม้
 ข้าพเจ้าจะไม่ทราบน้ำใจของเธอว่า เธอกล่าวออกมาด้วยความ
 ความสุจริตแห่งความรู้^๕ เพื่อคิดค้นหาความจริง หรือว่า
 ด้วยเจตนาทุจริตคิดเหยียบย่ำพุทธศาสนาก็ตาม แต่ถึง
 หากว่าเธอมีแนวความคิดอยู่ในประการหลัง ข้าพเจ้าก็ขอ
 ชอบเธออยู่นั่นเอง; เพราะข้าพเจ้าคิดว่าอย่างน้อยที่สุด
 คงมีครั้งหนึ่ง^๕ ที่เธอเคยใช้เวลาไตร่ตรอง หาเหตุผล ใน
 ธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาแล้ว. แต่ยังไม่พบหรือ
 สัมผัสใจของเธอเท่านี้.

ข้าพเจ้าเองเป็นภิกษุรูปหนึ่ง ในจำนวนภิกษุทั้งหลาย
 ที่รัก และเคารพต่อพระรัตนตรัย, จึงเป็นหน้าที่โดยตรง
 ที่จะทำอย่างดีที่สุดของเพศภูมิและความรู้ ความสามารถ
 ของข้าพเจ้าในอันที่จะแก้วาทภัย อันมีผู้สาดเทลงบนพระ-
 ศาสนา อันเป็นที่รัก และเคารพของข้าพเจ้า, อีกอย่าง
 หนึ่ง ข้าพเจ้าออกอรุณ^๕สงสาร **นายเหตุผล** มาก. ที่ข้าพเจ้า

ว่า สงสาร^{นี้} ขออย่าให้ใครๆ หมายถึง ข้าพเจ้าสงสารเธอ โดยประการที่เกี่ยวกับความที่เราถือกันว่าเป็นสุขในโลก, ซึ่งในทางนี้ข้าพเจ้าคิดว่า เธอคงมีสุขมาก อย่างน้อยที่สุด ต้องมากกว่าข้าพเจ้า : เธออาจเป็น คุณหลวง คุณพระ; เธออาจเป็นนักเรียนที่สำเร็จมาจากนอกอย่างใหม่ถอดด้าม, หรืออย่างใหม่ที่สุดของเวลาที่ที่สุดของวันนี้; เธออาจเป็น คนมีความรู้เชี่ยวชาญในวิทยาศาสตร์แห่งการสร้างมนุษย์; เธออาจเป็นนักล่าสัตว์, เล่นกอล์ฟ, แลเธออาจเป็นอะไรต่ออะไร อีกมากมาย ตามที่เธอชอบ, ตามที่เธอเห็นว่า ดีกว่ามีสุขกว่าผู้ที่ถือพุทธศาสนา. **ความอาจเป็นไปได้** ที่กล่าวข้างต้นนั้น เราอาจเห็นได้จากเงาฉาย แห่งใจ ของเธอในรูปตัวอักษรที่เธอผูกเป็นปัญหาถามไป, แต่ข้าพเจ้าสงสารความรู้สึกของเธอที่เห็นพระพุทธรูปศาสนา, ซึ่งแม้โลกที่เจริญแล้วด้วยอารยธรรม โดยมากก็ยังเห็นว่า เป็นศาสนาที่มีหลักศีลธรรมอันประเสริฐ, ชอบด้วยเหตุผล และเข้ากันได้กับทางวิทยาศาสตร์นั้น **ว่าเป็นศาสนาแห่ง**

ความทุกข์, เป็นศาสนาอันไม่มีเหตุผลไปเสียได้. ความ
 สงสาร ไม่ใช่ความซึ่งเคียดเกลียดชัง ที่ทำให้ข้าพเจ้าเขียน
 จดหมายนี้. ข้าพเจ้าขอให้ นายเหตุผล ใช้ความยุติธรรมแล
 บัญญัติอันสุขุมซึ่งพ้นจากอารมณ์อคติทุกชนิด พิจารณา
 คำตอบของข้าพเจ้าอีกครั้ง. ข้าพเจ้าคิดว่า ถ้านายเหตุผล
 มีความคิดและปัญญา สมชื่อที่เธอเลือกตั้งขึ้นแล้ว. (ข้าพ-
 เจ้าคิดว่า นามนี้ คงเป็น นามแฝง ถ้าเป็นนามจริง ข้าพ-
 เจ้าขออภัย) เชื่อว่า ถึงไม่มาก เธอกงได้รับความรู้ความ
 เห็นในเหลี่ยมดี ของพุทธศาสนาบ้าง และถ้าความหวัง
 ของข้าพเจ้าไม่พลาด, บางทีในเวลาต่อไปเธอกงไม่ด่วนลง
 ความเห็นว่า ‘อ๋อง, เปรี๊ยะ หรือ หวานแน่,’ จนกว่าเธอ
 ได้ลมรสอ๋องแล้ว.

ก่อนที่ข้าพเจ้า จะตอบปัญหาของ นายเหตุผล เป็น
 ข้อๆ ไป ขอให้ข้าพเจ้ากล่าวเรื่องพระพุทธรูปศาสนาแต่ย่อๆ
 สักหน่อย เหมือนกับกรุยทางแห่งแนวความคิดที่เราจะจูง
 มือกันไปหาจุดหมาย. มันเป็นเรื่องที่เหมาะอย่างยิ่ง ที่เราจะ

ต้องทำความเข้าใจถึงความหมายของพุทธศาสนา ก่อนที่
เราจะออกความเห็น หรือตีค่าของพุทธศาสนา. เพราะแม้
เพชร พลอยอย่างดี มีราคา อาจเป็นของไม่มีประโยชน์
และไม่มีค่า แก่ผู้ที่ไม่รู้จักคุณค่าของมัน : เราจะตีราคา
เพชร พลอย ให้ถูกต้องอย่างไรได้, ในเมื่อเรายังไม่รู้จัก
เพชร พลอยที่แท้. และที่ไม่แท้.

พระพุทฺธศาสนา หรือคำสั่งสอนของพระพุทฺธเจ้า
ไม่ใช่อะไรนอกจากคำสั่งสอนอันเป็นประหนึ่งแผนที่บอก
ทาง ซึ่งนำตรงไปสู่จุดหมายที่สุด คือ **ความดับทุกข์**.
ทำนองเดียวกับกฎเกณฑ์ของคณิตศาสตร์ ที่เป็นหลักคิด
ให้พบผลลัพธ์ที่แน่นอนจะนั้น. ผลที่ผู้ปฏิบัติพุทธศาสนา
หวัง ก็อย่างเดียวกันกับที่นักปฏิบัติอื่น, ที่นอกไปจาก
พุทธศาสนาเขาหวังกัน : คือ หวังผลแห่งความพ้นทุกข์,
และเหมือนกับศาสนาอื่นๆ ในข้อที่ว่าพุทธศาสนาเกิดขึ้น
จากปัญหาแห่งทุกข์ และการพ้นทุกข์, คือหมายความว่า
เพราะทุกข์มีอยู่ในโลก จึงเกิดมีศาสนาขึ้นเพื่อหาทางพ้น
ทุกข์, ถ้าไม่มีทุกข์แล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องมีศาสนา เพื่อสอน

ให้พ้นทุกข์. เราพึงเข้าใจว่าความทุกข์เท่านั้นที่ทำให้เรารู้
 ว่ามีความสุข; ความทุกข์เท่านั้นที่ทำให้คนคิดหาทางพ้น
 ทุกข์, และความทุกข์เท่านั้นที่ทำให้เกิดศาสนา และหลัก
 ปรัชญา ตลอดถึงคณะกรรมการเมือง และลัทธิต่างๆ เช่น
 คอมมิวนิสซึม, โซเชียลลิซึม, แลอิซึม อะไรๆ อีกตั้งร้อยแปด
 พันเก้านั้น จะไม่โผล่รูปโผล่นามขึ้นให้เรา รู้จักดอก. รวม
 ความว่า ทุกๆ ลัทธิ ทุกๆ ศาสนา ที่มีมาแล้วในอดีต,
 ที่มีอยู่ในปัจจุบัน และที่จะมีมาอีกในอนาคตก็ตาม ล้วน
 แต่มีความมุ่งหมายเพื่อจะสะสางปัญหาของทุกข์เท่านั้น.
 เพราะฉะนั้นถึงแม้ว่า คนไม่มีความมุ่งหมายของศาสนาหรือ
 ที่รู้ในทางศาสนา อย่างงูๆ ปลาๆ บางคน ทั้งไทยทั้งเทศ
 ร้องปาวๆ ว่า “ศาสนาเป็นยาเสพติด; ศาสนาเป็นของจำ-
 เป็นแต่สำหรับคนงมงาย และศาสนาเป็นสิ่งที่ขัดความ
 เจริญของโลกปัจจุบัน,” เหล่านั้นเป็นต้นก็ตาม, แม้กระนั้นก็
 ยังมีส่วนมากแห่งชนเกือบทุกๆ ชาติ เกือบทุกส่วนของโลก
 ที่กล่าวว่า “ศาสนาเป็นของคู่กับชีวิต อันจะพรากจากกัน
 มิได้.”

แม้ว่า ศาสนาทุกๆ ศาสนา มีความเห็นร่วมกันในข้อที่ว่า มีความพันทุกข์เป็นทथมาย, แต่ก็ยังมีความเห็นไม่ค่อยตรงกันในข้อที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะพ้นทุกข์. การที่มีความเห็นต่างกันในเรื่องนี้ ก็เพราะเห็นทุกข์ และเห็นเหตุเกิดของทุกข์ต่างๆ กัน เหตุนี้จึงทำให้เกิดการบัญญัติดลัทธิแลศาสนาขึ้นต่างๆ ตามความเข้าใจเรื่องทุกข์ของครูเจ้าลัทธิ และคณะศาสตราจารย์ต่างๆ แห่งลัทธิแลศาสนาอื่นๆ. ใครเห็นว่าทุกข์มีขึ้นกับมนุษย์ เพราะมนุษย์ทำผิดถูกพระเจ้าสาปแช่ง ก็สอนให้มนุษย์อ่อนน้อมพระเจ้า; ใครเห็นว่า มนุษย์ได้รับทุกข์เพราะทำกรรมที่เป็นบาป ก็สอนให้มนุษย์ทำกรรมที่เป็นบุญ; ใครว่าทุกข์ของมนุษย์อยู่ที่ความจน ก็สอนให้คนทำการงานเพื่อมีมี, ตลอดถึงว่า เมื่อใครเห็นว่าทุกข์เพราะไม่มีสุราภิน ก็จัดการหาทางทำสุราขึ้นเป็นต้น.

ความเห็นของพระพุทธศาสนา ไม่ตรงกับศาสนาอื่น คือเห็นความทุกข์ และเหตุของทุกข์ เช่น แทนที่จะเห็นว่าความเกิดเป็นของดีมีสุข, กลับเห็นว่า เป็นทุกข์ เพราะ

ถือว่าความเกิดเป็นทางให้เกิดทุกข์อื่นๆ ที่เกี่ยวกับความเกิด เช่น ความแก่ ความเจ็บ และความตาย เป็นต้นเกิดขึ้นตามกัน. หลักสำคัญของพุทธศาสนา คือให้เห็นว่า อะไรเป็นทุกข์, เมื่อเห็นจริงแล้วก็หาเหตุของทุกข์ จนถึงกับหาทางที่จะให้ถึงซึ่งความดับทุกข์, หรือพูดให้สั้นๆ กว้างๆ คือพุทธศาสนาสอนให้รู้เหตุรู้ผล และสอนให้เราทราบว่ สิ่งทั้งปวงมาแต่เหตุ : เหตุยังมีอยู่ ผลก็คงมีอยู่ ; เหตุสิ้นไป ผลก็ดับไป ; ผลจะดับไป เพราะเหตุดับไป. เพราะฉะนั้นเมื่อเราจะดับผล ต้องสวหาเหตุ แล้วไปดับที่เหตุ. อุปมาอย่างเสือหรือสิงห์ เมื่อถูกยิงด้วยลูกปืน หรือลูกศร แทนที่จะมัวกัดลูกปืน หรือลูกศรอยู่ กลับกระโดดไปยังทางที่ลูกศรหรือลูกปืนถูกปล่อยมา, เพื่อกัดคนซึ่งใช้ปืนหรือลูกศรประหารมัน, ต่างกับสุนัขซึ่งถ้าใครเอาไม้ไปแหย่มัน แทนที่จะตรงไปกัดปรับกีษ์ของมัน กลับไปกัดไม้มันนั่นเอง. ฉะนั้นเราจึงไม่ต้องประหลาดใจ ในเมื่อทราบว่ พระพุทธเจ้า แทนที่จะสอนวิธีดับความแก่, ความเจ็บ, ความตาย และความทุกข์โหดอนันต์ต่างๆ ด้วยการเยี่ยวยาด้วยธาตุ

วัตถุภายนอก อย่างโลก โดยมากกระทำ และเข้าใจกัน, แต่กลับทรงสอนวิธีดับความเกิด ด้วยการปฏิบัติธรรมอัน เป็นบัจฉัยนำไปสู่การดับกิเลสซึ่งจะทำให้เกิดเรื่อยไป ; เพราะการคิดดับความแก่ ความเจ็บและความตาย โดยไม่ คิดดับความเกิดนั้น ย่อมเป็นความคิดที่ไม่ตรงกับเหตุที่แท้ จริง : เพราะตราบไต่ ที่ยังมีเกิด, การแก่ เจ็บ ตาย ก็ยังมีอยู่ตราบนั่น.

มีข้อที่ควรจำไว้อีกอย่างหนึ่งว่า พุทธศาสนาหรือ ธรรมอันพระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่ขึ้นนี้ ไม่ได้เป็นของพระองค์ ไม่ได้เป็นของชาวสิงหล, พม่า สยาม และของใคร โดยเฉพาะ แต่ว่าเป็นของโลกเป็นของประจำโลก แลเป็น สิ่งที่ประชาชนของโลก ไม่เลือกชาติ, ชั้น, วรณะ, ทั้ง หมดทั้งสิ้นควรรู้ควรปฏิบัติตาม, และถ้าใครปฏิบัติตามก็จะ เห็นผลแลได้ผลจริง, ถ้าแม้ว่าผู้ปฏิบัติรู้ความหมายและไม่ ปฏิบัติโดยมงาย.

ข้าพเจ้าขอให้ นายเหตุผล ทำความเข้าใจความหมาย ของพุทธศาสนาตั้งกล่าวมานี้เสียก่อน แล้วเชิญดูคำตอบ ต่อไป ดังปรากฏข้างล่างนี้.

๑. คำถามของ *นายเหตุผล* มีว่า พุทธศาสนากล่าวถึงเรื่องทุกข์ โลกนมีแต่ทุกข์ จะสุขกต่อเมอนิพพานดับเป็นขเถาจดชดไปหมดแล้ว. พุทธศาสนา ถูกออารยธรรมแผนใหม่ของมนุษย์ อย่างที่ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่มีเหตุผลเลย เขาจะทำงานให้เหนื่อยยากกันทำไม ถ้าโลกมีแต่ทุกข์ ข้าพเจ้าไม่ยอม.

จริง, พุทธศาสนา กล่าวถึงเรื่องทุกข์ของโลก การสอนของพุทธศาสนาเช่นนั้น เป็นส่วนความรู้เห็น, แต่ไม่ได้หมายให้ผูู้เห็นกลายเป็นผู้เต็มไปด้วยความทุกข์ไปเลย. พุทธศาสนาสอนให้ประชาชนพิจารณาดูให้เห็นสภาวะของโลกตามความเป็นจริงอย่างไร เมื่อเห็นว่า โลกเป็นทุกข์ จะได้พยายามเยียวยาหรือถอนรากเสีย, เหมือนกับการสอนให้คนตรวจดูโรคและอาการของโรคในตน เมื่อพบแล้วจะหาทางแก้ไข เพื่อจะได้พ้นจากการถูกรบกวนด้วยโรคนั้นๆ ต่อไป. ฉะนั้นเราจึงเห็นได้ว่า พุทธศาสนา สอนให้ค้นหาทุกข์ เพื่อจะกำจัดมันเสีย ไม่ได้สอนให้มงายในเรื่องทุกข์และให้จมอยู่ในกองทุกข์เลย. พุทธศาสนาสอน

ว่า ความทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น, ความทุกข์เท่านั้นดับไป; นอกจากทุกข์ก็ไม่มีอะไรเกิด, นอกจากทุกข์ก็ไม่มีอะไรดับ. สุขที่เราพูดๆ กันนั้นที่แท้เป็นเพียงสมมติโวหาร เรียกตามอาการหรือความรู้สึก ในขณะที่ทุกข์ดับไปครั้งหนึ่ง, เช่น เราป่วย ความทุกข์เวทนาเกิดขึ้น, เราก็ทรมานทรมาย อยากให้หาย, เราหาวิธีเยียวยาต่างๆ เช่น อ้อนวอนพระเจ้า, บันบานบวงสรวงเทพเจ้าที่ศักดิ์สิทธิ์และกนิยา, พอหายป่วย ทุกข์เวทนา เพราะเหตุนั้น ก็หายไป, เราก็ว่าได้สุขอีกครั้งหนึ่ง; เราเกิดอยากได้อะไรขึ้นมา ทำให้เราดิ้นรน กระวนกระวาย จนบางครั้งกินอาหารไม่ได้ นอนไม่หลับ พอสำเร็จในความปรารถนาในอารมณ์อยากอันนั้น ทุกข์ เพราะความอยากอันนั้นก็ดับไป เราก็สมมติเอาว่านั่นเป็นสุข. รวมความว่า อาการพลิกแพลงแห่งกิเลสของเราเอง ที่ทำให้เราเป็นสุขในสิ่งซึ่งที่แท้หาสุขมิได้. เราต้องไม่ลืมว่า พุทธศาสนา เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าผู้บริสุทธิ์ทั้งกาย วาจา และใจ. ฉะนั้นไม่น่าประหลาดอะไรที่พุทธศาสนาอาจปรากฏว่า เป็นคำสั่งสอนในทางที่ตรงกัน-

ข้ามกับความคิดความเห็นของเรา ผู้ที่ยังแปดเปื้อนด้วยกิเลส, เพราะความบริสุทธิ์กับความไม่บริสุทธิ์เป็นสภาพที่ตรงกันข้าม. จึงไม่เป็นปัญหาว่าสิ่งที่คนบริสุทธิ์เห็นว่าเลวทรามและสกปรก อาจกลับเป็นสิ่งธรรมดา หรือไม่น่ารังเกียจแก่คนชั่วหรือคนที่สกปรกเป็นนิสัยอยู่แล้วไปได้ คนๆ เดียวกันแท้ๆ เมื่อตอนที่เขากำลังเมาสุรามักจะพูดบ่อยๆ ว่า:- “ฉันไม่เมานา-โธ-เห็นเป็นเมาไปได้,” แต่พอเขาหายเมามักจะได้ยินคำพูดของเขาในทำนองที่ตรงกันข้ามว่า:- “แหมคุณ ไม่นึกเลยว่ามันจะเมา ดื่มเข้าไปเป๊กเดียวแท้ๆ.” ที่นี้ขอให้คิดดู หากว่ามีใครมาบอกว่า การดื่มสุราไม่ดี มีโทษ เราควรจะโกรธผู้บอกเราว่าเขาแกล้งตัดความสุขเราไหม? ข้าพเจ้าคิดว่าคนที่เห็นความเมื่อดีเท่านี้ จึงจะโกรธ, และเขาต้องโกรธ เพราะเขาไม่มีปัญญาที่จะให้รู้สึกถึงความเมากับความไม่เมื่อด่างกันอย่างไร. แต่คนที่เขารู้อยู่ ความแตกต่างในประการทั้งสองนั้น เขาจะไม่โกรธ และจะไม่นึกอย่างไร นอกจากว่าผู้บอกหวังดีต่อตนแท้ๆ. พุทธศาสนาก็เหมือนกัน แม้จะมีหลักการสอนที่ชอบด้วยเหตุผล

อย่างไรก็ตาม แต่ก็คงไม่มีอำนาจทำให้คนที่ไม่รู้เหตุผล
เห็นได้ง่ายๆ. เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็จะไม่แปลกอะไร ที่คนซึ่ง
ยังไม่รู้สึกว่าคุณอยู่ในกองทัพ เห็นคำสอนในพุทธศาสนา
ซึ่งชักจูงเพื่อหาทางกำจัดทุกข์นั้นว่า เป็นคำสอนเพื่อให้เรา
กลายเป็นทุกข์ไปหมด. คำตอบตอนต้นนี้อาจสนับสนุน
คำตอบบนัยที่สองของ นายเหตุผล ที่ว่า “พระพุทธศาสนา
สอนว่าจะสุขก็ต่อเมื่อนิพพานดับเป็นขีเถ้า จัดชีวิตไปแล้ว,
พระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้คนรู้ทุกข์แล้วให้แบกทุกข์ไว้
แต่ให้ปล่อยวางเสีย โดยถอนรากเง้าของเหตุที่ปรุงแต่งมัน
ขึ้น. พระนิพพานนั้น เป็นความหวังขั้นสุดของเราต่างหาก
เป็นที่สุดของทุกข์, ที่สุดของชีวิตแห่งการบากบั่น, โดย
นัยที่แท้จริง ชีวิตของเราเต็มไปด้วยความบากบั่น, ความ
ต่อสู้-ต่อสู้เพื่อเอาชนะความทุกข์ หรือความดับทุกข์ ดัง
กล่าวแล้วข้างต้น. แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อเรารู้จักหน้าตาของ
ทุกข์ แลเหตุของทุกข์ ซึ่งเกิดมาเป็นอุปสรรคกีดขวางชีวิต
อันราบรื่นของเราแล้ว เราพยายามเอาชนะมันทุกๆ คราว
ที่มันเกิดขึ้น ก็ยังเชื่อว่าได้รับความเยือกเย็นใจเรื่อยๆ ไป.

เพราะเป็นความจริงว่า เราจะต้องมีความทุกข์ และความดับ
 ทุกข์เรื่อย ๆ ไป กว่าจะบรรลุพระนิพพาน, ที่พักอันถาวร
 และพ้นจากการบากบั่นต่อสู้ของเรา. มันเป็นความจริงที่
 เกือบไม่ได้บอกอย่างหนึ่งว่า มนุษย์หรือสัตว์ที่มีชีวิตอยู่ใน
 โลกนี้ทั้งหมดโดยไม่มีการยกเว้น แม้เขาอาจไม่รู้ว่ อะไร
 คือทุกข์และอะไรเป็นมูลของทุกข์ แต่เขาจะต้องรู้สึกรส
 ของความทุกข์ด้วยกัน ทั้งนั้น ไม่มากก็น้อย, ไม่ทางหนึ่ง
 ก็ทางใด. แม้พวกที่เพ่งโลกในเหลี่ยมสุข (Optimist) เขา
 ก็ต้องรู้สึกของความทุกข์. เพื่อให้คำอธิบายในเรื่องทุกข์
 ของชีวิตแจ่มแจ้งขึ้นอีก ข้าพเจ้าจะขออุปมาชีวิตกับการ
 ต่อสู้เพื่อเอาชนะทุกข์ พอเป็นทางวินิจฉัย : ชีวิตเปรียบ
 เหมือนคนเดินทางไปยังจุดหมายแห่งหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าจะ
 ขอสมมติว่า พระนิพพาน, ทางซึ่งตรงไปยังสถานทีนั้น
 เต็มไปด้วยป่าดงตลอดถึงสรรพสัตว์ภัยต่าง ๆ. จากอุปมา
 นี้เราจะเห็นได้ว่าเขาต้องทำการผจญภัยทุก ๆ ฝีก้าว นับตั้ง
 แต่ก้าวแรกเป็นต้นไป เขาต้องมีอาวุธสำหรับถากถางกรุย
 ทาง ตลอดถึงอาจมีการต่อสู้กับสัตว์ร้ายเรื่อยไป กว่าจะถึง

ที่หมาย. เราอย่าลืมว่า ก่อนที่เท้าของเขาจะก้าวไปข้างหน้า
 ก้าวหนึ่ง ๆ นั้น เขาต้องลงทุนกำลังแรงทั้งกายและใจจาก
 ถางไม้ไล่เสียก่อนแล้ว. ความทุกข์ในก้าวที่หนึ่งดับไปพอ
 เบาลใจสักประเดี๋ยว ก็พบความทุกข์ที่จะย่างก้าวที่สองขวาง
 หน้าอยู่อีก เป็นต้นเรื่อยไปจนถึงที่สุดที่หมาย. พระพุทธ
 ศาสนาก็สอนตามแนวนี้ : คือสอนให้เห็นว่าสัตว์โลกจำต้อง
 ต่อสู้เอาชนะทุกข์เรื่อยไปทุกระยะก้าวของชีวิต, จนกว่าจะ
 บรรลุถึงขั้นสุดคือพระนิพพาน ; เพราะสัตว์โลกทั้งสี่
 ทุกชาติ ทุกชนิดและทุกชน ย่อมต้องพบความทุกข์อันเป็น
 เหมือนศัตรูคืออาฆาตของชีวิตเสมอ. ความทุกข์ต้องบังคับ
 เขาให้หันหน้าเข้าสู่กับมันเรื่อยไป. ใครมีปัญญา หรือ
 อารุญดี ก็อาจเอาชนะทุกข์ได้ดีกว่าคนโง่เขลาเบาปัญญา
 หรือขาดอาวุธ แลอาจถึงที่หมายอันไม่ต้องมีการต่อสู้เร็วกว่า
 กัน. พุทธศาสนาไม่ได้สอนคนให้โง่ถึงกับหมายสูญในกอง
 ขี้เถ้าดอก. สรุปความในตอนนั้นว่า พุทธศาสนาไม่เพียงแต่
 สอนมากในเรื่องทุกข์ของโลกแล้วปล่อยให้คนจมอยู่ใน
 มหาสมุทรแห่งทุกข์เหล่านั้น แต่ยังสามารถสอนให้คนรู้ถึงวิธีที่

จะเอาชนะทุกข์เป็นขั้นๆไปด้วย จนกว่าจะถึงพระนิพพาน
ขั้นที่สุด ที่สุดแห่งทุกข์.

นัยสุดท้ายแห่งปัญหาข้อต้น นายเหตุผล กล่าวว่า
“พุทธศาสนาถูกอารยธรรมแผนใหม่ของมนุษย์โดยไม่มี
เหตุผล” แลยังแถมขัดคอตนเองไว้ในวรรคสุดท้ายว่า
“เราจะทำการงานให้เหน้อยยากทำไม ถ้าโลกมีแต่ทุกข์”
ก่อนจะตอบข้อนี้ ข้าพเจ้าขอถาม นายเหตุผล สักหน่อยว่า
นายเหตุผล เข้าใจคำว่า อารยธรรมแผนใหม่อย่างไร อารย-
ธรรมมีสักกี่แผน? ถ้า นายเหตุผล เข้าใจว่า อารยธรรม
แผนใหม่คือการสร้างสรรค์อาวุธหรือวัตถุต่าง ๆ เพื่อฆ่าฟัน
กัน ช่มแวงและทำร้ายซึ่งกันและกันแล้ว ขอตอบว่า
พุทธศาสนาถูกการกระทำเช่นนั้นมาแล้ว กำลังถูกและ
จะถูกเรื่อยไป จนกว่าพุทธศาสนายังมีลมหายใจถึงวาระ
สุดท้าย หรือจนถึงความดับสูญของมันทีเดียว. แต่ถ้า นาย
เหตุผล เข้าใจอารยธรรมแผนใหม่โดยถือหลักที่ว่า โลก
ปัจจุบันนี้เจริญด้วยศาสตร์ที่มีประโยชน์แก่มนุษย์ชาติต่างๆ
เช่น วิทยาศาสตร์ เป็นต้น ขอตอบว่า พุทธศาสนาไม่ถูก

ดอก, ตรงกันข้าม, พุทธศาสนากลับสรรเสริญผู้ฉลาดใน
 ศาสตร์, ศิลปเหล่านั้น, แต่มีนัยอยู่ที่ว่า ศาสตร์ ศิลป หรือ
 การฉลาดในศาสตร์ศิลปเช่นนั้น ยังไม่อำนวยความสะดวกที่เป็น
 โลกุตตระได้โดยแท้จริง; เพราะวิทยาศาสตร์หรือศาสตร์
 ต่างๆ ที่โลกปัจจุบันคั่นกัน โดยมากมักคิดคั่นกันด้วยความ
 มุ่งหมายเพื่อ Supply แก่ Demand ของมนุษย์ ซึ่งอาจดับ
 ทุกข์ได้เพียงชั่วคราวแต่ไม่ตลอดไป. ถ้าทราบโดยังไม่รู้ถึง
 Demand ที่แท้ของตนจริงๆ. คิดดูซิว่า คนเกิดมาทรงร้อย
 ก็แก่เจ็บตายทรงร้อย, เกิดมาเท่าไร ก็ตายเท่านั้น. เกิดมาก
 ก็แก่เจ็บตายมาก, โรงพยาบาลที่สร้างขึ้นสำหรับคนร้อย
 หนึ่ง ก็ขยายไปสำหรับสองร้อย สามร้อย ฯลฯ เรื่อยไป;
 นักวิทยาศาสตร์ก็คิดวิธีรักษาใหม่ๆ เรื่อยไป, แม้กระนั้น
 คนที่เกิดมาก็ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย. จริงอยู่ไม่มีใคร
 เกียดดอกว่า วิทยาศาสตร์อันเป็นปัจจัยเพื่อประโยชน์เกื้อ
 กูลแก่สุขของมนุษย์ชาตินั้น มีประโยชน์และเป็นเหตุให้
 ดับทุกข์ของมนุษย์ได้มาก; ความดับทุกข์ก็เป็นความหมาย
 อันหนึ่งของพุทธศาสนาอยู่แล้ว แต่ความดับทุกข์อันเป็น

ผลไม่ได้ดับที่เหตุต้น^๕ ทางพุทธศาสนากล่าวินัย^๖ว่าไม่เป็นความดับที่สนิทตลอดไปเท่านั้น. เราต้องทำความเข้าใจในตอนนั้นให้ดี เพราะถึงแม้หากจะมีวิทยาศาสตร์ที่ทำให้คนอายุยืน^๗ได้ตั้งพันสองพันปี แต่เมื่อยังไม่พ้นตายแล้วประโยชน์อะไรจะต้องมาทรมานคนให้แก่ให้เจ็บอยู่นานถึงเพียงนั้น. เช่นนั้น ถ้าเราหาทางทำไม่ให้เกิดเสียเลยจะมีดีกว่าหรือ? อย่างไรก็ตาม ข้อนี้สำหรับผู้ที่ยังเห็นสนุกในความเกิด, ความแก่, ความเจ็บ, และความตายอยู่^๘แล้วก็เห็นยากสักหน่อย. ถึงแม้ว่าเรายังสนุกเพลิดเพลินในสภาพทงสน^๙ แต่พูดกันออกมาตามใจจริงดูที่ว่า การแก่กับการไม่ต้องแก่, การเจ็บกับการไม่ต้องเจ็บ, แลการตายกับการไม่ต้องตาย, ไหนจะดีกว่ากัน. ถ้าใครตอบว่าการแก่เจ็บตายดีก็แล้วไป แต่ถ้าใครตอบว่า การแก่ เจ็บ ตายไม่ดีแล้ว, ขอตอบทันทีว่าการเกิดก็ไม่ดี; เพราะเกิดนั้นเองที่ทำให้มีสภาพเหล่านั้น. โดยเหตุดังกล่าวนี้ เราจะดาวน์โทษพุทธศาสนาว่าไม่มีเหตุผลอย่างไร. ยิ่งอีกในวรรคสุดท้ายที่ว่า 'เขาจะต้องทำการงานให้เหนื่อยยากทำไม ถ้า

โลกมีแต่ทุกข์’ ข้าพเจ้าขอย้อนถามว่า ถ้าโลกมีแต่สุขแล้ว ก็จะต้องทำงานให้เหน้อยทำไม? เพราะโลกทุกข์ นั่นซิ เราจึงนอนตีพุงอยู่ไม่ได้; เพราะโลกทุกข์นั้นซี่ ต้องทำให้ เราลุกขึ้นทำงานตั้งแต่เช้าจนค่ำ เพื่อชนะทุกข์ของชีวิต; แลก็เพราะโลกทุกข์นั้นซี่ ที่ทำให้เราต้องใช้กำลังใจของเรา ต่อสู้อุปสรรคต่างๆ ที่เป็นก้างขวางทางแห่งความสุขของเราอยู่เรื่อยไป.

๒. นายเหตุผล ว่า:- “พุทธศาสนาสอนให้คนมักน้อยสันโดษ ทำงานแต่พอเลี้ยงตัวไปวันหนึ่งๆ รัฐบาลของพระเจ้าอยู่หัว จะต้องลุ่มจมน้ำ ถ้าคนไทยนับถือพุทธศาสนาให้เคร่งครัดตามนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าในข้อนี้ โดยเฉพาะแล้ว สู้ศาสนาเจ๊กเขาไม่ได้.”

ก่อนตอบปัญหาข้อนี้, ข้าพเจ้าขอให้ นายเหตุผล ย้อนกลับไปดูคำตอบข้างต้น ตอนความหมายของพุทธศาสนาที่ว่า พุทธศาสนามีหลักอยู่ที่ “การกำจัดทุกข์” และเป็นศาสนาสำหรับโลกหรือคนทั่วไป ไม่ได้หมายความว่าเฉพาะแคบๆ เพียงว่าสำหรับชาวไทย หรือใครๆ โดยเฉพาะ

เท่านั้น. จริงอยู่ถ้าเรามองเพียงในวงแคบๆ ก็จะทำให้เราเห็นว่า ถ้าเราปฏิบัติเคร่งครัดตามพุทธศาสนาในขั้นนี้แล้ว เราคงน้อยกว่าผู้ที่มีความโลภเป็นปกติของใจในทางทรัพย์สิน หรือสมบัติภายนอกต่างๆ. แต่เราต้องทำความเข้าใจความหมายของสันโดษให้ดีสักหน่อย, พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงสอนแต่สันโดษอย่างเดียว, ในที่อื่นทรงสอนให้บุคคลพยายามทำงาน ไม่ให้เกียจคร้านก็มีอยู่. ผู้ที่มีความหมายของธรรมสองประการนี้ไม่ถูก อาจเหมาะว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนธรรมขัดกันเองก็เป็นได้ ซึ่งที่แท้จริงเปล่าเลย! พระองค์ทรงสอนให้บุคคลเป็นผู้สันโดษ ก็เพื่อสอนให้รู้จักประมาณ ไม่ให้ทะเยอทะยาน ในสิ่งซึ่งจะทำให้เกิดความโลภ จนไม่สิ้นสุด อันเป็นทางที่จะให้เกิดความทุกข์ร้อน ยิ่งกว่าความสุขใจ, และเป็นทางที่จะนำไปสู่หายนะ มากกว่าวิถุฒนะ; เพราะธรรมดาของความโลภนั้นไม่มีขีดจำกัดวัดประมาณว่าเพียงเท่าไหน จึงจะพอของเขา : ยิ่งได้ก็ยิ่งโลภ จนหนักเข้าก็ทำตัวของตนเป็นเครื่องจักรแห่งความโลภไป. เครื่องจักรแห่งความโลภ

นี้ จะหมุนเรื่อยไปโดยไม่มีเวลาหยุด จะหยุดก็ต่อเมื่อหมด
 พิน หมดน้ำมัน หมดไฟแล้วเท่านั้น คนโลกจนหาชีวิต
 ขึ้นไม่พบ ก็เหมือนกันมักจะมัวชีวิตไปลงด้วยความไม่สนใจ
 ไม่สมประสงค์. นะโปลีเลียนเพราะโลกเกินไป ในที่สุดก็
 ต้องเป็นมหาราชที่เขานเรศ ให้ไปพอใจอยู่ในวงจำกัด
 บนเกาะเล็กนิดเดียว. นายเหตุผล คงมีความรู้พอที่จะทราบ
 ถึงประวัติของคนที่ไม่รู้จักประมาณ เช่นทำนองนี้อีกมาก
 ที่มีชีวิตไปจบลงในสถานะอันน่าสลด.

สันโดษสอนให้คนรู้ประมาณในฐานะของตน ว่า
 ตนมีฐานะเพียงไหน สันโดษสอนให้รู้ว่า อะไรเป็นความ
 ต้องการหรือ Demand ของตน แต่ไม่ให้ทะเยอทะยานเกิน
 ฐานะ หรือ ความต้องการของตนไป; เพราะเขาว่า “ไม้สูง
 กว่าฐานนานไปล้ม.” เราต้องเข้าใจว่าการปฏิบัติศาสนา
 นั้น มีเป็นชั้น เป็นชั้น ตั้งแต่ต่ำไปหาสูง. ธรรมทุกๆ
 อย่างของพระพุทธเจ้าก็ต้องปฏิบัติกันตามชั้นตามชั้น, เช่น
 เราซึ่งเป็นคฤหัสถ์ หรือผู้ยังมีน้ำใจหนักไปในทางโลก ยัง
 ถ้อยตน, ถ้อยพวก, ถ้อยชั้นถ้อยชาติ ก็ต้องปฏิบัติให้สมกับ

ฐานะนั้น ๆ, จะให้เหมือนกับผู้ที่สัจจิตพ้นจากทิวฐิฐิของโลก หรือผู้ซึ่งเห็นโลกทุกชาติทุกชนเป็นพี่น้องร่วมเกิด, แก่ เจ็บตาย. หรือผู้ที่ไม่มียกเลสให้ถือตัว, ถือพวก, ถือชาติ แล้วนั้นหาได้ไม่. จริงอยู่ ธรรมของพระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนเป็นโอสภที่ตีที่ใช้ได้ ตั้งแต่เด็กถึงผู้ใหญ่ แต่เราต้องจำไว้ว่า การใช้ยาต้องต่างกันตามกำลังและอายุ. เด็ก ๑ ขวบ ๒ ขวบจะใช้ยาแม่ขนานที่ใช้ได้ทั่วไป โดยน้ำหนัก อันเดียว กับคนที่มียายุ ๔๐ หรือ ๕๐ แล้วหาได้ไม่. การปฏิบัติธรรมก็เหมือนกัน ถ้าไม่รู้เท่าก็ให้โทษมากเท่ากับให้คุณ. เด็กไม่ใช่ผู้ใหญ่ และผู้ใหญ่ไม่ใช่เด็ก, เราที่ยังมีหน้าที่และการงานเกี่ยวข้องกับชาติและรัฐบาล ไม่เหมือนกับพวกที่เขาพ้นจากหน้าที่และการงาน เช่นนั้นแล้ว, และพวกที่เขาพ้นจากหน้าที่และการงานเช่นนั้น ก็ไม่เหมือนกับเราที่ยังเกี่ยวข้องกับงานและหน้าที่เช่นนั้นอยู่. พวกที่เขาหมดกังวลหมดภาระหน้าที่ที่เกี่ยวกับชาติกับรัฐบาล เขาจะสันโดษจนถึงที่สุด แม้เพียงมีข้าวกินวันละมือ มีผ้าห่มห่มอย่างละผืนก็ใช้ได้. เขาอาจมีความสุขใจภายใต้รัฐบาล

หนึ่งรัฐบาลใด. แต่เราหรือ *นายเหตุผล* จะสันโดษเช่นนั้น
 ได้ไหม? ไม่ได้ยังไม่ได้นะ, ในเมื่อเรายังรักชาติบ้าน
 เมือง ยิ่งรักที่จะถือรัฐบาล แม้เช่นนั้นเราก้อาจปฏิบัติ
 สันโดษได้ตามฐานะ และหน้าที่ที่จะไม่ทำให้เราเดือด-
 ร้อน เนื่องจากสันโดษเกินไป หรือไม่พอดีกับความต้องการ
 การของเรา. ความพอดี ความรู้จักประมาณในอันที่จะเดิน
 สายกลาง เป็นคำสอนของพุทธศาสนาและเกือบทุกศาสนา
 ฟังเข้าใจไว้! ที่นี้ *นายเหตุผล* จะตั้งคำถามว่า “ถ้าหากว่า
 ชาวไทยพากันปฏิบัติสันโดษชั้นสูงสุดถึงกับว่าพอมือขำกิน
 วันละมือ หรือมีผ้าห่มอย่างละผืนแล้ว ผลจะเป็น
 อย่างไร? ขอตอบว่า ถ้าหากการณ์เช่นนี้ จะเป็นไปได้
 จริง ชาวไทยก็จะเป็นชาติที่สุขที่สุดในโลก โดยไม่ต้องมี
 พวก มีชั้นมีชาติและรัฐบาล; เขาจะมีชีวิตที่สุขอยู่ในโลก;
 เขาจะทำประโยชน์ให้แก่โลก โดยไม่นึกถึงตัวและรางวัล
 ตอบแทนจนกว่าจะตาย; เขาจะไม่ต้องร้อนใจที่อยู่
 ภายใต้รัฐบาลใดๆ. เพราะเหตุว่าเขาเห็นว่าตัวเขาไม่มีห่วง
 กังวล อันจะทำให้เขาติดอยู่ในข่ายแห่งทิวฏฐิอันเกิดจาก

พวกจากชนหรือจากชาติ. และเมื่อเขาเห็นโลกเป็นพี่น้องกันทุก ๆ คนแล้ว, จะมีอะไรให้เขาเป็นทุกข์กับตัว หรือกับชาติ หรือกับรัฐบาลอีก. แต่อย่างไรก็ตาม ชาวไทยเราจะเป็นอย่างนี้ไม่ได้ทุก ๆ คนเป็นแน่ เป็นไปไม่ได้เป็นอันขาดทีเดียว. กรรมจำแนกคนให้ต่าง ๆ กัน, เราเกิดมาไม่พร้อมกัน, เราตายไม่พร้อมกัน ฉะนั้น เราจะมีความเห็นความปฏิบัติให้เหมือนกันทุกสิ่งทุกอย่าง ในเวลาเดียวกันไม่ได้ ผลไม้ต้นเดียวกันก็ยังไม่พร้อมกัน บุคคลในโลกซึ่งต่างกันโดยวัย โดยความรู้และโดยความคิดเห็นจะให้มีการปฏิบัติและความเห็นเหมือนกัน ในเวลาเดียวกันไม่ได้-เหลือวิสัย. เพราะฉะนั้น ไม่เห็นจะต้องวิตกอะไรเลยในข้อนี้ ถ้าเรารู้ความหมายของคำว่าสันโดษหรือของการปฏิบัติธรรมแล้ว. เราต้องมาตรองดูเอาเองว่าเรามีวัยมีชั้น และความคิดเห็นเข้าใจในธรรม ว่าเพียงไหนจะเหมาะกับเพศภูมิและภาวะของเรา, แล้วก็ปฏิบัติให้สมกับตำแหน่งหน้าที่ของตน, เหมือนกับการรับประทานยาให้พอเหมาะกับที่จจะรักษาโรคของตนได้ เท่านั้นเป็นพอ อย่าให้ต้องเกิดทุกข์เพราะรับประทานมากเกินไปหรือน้อยเกินไป.

หนึ่งเรื่องความสันโดษนี้ ไม่ใช่ว่าจะมีสอนแต่ใน
 พุทธศาสนาเท่านั้น แม้ในศาสนาอื่น ๆ เขาก็มี แต่เขาก็
 ไม่วิตกอย่าง นายเหตุผล วิตก. การปฏิบัติธรรมนั้นไม่
 มีการบังคับหรือข่มขี่ เพราะเป็นการปฏิบัติที่เกี่ยวกับการ
 หาความสุขทางใจ ซึ่งเป็นธรรมชาติที่ผู้ปฏิบัติเท่านั้นจะได้
 รับ. นักปราชญ์ผู้ซึ่งยังเห็นว่า วัตถุภายนอกไม่อาจเป็น
 ทางที่ให้เกิดสุขจิตสุขใจจริงๆ ได้ เขาก็พยายามสอนคน
 โดยวิธีแห่งการปฏิบัติต่าง ๆ อันจะเป็นทางนำให้ได้ความ
 สุขใจ. อย่าเข้าใจว่า คนที่มั่งมีเป็นเศรษฐีเท่านั้นที่มีความ
 สุข แลคนจนเท่านั้นที่มiserable คนมั่งมี หรือคนที่เป็
 นขุนนาง หรือพระราชามหากษัตริย์ซึ่งอยู่ในพระราชวัง
 อาจไม่ได้รับความสุขใจจากความสูงในฐานะ, ในความเกิด
 ในเกียรติยศและชื่อเสียง ในเมื่อเขายังไม่พบความพอของ
 เขา. แต่คนจนที่พบความพอของตนอาจหาความสุขได้แม้
 ในกระท่อมอันน้อยของเขา; เพราะมั่งกู่ของกษัตริย์ หรือ
 หมวกใบลานของคนจน อาจไม่เป็นเครื่องหมายของความ
 สุขหรือความทุกข์ที่ถูกต้องได้.

ข้าพเจ้าขอให้ นายเหตุผล พิจารณาและตรงดูตามที่
ตอบมานี้ แล้ว นายเหตุผล จะตัดสินคำของ นายเหตุผล ที่
ว่า “สูศาสนาจักเขาไม่ได้” นั้นได้โดยตนเอง.

๓. ปัญหาของ นายเหตุผล มีว่า “พุทธศาสนา
สอนให้เมตตา อย่าถือพวก อย่าฆ่า อย่าทำสงคราม
เช่นนี้ ประเทศสยามจะมีเป็นเมืองขึ้นของประเทศอื่น
แล้วจะอยู่อย่างไรได้ ในเมื่อคนไทยเกิดนับถือพุทธ-
ศาสนากันจริงๆ อย่างนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ที่อยู่ได้
ก็เพราะผู้ไม่นับถือตรงไปตรงมาตามนั้นเท่านั้น การสอน
มิให้คนถือพวก นั้นมิใช่มีคำแปลว่าอย่าให้รักชาติของ
ตนดอกหรือ ทหารมิใช่ทำสงคราม และบ่นใหญ่ก็มีไว้
ยังมีใช้หรือ?”

ถ้าข้าพเจ้า เป็น นายเหตุผล ข้าพเจ้าจะไม่ถามปัญหา
เช่นนั้นเลย ทำไม? เพราะว่าปัญหาเช่นนั้น ควรเป็นปัญหา
ของคนบ้าเถื่อนที่ดูร้ายที่สุด. ควรเป็นปัญหาของคนกระ-
หายเลือด ของโจรใจร้าย, แต่อย่างไรก็ตาม มีผู้ถามขึ้น
แล้วก็ต้องตอบ เพราะเราไม่สามารถที่จะห้ามใครไม่ให้
ขยายความคิดความเห็นที่ท่วมทับหัวใจของเขาไว้ได้.

ปัญหาข้อนี้ถามถึงชาติด้วย ซึ่งเกี่ยวพันกับปัญหาข้อที่สอง ฉะนั้นขอให้ นายเหตุผล ดูคำตอบในข้อสองตอนที่กล่าวถึงชาติให้เข้าใจเสียด้วย เพราะจะทำให้ นายเหตุผล เข้าใจคำตอบต่อไปนี้ แจ่มแจ้งขึ้นอีก.

ขอรับด้วยความชื่นชม และเต็มใจโดยแท้จริง ว่า พุทธศาสนาไม่สอนให้มีเมตตากุศลต่อพวกมนุษย์ทั่วโลกเท่านั้น, แต่ให้เมตตาต่อสัตว์ดิรัจฉานด้วย. พุทธศาสนาไม่ให้ถือพวก ไม่ให้ฆ่า ไม่ให้ทำสงคราม ไม่ให้มีอาวุธหรือปืนผาหน้าไม้ไว้สำหรับประหารชีวิตของใครๆ. พุทธศาสนาคัดค้านการเบียดเบียน, ทารุณโหดร้ายทุกชนิด. เราต้องไม่ลืมว่า พระพุทธเจ้าท่านหมดกิเลสทุกๆ ชนิด, ท่านเป็นผู้บริสุทธิ์, ท่านไม่มีของเก้ของปลอมในพระทัยของพระองค์, ฉะนั้น คำสอนของพระองค์จึงสมบูรณ์ ไปด้วยธรรมอันบริสุทธิ์ ชุ่มชื่นด้วยธรรม คือ ความเมตตากุศล พระองค์เห็นว่าโลกเป็นทุกข์ทรมาณด้วยความทุกข์ คือ ความแก่, เจ็บ, ตาย, มากพอแล้ว ไม่ควรจะหาทุกข์ภายนอกซึ่งไม่จำเป็นมาทรมานตนเพิ่มเข้า

อีก คนเกิดมาแล้วก็ต้องแก่ และต้องตาย. อวรุฑ์คือความ
 แก่ ความเจ็บ และความเศร้าโศกปรวิเวทนาการต่าง ๆ ก็
 เป็นอวรุฑ์ที่คอยตามฆ่าคน ให้ถึงความตายตั้งแต่ปฏิสนธิ
 เป็นต้นไป. ซึ่งไม่มีอวรุฑ์อันใดอีก ที่จะตามจONGL้างจONG
 ผลาญชีวิตคนและสัตว์เหมือนอวรุฑ์ คือความแก่ ความเจ็บ,
 พระพุทธองค์สอนว่าชีวิตนี้เป็นของไม่จีรังยั่งยืน เป็นของ
 สันและชั่วคราว คนเกิดมาแล้วควรรีบบำเพ็ญความดีอัน
 เป็นบัจฉัยนำมาซึ่งความสุขในชีวิตวันหนึ่ง ๆ ดีกว่า, จะคิด
 ฆ่าฟันตัดรอนทำไม; ชีวิตเป็นของสันอยู่แล้ว ไม่จำเป็นจะ
 ต้องหาอวรุฑ์ไปตัดทอนให้สันเข้าอีก. คิดดูให้ดี หากเป็น
 ไปได้ว่าโลกนี้มีเมตตากุณาต่อกัน ตามคำที่สอนในพุทธ-
 ศาสนาแล้ว โลกจะเป็นโลกที่น่าอยู่ขึ้นอีกสักเพียงไหน?
 โลกแห่งการทำลายฆ่าฟันกันนั้น ควรจะเป็นโลกของสัตว์
 หรือคนที่ไม่ศีลธรรมต่างหาก การสอนให้มีเมตตาและไม่
 ให้ทำลายฆ่าฟันกันนี้ มีสอนกันทุก ๆ ศาสนาที่จัดกันว่า
 เป็นศาสนาที่อาศัยหลักศีลธรรม เพราะคำสอนเช่นนี้เป็น
 คำสอนที่ออกจากรน้ำใจของท่านที่บริสุทธิ์ มีเมตตา

ภรรยา. ศาสนาที่ตีไม่เพียงแต่สอนให้อดทน ในเมื่อถูกผู้
 อื่นกระทำการล่วงเกินตนด้วย, เพราะพูดกันตามความจริง
 แล้ว นี่เป็นทางเดียวเท่านั้น ที่จะระงับการจ้องล้างจ้อง
 ผลาญกัน, และเป็นทางเดียวเท่านั้น ที่จะทำให้เกิดการ
 อดออมต่อกันและกัน ตัวอย่างที่ประเสริฐในพุทธศาสนา ที่
 ควรนำมาแสดงให้เห็นถึงน้ำใจอันดีงาม ของท่านผู้หนัก
 ด้วยเมตตาภรรยา คือคำที่ พระปฐม ก้าว ในเมื่อท่านรับ
 หน้าที่ ไปสั่งสอนคนที่ดูโง่งหนึ่ง ในปัจจุบันชนบท
 ท่านกล่าวว่า:— ถ้าเขาตีเตียนท่าน, ท่านจะถือว่าเขาเหล่านั้น
 เป็นคนดีที่ไม่ทุบตีท่าน; ถ้าเขาตีท่านด้วยมือ, ท่านจะคิด
 ว่าเขาเป็นคนดี ที่เขาไม่ทุบตีท่านด้วยไม้พลอง; ถ้าเขาตี
 ด้วยไม้พลอง, ท่านก็จะว่าเขาประเสริฐ ที่เขาไม่ถึงกับตี
 ท่านให้ตาย. ถ้าเขาตีท่านให้ตาย, ท่านก็จะตายด้วยความ
 ยินดีที่เขาช่วยให้ท่านได้พ้นจากร่างกาย อัน ประกอบ
 ด้วยทุกขันธ์. ความอดทน ความเว้นจากการทดแทน ความ
 ชั่ว ด้วยความชั่ว เป็นสิ่งที่คนดีทุกชาติทุกศาสนานิยม;
 บางท่านถึงกับสอนให้ท่านจับมือที่เขายกขึ้นจะฆ่า, และ

สอนให้ตอบแทนความชั่วด้วยความดี อย่างไม่มีกลิ่นหอม เช่นจันทน์และกฤษณาเป็นต้น ซึ่งตอบแทนคมมีดคมขวานที่ฟันลงไปทุก ๆ ครั้ง ด้วยกลิ่นอันหอมหวาน.

แต่อย่างไรก็ตาม แม้ว่ามีคำสอนที่ผืนแผ่นดินเดียวกันนี้ เกือบทุก ๆ ส่วนของโลก, แม้ว่าจะมีนักปราชญ์ หรือผู้เห็นโทษแห่งการฆ่าฟันทำลายกัน ได้พยายามเกือบทุก ๆ ทาง เพื่อระงับการกระทำอันดูเดียดเช่นการข่มเหงฆ่าฟันกันเป็นต้น, แม้จะมีศาสนาต่าง ๆ สอนให้มิเมตตากฎาต่อกัน, และแม้จะมีสภาพสันนิบาตชาติ เพื่อสงบสงคราม, แม้กระนั้นประชาชนของโลกก็ยังคงหันหน้าเข้าทำลายฆ่าฟันกันเรื่อย ๆ ไป. เพราะอะไร? เพราะคนเรายังมีความเห็นไม่ลงรอยกัน, เรายังต่างกันด้วยกรรม. เรายังรักถือตน, รักถือพวก ถือชน, ถือชาติและรัฐบาล อยู่อย่างตัดออกจากใจไม่ได้, เพราะฉะนั้นเราจึงต้องทำตามหน้าที่และทิวฐิติที่ผูกมัดเราอยู่, เราต้องป้องกันตัว, ป้องกันพวก, รัฐบาลและชาติของเราจนถึงเลือดหยดสุดท้าย. มันเป็นเรื่องดาอยู่เองที่ตราบไต่ยังพบความสุขในการถือตัว, ถือ

พวก, รัฐบาลและชาติอยู่แล้ว เราจะต้องมัดตัวเรากับ บ่วงแห่งหน้าที่ และความเห็นที่เกี่ยวกับตัว กับพวก และ กับชาติอยู่นั่นเอง. เมื่อเป็นดังนี้ นายเหตุผล ไม่จำเป็นต้องทักขี้ว่า โลกจะว่างจากทหารว่างจากปืนใหญ่; เพราะ ถึงหากจะมีคนเห็นอย่างพระพุทธเจ้า อย่างพระจิชชัหรือ อย่างพระมหาวีระบ้าง แต่ก็คงไม่มากนักที่จะหาได้ในโลก นี้, แต่คนที่มีความเห็นอย่าง นายเหตุผล นั้น ยังมีอยู่ เป็นจำนวนมาก. ฉะนั้นโลกยังต้องรบต้องฆ่าฟันกันอย่าง บ้าเลือดเรื่อยไป—เรื่อยไป—เรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด. มันต้อง สมจริงดังคำท่านมสโซลีนี่ กล่าวไว้ว่า “การสงครามต้องมี ติดต่อกันเรื่อยไป ความสงบเป็นเพียงช่องว่างสำหรับหายใจ ในท่ามกลางการรบพุ่งอันไม่รู้จบสิ้นเท่านั้น” “War is continuous, peace is merely a breathing space in this continuous warfare”

กล่าวมาเพียงแค่นี้ บางที นายเหตุผล อาจนึกสงสัยว่า ถ้าเมื่อคำสอนที่ว่าให้มีเมตตากรุณาต่อกัน ไม่ให้รบราฆ่า ฟันซึ่งกันและกัน ไม่สามารถห้ามโลกให้วิ่งเข้าฆ่าฟันกัน

แล้วคำสอนเช่นนั้น ต้องเป็นเพียง Theoretical ไม่ใช่เป็น Practical ใช่ไหม? หากมีได้ คำสอนเหล่านั้นต้องเป็น Practical ด้วย. แต่ตราบไตที่ยังเป็นเพียงรูปร่างปฏิบัติไม่ได้ แม้โดยเอกเทศหรือสังเขป จะเนื่องด้วยติดขัดกับหน้าที่ หรือความจำเป็นอย่างใดก็ตาม ตราบนั้น คำสอนเหล่านั้น เป็นเพียงแบบเรียนของคนนั้น, แต่เมื่อใด เขาปฏิบัติได้ โดยเอกเทศ หรือสังเขปก็ตาม เมื่อนั้นก็เป็นการปฏิบัติของเขาไป.

พูดสำหรับชาวไทยเรา ถึงแม้ว่ามีคำสอน เช่น ใหม่มเมตตา และไม่ให้ฆ่าฟันกัน, แต่บ่วงที่ผูกมัด คือ หน้าที่เกี่ยวกับการ ถือตัวถือตน ถือชาติ และรัฐบาลยังมีอยู่ เราจะปฏิบัติในข้อนี้ให้เคร่งครัดเกินวงความเห็นของเราไปไม่ได้. แม้เช่นนั้นเราอาจปฏิบัติได้โดยเอกเทศ ภายในวงจำกัดแห่งหน้าที่ที่เกี่ยวกับตนและชาติของเรา. การปฏิบัติธรรมไม่ได้มีการบังคับ, มันสุดแล้วแต่ศรัทธาและความเห็นของเรา การปฏิบัติได้เพียงเอกเทศ ถึงแม้ว่าไม่ได้ทั้งหมด, แต่ก็ยังดีกว่าคนที่ไม่ปฏิบัติเสียเลย. ตราบใดที่

มนุษย์เรายังถูกขังอยู่ภายในกรงแห่งสัทธิกายทิฐิอันมีวงแคบ
 อย่างดีที่ที่สุดที่มนุษย์จะทำได้ ก็คือให้รักกัน อย่าทะเลาะ
 วิวาทกัน ในระหว่างพวกกันเอง ก็เป็นลาภที่หาได้ยากอยู่
 แล้ว. เมื่อใดมนุษย์คนไหนแหกกรงแห่งทิฐิที่ให้ถือตนถือ
 ชาติและรัฐบาลได้แล้ว, เมื่อนั้นเขาอาจปฏิบัติธรรมข้อนี้
 ได้โดยสิ้นเชิง, เพราะผู้ที่หักกรงแห่งทิฐิเช่นกล่าวนั้นได้
 แล้ว, เขาเป็นคนที่พ้นจากทิฐิ ที่จะทำให้เขาเห็นว่าเป็น
 เป็นพวกของฉัน, เป็นพี่น้องของฉัน, เป็นชาติและรัฐบาล
 ของฉัน.” เพราะฉะนั้นคนเช่นนั้นไม่มีใจ ที่จะให้เขาถือ
 ว่าเขาเป็นคนของชาติไหน และรัฐบาลไหน, เขาถือแต่
 ว่าเขาเป็นมนุษย์คนหนึ่งของรัฐบาลโลก-รัฐบาลโดยธรรม
 เขามีพี่น้องทุกส่วนของโลกที่มีมนุษย์และสัตว์อาศัย, เขามี
 บ้าน มีที่กิน และอาศัยทุกแห่ง, เขาเป็นเหมือนนกที่หลุด
 จากกรงแล้ว เห็นพุ่มไม้ทุก ๆ พุ่มเป็น ที่อันตนอาศัยได้
 ฉะนั้น.

หวังว่า นายเหตุผล คงจะไม่ถามอีกว่า “เออละ! ถ้า
 เช่นนั้น ถ้าบังเอิญพวกไทยเกิดถือคำสั่งสอนข้อนี้ให้เคร่ง

ครัดชั้นจริง ๆ จนถึงกับวางปืน วางอาวุธ ถือแต่ความเมตตาอย่างเดียวแล้ว สยามจะมีเป็นเมืองขึ้นของประเทศอื่นเสียหรือ?” เพราะมันจะเป็นไม่ได้ดังกล่าวแล้ว จะนำสมมติคำปริกข์ ‘ถ้าว่า, หรือหากว่า’ ให้เหน้อยปากไปทำไม เมื่อ นายเหตุผล สมมติ ‘ถ้า, ชั้นดังนั้นได้ ข้าพเจ้าก็จะสมมติชั้นบ้างว่า “หากว่าพวกคริสต พวกหมัด และพวกอื่น ๆ เขาถือคำสอนเช่นนั้น (เมตตากฎา) ให้เคร่งครัดเข้าบ้างละ จะเป็นผลอย่างไร โลกจะมีเป็นสุขขึ้นอีกหลายเท่าหรือ?” แน่นอน. แต่เราหวังวันเช่นนั้นได้ยากในโลกอันเต็มไปด้วยความดื้อตันนี้ โลกเขี่ยบรูเสียมากเป็นความจริง.

แต่อย่างไรก็ตาม ต้องเป็นที่แน่นอนว่า ในกาลใดที่ธรรม คือ เมตตากฎา, ความลดหย่อนตาม, ความอดทน และความให้อภัยต่อผู้ผิด แผ่กว้างมากขึ้นเพียงใด โลกก็จะมีสุขมากขึ้นเพียงนั้น โดยไม่ต้องสงสัย และแม้ในส่วนเอกชนใครปฏิบัติได้มาก ก็เป็นผลดีแก่ผู้นั้นโดยแท้จริง.

อนึ่ง การสอนไม่ให้ถือพวกนั้น ไม่ได้หมายความว่า ไม่ให้รักชาติไทย, อังกฤษ, พม่าหรือชาติอะไร ๆ โดยเฉพาะ

อย่าง นายเหตุผล เข้าใจดอก. พุทธศาสนาสอนให้รักชาติ และไม่เพียงแต่สอนให้รักชาตินั้นชาติหนึ่งโดยเฉพาะ แต่สอนว่า ให้รักกันทุก ๆ ชาติ ทุก ๆ คนจนกระทั่งทุก ๆ ตัวสัตว์ที่มีชีวิต. จริยอยู่การทำได้เช่นนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ แก่ผู้ที่ยังข้องอยู่ในบ่วงชาติ หรือทิวฏฐิตังกล่าวแล้วข้างต้น, แต่ถ้าใครทำได้ก็จะมีสุขไม่น้อย เพราะความรักของเขามีอาณาเขตไพศาลไม่จำกัดเพียงชาติหนึ่ง ๆ, แต่ได้แผ่ไปกว้างขวางตลอดโลก.

ทหารอาจไม่มีไว้ทำสงคราม โดยส่วนเดียวก็ได้, แต่อาจมีไว้เพื่อป้องกันสงคราม, บินใหญ่มีไว้จริง, แต่มีหลายกระบอกที่ไม่ได้ใช้ยิงมนุษย์เลย จนเสียใช้การไม่ได้ และทหารบางคนตายเสียเปล่า โดยไม่ได้ทำสงครามเลย. นี่เป็นเครื่องหมายที่แสดงให้เห็นว่าอย่างน้อยที่สุด โลกยังมีถือธรรมคือเมตตากรุณาอยู่บ้าง แลเห็นว่าการฆ่าฟันกันเป็นของไม่ดี. ถ้าโลกพากันเห็นว่าเมตตากรุณาไม่ดี, แต่การฆ่าฟันทำลายกลับเป็นของดี หรือเห็นว่าทหารมีไว้ทำสงคราม และบินใหญ่มีไว้สังหารชีวิตมนุษย์โดยส่วน

เดียวแล้ว, บางทีภายในสัปดาห์เดียวหรือสองสัปดาห์เท่านั้น โลกจะไม่มีมนุษยชาติอยู่เลย.

สรุปคำตอบในข้อที่ว่า การสอนให้มีเมตตากรุณาต่อกัน และไม่ให้ฆ่าฟันกันนั้น เป็นการสอนที่ดีจริงๆ และเป็นสิ่งที่โลกต้องการมาแล้วในอดีต กำลังต้องการในปัจจุบัน และจะต้องการในอนาคต. มันเป็นความผิดของโลกที่ไม่ร่วมใจกันปฏิบัติกันจริงๆ แต่เราก็ช่วยอะไรไม่ได้ ในเมื่อมนุษย์ยังมีกรรม และมีความเห็นต่างกันดังกล่าวแล้ว นอกจากช่วยตะโกนให้มีเมตตากรุณาต่อกัน, อย่าให้ฆ่าฟันกัน พอเป็นทางให้เขารู้สึก หรือเพียงได้ยินคำเหล่านั้นไว้บ้าง ยังดี-ดีกว่าที่จะส่งเสริมให้คนเกลียดชังกันฆ่าฟันและทำลายกันมากนัก.

๔. ปัญหาของ นายเหตุผล มีว่า :- พุทธศาสนาสอนให้เกลียดเครื่องบำรุงหัวใจ สอนให้ทำลายความอยาก ให้กำจัดราคะดำกฤษณา. ถ้าโลกทั้งหมดจะถือพุทธศาสนาในข้อแล้ว จะรกร้างว่างเปล่าจากมนุษย์เหลือแต่สัตว์เท่านั้น. ถ้ามนุษย์ไม่สับสนแล้ว จะมี

เด็ก ๆ เกิดขึ้นมาได้อย่างไร ถ้าถือแต่ประเทศสยาม
 ในไม่กี่สิบปีก็จะเหลือแต่ที่ดินเปล่า และกลายเป็นของ
 ผู้มีได้อุปุทธศาสนาไป โดยเขาไม่ต้องเสียอะไรเลย
 แม้แต่ลูกบนสักลูก โลกมีมนุษย์เพิ่มจำนวนมากขึ้น
 ก็เพราะดำเนินตรงกันข้ามกับหลักแห่งพุทธศาสนาออก
 นะ ควรสำนึกไว้.

ตามประโยคต้น ของปัญหาที่ว่า พุทธศาสนาสอนให้
 เกลียต 'เครื่องบำรุงหัวใจ' นั้น นายเหตุผล ไม่ได้บอกออก
 มาให้ชัดว่า 'เครื่องบำรุงหัวใจ' ของ นายเหตุผลนั้น หมายถึง
 ความถึงแก่ไหน, เพราะข้าพเจ้าเชื่อว่า มีผู้เข้าใจ 'เครื่อง
 บำรุงหัวใจ' ต่าง ๆ กัน. นักสุราอาจตอบว่า เครื่องบำรุง
 หัวใจของเขาคือสุราวิสกี้เจือโซดานิดหน่อยพอควร; นักเลง
 เจ้าชูหรือ นักเลงหญิงก็อาจตอบว่า เครื่องบำรุงหัวใจของ
 เขา คือ การเที่ยวเที่ยว หรือการร่วมประเวณีกับผู้หญิง;
 หากสิ่งไหนโตพูดได้, มันคงจะพูดว่า เนื้อกวางนุ่มเป็นเครื่อง
 บำรุงหัวใจของมัน; นักอ่านหนังสือก็อาจพูดว่า การอ่าน
 หนังสือเรื่องดี ๆ เป็นเครื่องบำรุงหัวใจของเขา, และถ้าผู้

หนักในธรรมก็อาจกล่าวว่าการคฤชธรรมและการเจริญสมถะ-
 วิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นเครื่องบำรุงหัวใจของเขา และยัง
 อะไรร่ต่ออะไรร่อีกซึ่งต่างออกไป. ฉะนั้นการตอบจึงต้อง
 แบ่งเป็นตอนๆ ไป คือถ้า *นายเหตุผล* หมายถึง ‘เครื่อง
 บำรุงหัวใจ’ ที่ *นายเหตุผล* หมายถึง คือ สุรา, นารี,
 การรบราฆ่าฟันหรือการกระทำอันใดๆ อันจะเป็นอารมณ์
 ที่ทำให้เกิดความโลภ ความอยากไม่สิ้นสุด, ให้เกิดความ
 โกรธรบราฆ่าฟัน ซึ่งกันและกัน, และให้เกิดความหลง
 มงาย ไม่รู้ของจริงแล้ว, ขอดตอบว่าพุทธศาสนา สอนให้
 เกลี่ยดให้กลัว และให้หลีกเลี่ยง จากเครื่องบำรุงหัวใจ เช่น
 นั้นโดยแท้จริง; เพราะเครื่องบำรุงหัวใจเช่นนั้น ไม่เป็น
 เครื่องบำรุงหัวใจที่แท้จริง, โดยเหตุว่า มันเป็นอารมณ์
 ที่เผาผลาญหัวใจ. แทนที่จะเป็นอารมณ์ให้เกิดความสุขจิต
 สุขใจ หรือบำรุงหัวใจให้ชุ่มชื้นโดยแท้จริง มันเป็นสวรรค์
 ของคนหลงมงาย, ซึ่งมักจะนำชีวิตของตนไปลงเอยด้วย
 ความเสียใจ เช่น “โง่จริงเอย, โศกจริงเอย ทุกข์จริงเอย
 เป็นต้น.” นักสุรามักจะรู้สึกตนในเมื่อเงินหมด หรือเมื่อ

ถูกขังในคุก เพราะไปก่อการทะเลาะวิวาท, นักเลงผู้หญิง มักจะรู้ตัวในเมื่อถูกผู้หญิงหักหลัง หรือในเมื่อไปนอนอยู่ในโรงพยาบาล เพราะความเป็นเจ้าชู้ของตน. เพราะฉะนั้น เราเห็นได้ว่า เครื่องบำรุงหัวใจที่แท้ไม่อยู่ในขอบวงที่กล่าว นั้น แต่อยู่ที่การพักใจหรือการสงบใจ จากอารมณ์แห่ง ความโลภโกรธหลง อันทำจิตให้วิ่งพล่านไปโดยไม่มีเวลาหยุด. การพักใจหรือการสงบใจนั้นเป็น เครื่องบำรุงหัวใจ โดยแท้จริง, เพราะใจก็ต้องการหยุดพักเช่นเดียวกับกาย เหมือนกัน; และเป็นความจริงว่า คนหรือสัตว์ที่เกิดมากมี การพักใจโดยธรรมชาติเป็นขณะๆ เรื่อยๆ ไป แม้คนจะรู้ หรือไม่ก็ตาม. คนหรือสัตว์ไม่ใช่จะโลภอยากได้ หรือโกรธ เรื่อยไปจนไม่มีเวลาพักผ่อน ถ้าใครมีจิตอันโลภะ ราคะ หรือโทสะเข้าครอบงำเรื่อยไปจนไม่มีเวลาสงบแล้ว ข้าพเจ้าเชื่อว่าอย่างมากที่สุดราว ๗ วันไม่ตายก็เป็นบ้า. ฉะนั้น ถ้านายเหตุผล หมายถึงว่าเครื่องบำรุงหัวใจ คือ การพักใจ หรือ สงบใจแล้ว หรือแม้ที่สุดอารมณ์อันจะนำไปให้เกิดความสงบ ใจแล้ว ขอตอบว่า พุทธศาสนา ไม่สอนให้เกลียด ให้กลัว,

ตรงกันข้าม กลับสนับสนุนให้คนรักในการบำเพ็ญ เพื่อหา
 เครื่องบำรุงหัวใจ คือความสงบเช่นกล่าวนั้น. แต่อย่างไร
 ก็ดีถ้าพิจารณาตามประโยชน์ลำดับไปคงเข้าใจโดยนัยว่า
นายเหตุผล คงหมายถึง ความอยากและดำฤชณาเป็นเครื่อง
 บำรุงหัวใจซึ่งยังเป็นความเห็น ที่ไม่ตรงตามความเป็นจริง
 และยิ่งลำเอียง. ข้าพเจ้าเชื่อว่าบางที่ *นายเหตุผล* คงรู้จักแต่
 เครื่องบำรุงหัวใจที่เกิดแต่ความอยากและดำฤชณาเท่านั้น,
 แต่คงไม่เคยรู้สึก หรือพบรสแห่งเครื่องบำรุงหัวใจอันเกิด
 จากความสงบจิตจากความอยากและดำฤชณาเลย. จริงอยู่
 คนเมาสุราอาจเห็นความสนุกในการดื่มสุรา แต่เขามี
 ความฉลาดสักหน่อยเขาคงไม่พูดว่า คนไม่ดื่มสุราโง่,
 หรือใครที่สอนไม่ให้ดื่มสุราโง่; เพราะสุราอาจทำให้ คนที่
 ดื่มติดเท่านั้นเห็นเป็นของสนุก แต่อาจทำให้เกิดทุกข์มาก
 แก่คนที่แรกดื่ม, ฉะนั้น *นายเหตุผล* เห็นว่าเครื่องบำรุง
 หัวใจของ *นายเหตุผล* คือ ความอยาก หรือดำฤชณาแล้ว
 ขอให้พยายามค้นเครื่องบำรุงหัวใจ คือ การสงบจากกิเลส
 เหล่านี้ให้พบแล้วจึงค่อยเปรียบเทียบว่า อย่างไรเป็น

เครื่องบำรุงหัวใจที่แท้จริง, อย่างไหนที่พุทธศาสนาสอนให้เกลียด, อย่างไหนสอนให้รัก. การพูดโดยเห็นสักแต่ว่าอาการ หรือโดยการคาดคะเนจะถือเอาเป็นประมาณไม่ได้แน่ๆ. ข้าพเจ้าตอบเช่นนี้คงเปิดช่องให้ นายเหตุผล ย้อนเข้ามา ดังคำถามของ นายเหตุผล นี้เป็นลำดับต่อไปที่ว่า “ถ้าโลกทั้งหมดจะถือพุทธศาสนาในข้อนี้แล้วจะรกร้างว่างเปล่าปราศจากมนุษย์ เพราะถ้ามนุษย์ไม่สืบพันธุ์กันแล้วเด็กๆ จะเกิดขึ้นอย่างไร?” ทำไมนะ นายเหตุผล ชอบถามสิ่งที่เป็นไปไม่ได้? โลกทั้งหลายจะถือพุทธศาสนาในข้อนี้หรือแม้ข้ออื่นๆ โดยพร้อมๆ กันได้อย่างไร, ในเมื่อมีคนที่มีความเห็นอย่าง นายเหตุผล อยู่ไม่น้อย (บางที่อาจมีถึง ๙๐%) ในเมื่อคนยังต่างกัน โดยวัย, โดยความคิดเห็น, และโดยกรรม. ตราบใดที่โลกยังไม่แตกทำลาย ยังไม่ถูกไฟเผา ตราบนั้นโลกยังไม่รกร้างว่างเปล่าจากมนุษย์. พระพุทธองค์ตรัสว่า “วิภูฏะสงสารไม่มีเบื้องต้น และที่สุด” แต่ถ้าหากเป็นไปได้ตามที่ นายเหตุผล สมมติขึ้นแล้ว มนุษย์เราจะพ้นทุกข์จากความแก่ เจ็บ ตาย ต่อไป ซึ่ง

เป็นยอดแห่งลาภอันประเสริฐ. แต่ถ้าให้ดีแล้วเราอย่า
 สมมติในสิ่งที่เป็นไปได้เช่นนั้นดีกว่า เพราะจะนำไป
 เกิดการสมมติกันจนไม่มีที่สิ้นสุด. เราควรเอาเวลาที่เปลือง
 ไปกับการวิตกเช่นนั้นมาคิดในปัญหา แห่งการพ้นทุกข์
 ของเรามากกว่า อย่าไปเป็นทุกข์กลัวโลกจะรกร้างว่างเปล่า
 ซึ่งจะเป็นไปไม่ได้มันเลย; เพราะการไปเที่ยวกลัวสิ่งที่ไม่
 เหตุผลเช่นนั้น ก็คล้ายกับกลัวว่า ฟ้าจะพังลงมาทับตน,
 ซึ่งถ้าข้าพเจ้าจำไม่ผิด พระยาดำรงแพทยาคูณเคยแสดง
 ปาฐกถาว่า การวิตกในเหตุอันไม่มีเหตุผลเช่นนั้น อยู่ใน
 เหตุหนึ่งที่ทำให้คนเป็นบ้า.

น้อยที่สุดท้าย ก็มีข้อความเกี่ยวกับอธิบายมาข้างบนนี้
 โดยมาก ขอดตอบอย่างสรุปว่า ประชาชนแห่งประเทศไทย
 ไม่ได้เดินตรงกันข้ามกับคำสอนข้อนี้เลย แต่ว่าใกล้ชิดกับ
 พุทธศาสนาที่สุดที่จะเป็นไปได้ แม้จะมีคนที่มีความ
 คิดเห็นอย่าง นายเหตุผล หลายคน, แต่ก็มีหลายคนที่จะเห็น
 ว่าความอยากดำฤชณาไม่ดี. นายเหตุผล คงจะเห็นว่าใน
 ประเทศไทยเรามีทั้งผู้หญิง ทั้งผู้ชายที่ต่างก็พยายามใช้

เวลาอย่างดีที่สุดของเขา เพื่อพักใจของเขา ด้วยการสงบ
 กาย สงบใจ จากราคะดำฤชณา; บางพวกที่เป็นคฤหัสถ์
 ครองเหย้าครองเรือน ก็ยังหาโอกาสไปบำเพ็ญการสงบใจ
 จากราคะ; บางคนถึงกับสละความสนุกของโลกไปบวช
 เป็นภิกษุ (ผู้หญิงบางท่านศรัทธาถึงกับพยายามบวช
 เป็นภิกษุณี) เสียเลยที่เดียวก็มี, และในจำนวนภิกษุ,
 ภิกษุณี, เหล่านี้ถึงแม้ นายเหตุผล หรือใครๆ จะว่า เนื่อง
 จากความเกียจคร้าน หรือเพราะกลัวการงานของโลก
 แล้วเข้าไปบวชเพื่อนอนกิน หรือแสวงหาผลประโยชน์
 และความสบายภายในผ้ากาสาวพัสตร์ ซึ่งอาจมีอยู่ในสงฆ-
 มณฑลของเรามากก็จริง แต่คนบวชด้วยน้ำใจสุจริต เพื่อ
 คิดหนีทุกข์แห่งความเกิด และผู้ที่อาจไม่ขัดสนในการจะ
 แสวงความสุขในทางโลก ในเมื่อเขาสึกออกไปจากเพศ
 ภิกษุก็มีอยู่ไม่น้อย. อย่างไรก็ตามก็ดี ขอให้ นายเหตุผล ตรองดู
 ให้ลึกซึ้งว่า ถึงแม้ผู้ที่ไม่มีทางหากินในโลกแล้วเข้าไปบวช
 เพื่อหาความสบายในเพศภิกษุ นั้น มันก็ยังดีอยู่นั่นเองถ้า
 เขาสามารถปฏิบัติตามธรรมวินัยได้. แม้ไม่ทุกๆ ข้อพระ-

วินัย แต่ว่าปฏิบัติได้ในข้อที่สำคัญและเป็นส่วนมาก เพราะการอดทนต่ออารมณ์อันก่อความกิเลส โดยเฉพาะอารมณ์ที่เป็นที่ตึงแห่งความกำหนดนั้น ไม่เป็นการอดทนที่ง่ายนัก. เราต้องใช้กำลังใจข่มไว้เสมอ มิฉะนั้นก็สู้ไม่ได้. การต่อสู้เอาชนะอารมณ์เช่นนั้น ไม่ต่างอะไรกันนักกับการว่ายน้ำทวนกระแสน้ำเชี่ยว ซึ่งต้องการกำลังเท้ากำลังแขน กำลังทุกส่วนของกายตลอดถึงต้องมีกำลังใจ กำลังความเพียร และรู้จักการว่ายน้ำ จึงจะฝ่ากระแสต่อไปได้. เราขาดกำลังเหล่านี้ แม้แต่อย่างหนึ่งอย่างใด ก็จำต้องถูกกระแสน้ำพัดกลับไปเองโดยไม่ต้องว่าย. ข้าพเจ้าคิดว่า ถ้าส่วนมากของใจมนุษย์, หรือจะว่าใจมนุษย์ทั้งหมดเหมือนกับใจของข้าพเจ้า (ข้าพเจ้าพูดตามใจที่ข้าพเจ้าเคยคิดเคยเห็นและไม่ได้หมายถึงใจของบุคคลที่เลื่อนฐานะพ้นจากใจมนุษย์ธรรมดาโดยชั้นแห่งการปฏิบัติธรรมหรือบรรลุมรรค) แล้ว, ใจของคนโดยปกติกลัวโรคดำฤชณาของเรา มากกว่ากลัวโลก. ความลำบากของเราจะเห็นความจริงในข้อนี้ได้ง่าย, เช่นพระภิกษุที่บวชในพระศาสนาบางรูป ถึงแม้เขาอยู่

อย่างแจ่มชัดว่าเมื่อเขาเป็นคฤหัสถ์ เขาเป็นคนจน, ต้องทำ
 งานอาบเหงื่อต่างน้ำ, และเชื่ออย่างแน่วชัดว่า ถ้าเขาลาเพศ
 จากภิกษุไปเป็นคฤหัสถ์เขาก็จะต้องอยู่ในสถานะเช่นนั้น
 อีก: เขาจะต้องจน, จะต้องทำงานหามรุ่งหามค่ำ, และเขาจะ
 ต้องลำบาก ; และในเวลาเดียวกันเขารู้เหมือนกันว่า ถ้า
 เขาคงทนอยู่ในเพศภิกษุอยู่ตลอดไป อย่างน้อยที่สุดเขาอาจ
 ได้รับความสุขในทางที่ไม่ต้องทำงานหนัก, เขาอาจมีเวลา
 นอนหลายชั่วโมง. แต่แม้ว่าเขาเห็นส่วนทั้งสองนี้อย่าง
 แจ่มชัด เขาก็ยินดีลาเพศภิกษุไปสู่เพศคฤหัสถ์. อุปมาที่
 เห็นง่าย ๆ อีก เช่น คฤหัสถ์ที่จน ๆ ซึ่งมีเงินน้อยนักในเมือง
 เราเขายังยินดีก็มารับความจนของเขา, ซึ่งแทนที่จะ
 สละไปบวช. เขาคิดว่าเขายินดีที่จะสละกายสละใจของเขา
 บวชราคะดำฤชณา และยินดีที่จะทนทุกข์ลำบากจากการ
 งานของโลกดีกว่าที่จะไปทนทรมานตนเป็นโสใต้อยู่ในผ้า
 เหลือง. เพราะฉะนั้นขอใคร ๆ รวมทั้ง นายเหตุผล ด้วย
 อย่าเพ้อตู่ถูกคนที่เข้าไปอดทนราคะดำฤชณาภายในผ้า
 เหลืองเช่นนั้น ในเมื่อตนยังไม่เคยเข้าไปลองทนบ้าง.

ข้าพเจ้ากลัวว่าคนที่ปากพูดง่าย ๆ อย่าง นายเหตุผล นั้น บางทีจะร้องจ๊อก ๆ ยกธงขาวตั้งแต่พรรษาแรก (ข้าพเจ้าให้เวลาอย่างมาก). อนึ่งคงไม่เป็นการนอกทาง, ถ้าข้าพเจ้าขอให้ นายเหตุผล หรือคนที่คิดอย่าง นายเหตุผล ทราบไว้ว่า แม้คนที่ใคร ๆ หาว่าขี้เกียจ หรือคนที่ไม่มีทางหากินในทางโลก แล้วเข้ามาบวชในพระธรรมวินัยนั้น ถ้าแม้ว่าเขาเพียงแต่นอนกินทานที่เขาให้ด้วยความปลอบปล้ำใจ ไม่ไปทำความรำคาญให้ใคร ๆ หรือรัฐบาลเดือดร้อน ก็จัดว่ายังมีดีอยู่บ้าง : เพราะบางทีถ้าพวกเขาเช่นที่กล่าวมานั้น ไม่เข้ามาก็กัดตัวเองอยู่ในพระธรรมวินัยเสีย เขาอาจเพิ่มความทุกข์พิเศษให้แก่โลกขึ้นอีก เขาอาจทำให้เรื้อนจำต้องขยายส่วนกว้างยาว ออกไปกว่าเดิมก็ได้. เพราะใครจะรู้ว่าพวกจน ๆ เหล่านั้น จะไม่หาทางแก้จนในทางทุจริต, ซึ่งเปิดช่องให้เขาผู้ตกอยู่ในสถานะเช่นนั้น เห็นอยู่เรื่อยไป? เขาอาจเป็นคนรับจ้างฆ่าคน, เขาอาจเป็นขโมย, จนถึงกับได้รับตำแหน่งอัยเสื่อ และเขาอาจทำทุจริตกรรมต่างๆ เพื่อกันอีกหลายร้อยประการ. เมื่อเป็น

เช่นข้าพเจ้าคิดว่า ชาวสุกซ็อนสองซ็อนหรือกับชาวหอ
 ๒ ห่อ ที่มีศรัทธาเขาให้ด้วยน้ำใจซึ่บานแก๊ภิกษุจัน ๆ
 เหล่านี้ เพื่อให้เขาทรงชีพอยู่ได้ โดยความสุจริตใน
 ธรรมวินัยนั้นคงดีและมีผลเกินคาดอยู่แล้ว. เราไม่น่าจะนึก
 อิจฉาลากเพียงเล็กน้อยเท่านั้น. จะเอาอะไรอีกเพียงเสีย
 ชาวสุกและกับชาววันละซ็อนละห่อ หรือสัปดาห์ละซ็อน
 ละห่อ ทำให้คนเหล่านั้นยังชีพในความสุจริตอยู่ได้แล้ว.
 แต่การทำทานปรนปรือกันไปจนถึงกับทำให้ภิกษุบางรูป
 เป็นเศรษฐีมีเงินให้เขาๆนั้น เป็นความผิดของพวกที่ไม่
 ค่อยเข้าใจศาสนาด้วยโดยมาก. ข้าพเจ้าเองก็อยากดูอยู่
 เหมือนกันว่า ถ้าชาวบ้านอุปถัมภ์ภิกษุเท่าที่เธอจำเป็นแล้ว
 บางทีพวกภิกษุเราจะไม่ต้องเป็นวัตถุ หรือเรื่องทีคนบาง
 คนชอบยกขึ้น เป็นเครื่องม้อที่บถมพทศศาสนานัก.

ข้าพเจ้าชักพุดไกลไปมากในตอนนี้ ไม่ใช่เป็นการ
 ออกตัวหรือป้องกันตัว, ในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นภิกษุจัน ๆ-
 จันเงิน-จันทอง-รูปหนึ่งเหมือนกัน. แต่เพื่อจะทำให้
 นายเหตุผล ทราบแจ่มแจ้งขึ้นว่า การอดทนต่อราคาต่ำ-

ฤษณานั้นไม่ยากนัก, เพราะเราโดยมากมักจะไม่ว่างใจ
 จน และความลำบากของโลกไปกว่าระคะดำฤษณา. แต่
 การที่อุตสาหอดุตสาห์ทนต่อระคะดำฤษณานั้นนั้น เพราะ
 หวังผลที่ยิ่งขึ้นไปกว่า ความสุขที่เกิดภายในวงจำกัดของ
 ระคะที่กิเลส, ไม่เป็นเพราะความเกียจคร้านอย่างเดียว ดังที่
 คนบางพวกเข้าใจกัน. และเพราะเหตุว่าพระพุทธรองค์
 ทรงเห็นว่า คนจะสละระคะดำฤษณาทางกายใจไม่ได้
 พร้อมกัน, พระองค์จึงทรงสอนธรรมให้ปฏิบัติตามชั้น
 ตามภูมิ. แม้บุคคลที่ยังครองเรือนมีลูกเมีย, ยังอยู่ในกอง
 แห่งกาม และมีห่วงผูกพันอยู่ในโลก, ถ้าเป็นผู้อยากพ้นจาก
 ของตน, รู้จักบริโภคกาม, พระองค์สรรเสริญก็มี,
 พระองค์ต้องทรงทราบหน้าที่ของโลกอย่างดี, จึงสอน
 ธรรมสำหรับชนปฏิบัติให้เหมาะตามชั้นตามภูมิและตาม
 ความสามารถของตนๆ. ในส่วนศีลได้ทรงสอนตั้งแต่จุลศีล
 (ศีลเบื้องต้น) ขึ้นไปถึงมหาศีล (เช่นศีลสำหรับภิกษุ
 ภิกษุณี) ในส่วนธรรม ทรงสอนตั้งแต่ธรรมเบื้องต้น เช่น
 ฆราวาสธรรม มีสี่จะเป็นต้น จนถึงวิโมกขธรรมชั้นสูง

สุด. เราต้องเข้าใจว่าพระโศดามันนี่ ผู้บรรลุลोकุตตรธรรม
 ขันต่ำ ท่านยังมีกิเลส, คือท่านยังมีผัวมีเมีย และครองเหย้า
 เรือนก็ได้, แต่ท่านเหล่านั้นท่านรู้จักบริโภคแต่พอสมควร
 ไม่ลุ่มลุ่มแก่งกิเลสเกินไป เพราะคุณของกามก็มี, ถ้า
 รู้จักบริโภค. ท่านเหล่านั้น (พระโศดามันนี่) ท่านรู้ดี
 ว่า ราคะคือกิเลสไม่ดี. แต่เมื่อท่านยังไม่มีกำลังและความ
 สามารถพอที่จะบั่นรอนถอนรากมันทีเดียว ก็ต้องเอาใจมัน
 บ้างแต่พอสมควร เช่นเรารู้ดีว่า สิ่งที่เราถือว่าเป็น
 อาหารบางอย่างเช่นพริกมุลหนู ซึ่งไม่มีคุณประโยชน์ที่
 บำรุงร่างกายส่วนไหน หรือเช่นเนือปลาซึ่งมีกรดยูริกเอซิด
 อันมีโทษแก่ร่างกายถึง ๘.๑๕% แต่เมื่อเราติดรสเช่นนั้น
 อย่างถอนไม่ออกแล้วเราก็ต้องยินดีกินมันเรื่อยไป. แต่มี
 หลักอยู่ว่ากินก็ให้รู้จักกิน อย่างที่เรียกว่า ‘พอหอมปากหอม
 คอ’ อย่าให้มากเกินไปจนเกิดโทษ. พระศาสดาท่านคง
 ไม่ประสงค์ให้คนทุกๆ คนบวชพร้อมกันทั้งหมด และพระ-
 องค์ก็ต้องทรงทราบด้วยว่า ถึงแม้จะเป็นความประสงค์
 ของพระองค์ แต่คนจะสละบ้านเรือนบวชพร้อมกันทั้ง

หมดไม่ได้. ถ้าพระองค์คิดว่าธรรมของพระองค์ทำให้คน
 บวชกันหมดแล้ว, พระองค์คงอนุญาตให้ภิกษุสามเณร
 ทำเรือกสวนไร่นาได้เป็นแน่. พระองค์ทรงสอนแต่เพียง
 ว่า การบวชนั้นเหมาะสำหรับบุคคล ผู้ศรัทธาแก่กล้า
 คิดมุ่งหวังเอาทางเดียว คือบำเพ็ญตนเพื่อตัดกิเลสอันเป็น
 ผลที่สูงสุดเท่านั้น เรารู้เช่นนั้นแล้ว เราไม่ต้องกลัวว่า
 โลกจะรกร้างว่างเปล่าจากมนุษย์ และไม่ต้องกลัวว่าประ-
 เทศสยามจะเหลือแต่ที่ดินเปล่า

๕. บัญชาของ นายเหตุผล มีว่า:- พุทธศาสนา
 สอนไม่ให้ผูกเวร โกรธเคืองหรือแก้แค้น อันเป็น
 เครื่องทำให้ศัตรูกำเริบร้ายเราเล่น เช่นที่เรายิงนกตก
 ปลา, แล้วจะมีความสุขกันทำไฉน คนพาลก็สบาย
 คนดีซخمขมขมเลือดตาตก.

ขอตอบข้อนี้ แต่เพียงสังเขปว่า คนเราจะหาความสุข
 ในทางผูกเวร ความโกรธเคือง และการแก้แค้นหาได้ไม่
 การเอาความชั่ว ล้างความชั่วนั้นมันไม่หาย, เพราะการ
 ทำเช่นนั้นเหมือนเอาน้ำสกปรก ล้างพื้นที่สกปรก แทนที่

มันจะสะอาดกลับเประอะเปอนยั้งชั้นเท่านั้นเอง การแก้
 แค้นหรือการตอบแทนความชั่วด้วยความชั่วนั้น นัก-
 ปราชญ์ทุกคนกล่าวว่า เป็นความยุติธรรม หรือการตัดสิน
 ของคนป่าเถื่อน หรืออย่างป่าเถื่อน.

กฎเกณฑ์ของคนดี-กฎเกณฑ์อันมีคุณานุภาพ ประ-
 ดูกว่าทองคำ คือการทำความดีตอบแทนความชั่ว ได้ใน
 พระธรรมภาษิตทางพุทธศาสนาว่า “อสาธุ สาธุนา ชินะ”
 ฟังชนะความชั่วด้วยความดี.

ใครจะเห็นบ้างว่า คนพาลจะเป็นคนสบาย, ถ้าเขา
 ทำกรรมชั่ว เขาต้องร้อนใจ, เขาต้องรับบาปแห่งกรรม
 ชั่วๆ ทุกอย่างที่เขาทำไป. ตรงกันข้าม คนที่ดีจะได้รับ
 ความสุขใจ, เขาต้องได้รับความสรรเสริญยกย่องมาจาก
 ปากคนดีทุกๆ คน ที่อยู่ทุกๆ มุม ทุกๆ ส่วนของโลก, และ
 ในที่สุดเขาต้องชนะหัวใจคนพาล, เมื่อเป็นเช่นนั้นใครจะ
 เป็นผู้ขมขื่นนาตาตก.

๖. บัญหาของ นายเหตุผล ว่า, พุทธศาสนา ห้าม
 การฆ่าสัตว์เป็นอาหาร ซึ่งเราจะไม่มีเนื้อสำหรับปรุง

อาหารใดๆ กินเลย ธรรมชาติไม่ได้สร้างสัตว์เหล่านี้มา
 เป็น Supply แก่ Demand ของมนุษย์ดอกหรือ และ
 พุทธศาสนาสอนให้สละ แต่ห้ามฝ่ายจะรับว่า อย่ารับ
 การเสียดชีวิตของผู้อื่น ก็ถามใครสละชีวิตยอม
 ถวายเนื้อ ให้พุทธบริษัทพวกหนึ่งกินพวกนั้นก็ไม
 ยอมรับ เช่นนี้ ข้าพเจ้าฟังไม่ออกเลย.

นายเหตุผล คงยังระลึกได้ ถึงคำที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมา
 ข้างต้นว่า คำสอนของพระพุทธเจ้านั้น เป็นคำสอนอัน
 บริสุทธิ์ เป็นคำสอนของท่านผู้มีน้ำใจอันหล่อเลี้ยงอยู่ด้วย
 นานมแห่งความเมตตากรุณา. ฉะนั้นเราจึงเห็นได้ว่า ทุกๆ
 คำที่พระองค์กล่าว ส่อไปในทางเมตตากรุณามีทางหนึ่งก็
 ทางใด. การห้ามไม่ให้ฆ่าสัตว์ ก็เพราะถือว่าสัตว์ ก็มีชีวิต
 และวิญญาณ เหมือนกันกับมนุษย์ ต่างแต่พูดกันฟังไม่ถูก
 -ไม่รู้เรื่อง. เราไม่ปรกติ กลัวเจ็บ กลัวตาย อย่างไร, สัตว์ก็
 กลัวเจ็บ กลัวตาย อย่างนั้น. เราไม่อยากเจ็บอยากตายฉ
 ใด, สัตว์ก็ไม่อยากเจ็บอยากตายฉนั้น. ผู้ที่เขามีน้ำใจ
 มองเห็นเช่นนั้น เขาก็ฆ่าไม่ได้ และยังช่วยสอนไม่ให้

ผอนฆ่า. ท่านแซมมวลเตเลอร์โคเลอร์ซึ่งนักปราชญ์ผู้
 คริสตศาสนายังกล่าวว่า ผู้ที่ทำการอ้อนวอนพระเจ้าทอดก้อ
 ผู้ทรงทั้งคนและสัตว์ (ที่พระเจ้าสร้างชน.)

บางศาสนาที่นับถือวิญญาณหรือชีวะหรืออาตมัน
 อย่างเคร่งครัดเช่นศาสนาเซน เขาถึงกับมีการห้ามไม่ให้
 กินเนื้อสัตว์.

เราอย่านึกว่าเราไม่ได้กินเนื้อแล้ว เราจะไม่มีอาหาร
 ที่ต้องกิน. เรามีพืชพันธุ์ไม้และผักต่างๆ ซึ่งนักปราชญ์เม
 สมัยนี้ก็พิสูจน์ให้เห็นว่ามีคุณอนันต์. นายเหตุผล กราบหรือ
 ไม่ว่าอาหารเนื้อมีการดยุริคแเอซิด ซึ่งให้โทษแก่ร่างกายมาก
 กว่าผัก เช่นปลาที่มีการดชนิตนถึง ๘.๑๕ เปอร์เซ็นต์ เนื้อ
 แพะแกะ ๖.๗๕ เปอร์เซ็นต์ เนื้อลูกวัว ๘.๑๔ เปอร์-
 เซนต์ เนื้อหมู ๘.๔๘ เปอร์เซ็นต์ เนื้อวัว ๑๔.๑๕
 เปอร์เซ็นต์ ตับของสัตว์ที่ใช้เป็นอาหาร ๘.๒๖ เปอร์เซ็นต์
 แต่ข้าวโอ้ตมีการดนี้เพียง ๓.๔๖ เปอร์เซ็นต์ ถั่วเขียว ๒.๕๔
 เปอร์เซ็นต์ มันฝรั่ง ๑.๔ เปอร์เซ็นต์ ชา ๓.๒๒ เปอร์-
 เซนต์ กาแฟ ๔.๕๘ เปอร์เซ็นต์ และข้าว นม กระหล่ำปลี
 ไม่มีการดยุริคแเอซิดเลย.

ดร. อเล็กซานเดอร์ เฮก กล่าวว่า โรคต่างๆ เช่น โรคปวดในข้อ, โรควงนอนเกินปกติ, ปวดหัว, ลมชัก, อหิวาตกโรค โรคเส้นประสาทบางชนิด, โรคอัมพาต, ท้องเสีย, ปัสสาวะมาก, และอื่นๆ อีกหลายอย่าง เนื่องจากการดื่มน้ำเป็นเหตุด้วย. เราจึงเห็นว่า ถ้าพูดกันตามหลักความจริงแล้ว อาหารที่ดีไม่จำเป็นจะต้องเป็นเนื้อสัตว์อย่างเดียว. ข้าพเจ้าเห็นพวกแขกอินเดีย โดยเฉพาะพวกเซน ซึ่งถือเคร่งครัดในทางไม่บริโภคเนื้อสัตว์, เนื้อปลาและไข่, แต่ถ้าเทียบส่วนโดยทั่วไปแล้วเขามีร่างกายแข็งแรงใหญ่โตกว่าพวกเรามาก. เพราะฉะนั้น จึงไม่ตรงกับความจริงนักที่ว่าเนื้อเท่านั้นที่จะปรุงอาหารที่ดีได้.

ตอนที่ *นายเหตุผล* ถามเป็นเชิงทำว่า 'ธรรมชาติมิได้สร้างสัตว์มาเป็น Supply แก่ Demand ของมนุษย์ดอกหรือ? ข้อนี้ตอบยากสักหน่อยเพราะ *นายเหตุผล* ถามให้เดา, จึงขอตอบเดาตามหลักธรรมดา (ข้าพเจ้าคิดว่า) หามิได้. ใครจะรู้ได้อย่างไรว่า ธรรมชาติ สร้างสัตว์ มาให้เป็นเครื่อง

สำเร็จความอ้อยแก่ถิ่นของมนุษย์. ถ้าธรรมชาติสร้างสัตว์หรือสิ่งต่างๆ ขึ้นมา ธรรมชาติก็ควรจะมีคุณยุดิธรรม - เพราะ “ธรรมดา” หรือ ธรรมชาติ” ย่อมไม่เข้าใครออกใคร. ทำไม ‘ธรรมดา’ จะต้องสร้างโดยลำเอียงเช่นนั้น? สิ่งที่เกิดจากธรรมดาจริงๆ ควรไม่ต้องลำเอียง, เช่น พระอาทิตย์ไม่ได้ส่องแสงไปยังพระราชวัง ของพระเจ้าแผ่นดินอย่างหนึ่ง, ยิงบ้านของคนมั่งมีอย่างหนึ่ง และ ยิงกระท่อมของคนจนๆ อีกอย่างหนึ่ง, เราต้องไม่ได้รับความลำเอียงจากธรรมดา, เพราะธรรมดาไม่ลำเอียงใคร (ตามความเห็นของข้าพเจ้า). ถ้า นายเหตุผล ว่าธรรมดาสร้างสัตว์มาให้คนกิน หากสิงห์โตพูดได้มันจะไม่พูด หรือ ว่าธรรมดาก็สร้างคนสร้างสัตว์ให้มันกิน ; ขโมยมันจะไม่พูดหรือว่าธรรมดาก็สร้างของขึ้นไว้ให้มันลัก ; คนมั่งมีจะไม่พูดหรือว่าธรรมดาสร้างคนจนไว้ ให้เขาใช้ ; และพวกที่มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่จะไม่พูดหรือว่าธรรมดาสร้างคนที่มีบุญวาสนาน้อย ให้เป็นข้าทาสของเขา. ที่นี้ นายเหตุผล จะว่าอย่างไร? เพราะฉะนั้นเราจะเดา

เอาว่าธรรมชาติสร้างสัตว์เหล่านี้สำหรับให้คนกินที่เดียว
หาได้ไม่.

อนึ่ง พุทธศาสนาสอนให้สละ แต่ดิฉันเฝ้ายับยั้ง
ปัญหาของ นายเหตุผล ข้างต้นนั้น, เพราะการให้มันเป็น
ลักษณะอาการของคนดีแสดงควมมีน้ำใจโอบเอื้ออารี และ
การให้มักออกจากเจตนาอันดีงามน่าสรรเสริญ. แต่การรับ
เป็นการแสดงความอ่อนแอและความโลภ. การรับสิ่งที่
จำเป็นและด้วยความจำเป็นนั้นก็ไม่เสียหายอะไรนัก, ถ้า
มั่นใจว่าผู้รับเป็นผู้สมควร และรู้จักตอบแทนโดยทางหนึ่ง
ทางใด. เพราะเป็นธรรมดาว่าเราจะต้องมีการเกี้ยวข้อง,
ต้องช่วยเหลือและรับความช่วยเหลือกันและกันอยู่เสมอ.
แต่การรับสละชีวิตของผู้อื่นนั้น เป็นสิ่งที่ไม่พึงประสงค์
ของผู้ที่นับถือว่าชีวิตเป็นสิ่งประเสริฐและได้มาโดยยาก.
และไม่มีสิ่งใดที่จะตอบแทน แม้โดยทางใดๆ ด้วยประการ
ใดๆ นอกจากชีวิตที่มีคุณค่าเท่ากันเท่านั้น. ฉะนั้นจึงไม่มี
อะไรที่จะเป็นปัญหาให้สงสัยอีกในข้อนี้.

๑๖. คำถามของ นายเหตุผล มีว่า:- พุทธศาสนาห้ามเครื่องดนตรีที่แอลกอฮอล์ทุกอย่าง กระทบเบียร์ พระท่านกลัวว่าดื่มไม่ได้ เบียร์ไม่ปรากฏว่าให้โทษแก่ใคร กลับบำรุงร่างกายและสุขภาพเสียอีก, ขออ้างรัฐบาลยังจัดการทำสุราจำหน่ายให้แพร่หลายยิ่งขึ้น ยังอนุญาตและส่งเสริมอุตสาหกรรมทำเบียร์ในเมืองไทย กินเหล้าไม่ถึงกับเมานั้น ไม่เห็นจำเป็นจะต้องห้าม ส่วนที่เมานองกับเสียหายนั้น ศาสนาอื่นเขาก็ห้ามกันอยู่แล้ว ถึงจะไม่ห้ามเรารู้เพราะโทษของมันเห็นง่ายเหลือเกิน ผู้ที่ดื่มเมานองเขารู้ดี เขาเสียเพราะเหยียบรูต่างหาก ทำไมพุทธศาสนาจะต้องสอนสิ่งที่คนจะต้องเหยียบรู.

ที่จริง คำถามเช่นนี้ไม่ควรถึงกับจะมาปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์, เพราะถ้า นายเหตุผล ใช้เวลาอย่างมากสัก ๒ ชั่วโมง บางทีก็อาจพบคำตอบจากปัญหาของ นายเหตุผล เอง. แต่ถ้า นายเหตุผล สมัยครเป็นนักถามได้, ข้าพเจ้าก็สมัยครเป็นนักตอบได้, จะถูกใจ นายเหตุผล หรือ

ไม่ ข้าพเจ้าช่วยไม่ได้ แล้วแต่ปัญหาอันประกอบด้วย
เหตุผล ของ นายเหตุผล เอง.

นายเหตุผล พึงเข้าใจว่า ศาสนาของพระพุทธเจ้า
เป็นศาสนาแห่งเหตุผล. การห้ามของพระองค์จริง ๆ แล้ว
ต้องเกิดมาจากเหตุอันไม่พึงประสงค์จริง ๆ. เครื่องดอง
ของเมาทุก ๆ อย่าง อันเป็นเหตุทำให้ผู้ดื่มเมามายเสียสติ
หรือเปลืองทรัพย์ และทอนกำลังปัญญา โดยถ่ายเดียว
พระองค์ทรงห้ามขาด; เพราะเป็นสิ่งที่เกิดโทษหลาย
สถาน ซึ่งไม่จำเป็นต้องนำมากล่าว เพราะ นายเหตุผล
คงทราบ. ถ้าใครพิสูจน์ได้ว่า สุราหรือเครื่องดองของเมา
เช่นเบียร์เป็นอย่างไรน้ำโซดาหรือน้ำเล็มโมเนต ซึ่งไม่เป็น
เครื่องดื่มที่เมาหรือเกิดโทษแล้ว, ถึงใครจะว่าดื่มไม่ได้
ข้าพเจ้าก็จะว่าดื่มได้ พระพุทธเจ้าห้ามข้อนั้น ก็เพราะเหตุ
ว่าพระองค์ทรงเห็นว่าข้อเหล่านั้นเกิดโทษ และเป็นของ
ทำผู้ดื่มให้เมา. เมื่อสุราเมรัยหรือเครื่องดื่มที่ทำผู้ดื่มให้เมา
ในสมัยก่อน ๆ มา จิตจางเป็นน้ำขรรมดา หรือโซดาไป

แล้วก็ไม่น่ารังเกียจอะไร เพราะทราบว่าการเจือสุราใน
 แกงเพื่อชูรส ไม่ถึงกับมีกลิ่นและเพื่อเจตนาจะให้เมา
 ก็ยังมีอนุญาตให้ภิกษุฉันได้. การอ้างรัฐบาลในข้อนี้
 ไม่ช่วยให้เหตุผลของ นายเหตุผล ดีขึ้น เพราะรัฐบาล
 ย่อมต้องทำหน้าที่ของรัฐบาลแห่งประเทศไทย ไม่อยู่ในวงการ
 ปฏิบัติของคณะผู้ต้องการปฏิบัติ ตามคำสอนของพระ-
 พุทธเจ้าโดยเคร่งครัดโดยตรง. โรงงานหรือสิ่งต่างๆที่รัฐ-
 บาลจัดตั้งและทำขึ้นเพื่อความเจริญแก่รัฐบาลและประเทศ
 อาจไม่เป็นเครื่องผูกมัดคนทุกคน, คือข้าพเจ้าหมาย
 ความว่า เช่น โรงงานทำเบียร์ ทำสุรา หรือร้านค้าฝิ่น
 เขาตั้งขึ้นเพื่อขายคนที่ชอบของนั้นต่างหาก. จริงอยู่
 รัฐบาลกับประชาราษฎร์จะเป็นพุทธศาสนิก หรืออะไรๆ
 ก็ตาม ต้องเกี่ยวกัน ในทางผลประโยชน์มิทางใดก็ทาง
 หนึ่ง, แต่ก็ไม่มีรัฐบาลไหนที่บังคับให้คน ซึ่งไม่ดื่มสุรา
 หรือสูบฝิ่น ให้ดื่มสุราและสูบฝิ่นจาก โรงงานที่รัฐบาล
 ตั้งขึ้นเลย, หากพุทธศาสนิกชาวไทยจะไม่กินสุราหรือ
 สูบฝิ่นกันทั้งหมด ก็จะไม่ประเสริฐ เพราะรัฐบาลเราไม่

ต้องเปลืองเงินซื้อของใคร ๆ. แลรัฐบาลก็อาจตั้งโรงงานขึ้นได้สำหรับขายคนประเทศอื่นที่เขาต้มกันสุบกั้น. แต่เมื่อคนไทยเรายังต้มสุรากันอยู่โดยมาก, เขาตั้งขังกัด, เพราะจะได้ซื้อกินของเราเอง. ไม่ต้องเปลืองเงินในการที่จะต้องซื้อมาจากประเทศอื่น. ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงว่าการอ้างรัฐบาลมาเป็นข้อสนับสนุนปัญหาของ นายเหตุผล นั้นไม่มีประโยชน์นัก.

นัยต่อไปที่ว่ากินเหล้าไม่ถึงกับเมานั้น ไม่เห็นจำเป็นจะต้องห้าม ส่วนที่เมาจนถึงเสียหายนั้นศาสนานี้หรือใคร ๆ ก็รู้ และว่าผูนเขาก็รู้ดี แต่เสียเพราะเหยียบบริวและยังแถมท้ายไว้ว่า ทำไมพุทธศาสนาจะต้องสอนคนให้เหยียบบริว.

ข้าพเจ้าขอถามเป็นปฏิปจฉาสักหน่อยว่า เขารู้แล้วไม่ใช่หรือว่าสุราเป็นของเมา ถ้าเราไม่คิดดื่มให้เมาแล้วจะดื่มเข้าไปทำไม? ข้าพเจ้าเคยรู้เคยเห็นและเคยได้ยินแต่ว่า กินให้เมา. ถ้าท่านมีโอกาสเดินไปใกล้โรงสุราบ่อย ๆ ขอให้เงี่ยหูฟังบ้าง บางที่ท่านจะได้ยินนักดื่มพูดกันบ่อย ๆ ว่า “เอาอีกแก้ว คุณพี่ - อ้ายเกลอเจ้านองชาย-

เอากัน เอากันให้เต็มที-ให้เมา' และอะไรทำนองนี้
 อีกมาก. อนึ่ง เรารู้อยากเหลือเกินว่า ดิกรี้แห่งความเมา
 และความไม่เมา ของคุณ ก. คุณ ข. คุณ ค. นั้น สูงต่ำ
 เพียงไหน. ถ้าคุณ ก. แก่ไม่เคยดื่มสุราเลย ดื่มเข้าไป
 เพียงราคา ๕ สตางค์ ก็ทำหน้าเหยหัวมันไปเสียแล้ว, แต่
 สุราซึ่งมีค่าเพียง ๕ สตางค์ของคุณ ก. อาจกลายเป็น
 เหมือนอย่างกับ ๕/๑๐๐ ของคุณ ข. ไปถ้าคุณ ข. แก่
 เป็นคนเคยมามากแล้ว และอาจกลายเป็นเหมือนอย่างกับ
 ๕/๑๐๐๐ ของ คุณ ค. ไปอีก ถ้าคุณ ค. แก่ยิ่งคร่ำไปกว่า
 คุณ ข., เมื่อเช่นนั้นเราจะรู้ได้อย่างไรว่า ที่เราว่า 'เมา'
 และ 'ไม่เมา' นั้น มีอัตราที่แน่นอนตรงไหน. ฉะนั้น
 เมื่อพูดกันโดยที่แท้จริงแล้ว สู้การไม่กินเสียเลยไม่ได้;
 เพราะสุราเป็นของเสพติดให้โทษ. เราจะพูดเอาตามใจเรา
 เอง ซึ่งเป็นนักสุราเป็นประมาณหาได้ไม่. เพราะฉะนั้น
 คำที่พูด เป็นต้นว่า การดื่มสุรามีคุณ ทำให้หัวใจชุ่มชื้น
 เจริญอาหาร และอะไรเทือกนั้น ขอให้เป็นอุดมคติ
 ที่ถือกันภายในวงของพวกนักดื่มเหล่านั้นเถิด อย่าไปทำ
 การประกาศ (โปรปะกานดา) ให้คนที่เขาไม่ดื่มไปพลอย
 ร่วมวงติดกันไปอีกด้วยเลย.

อนึ่ง ตอนที่ นายเหตุผล สงสัยว่า ทำไมพุทธศาสนา จึงสอนสิ่งที่คนเหี้ยมขี้ขี้ ขอให้เป็นที่เข้าใจว่า ผู้สอน ศาสนาทั้งฝ่ายพุทธหรือมิใช่พุทธ ในเมื่อเขาสอนศาสนา ซึ่งเขาเห็นว่าดีงามนั้น เขาไม่ได้กลัวดอกว่า ศาสนาที่เขา สอนนั้นจะตกลงในระหว่างพวกที่เหี้ยมขี้หรือไม่. เรา สอนไปตามหน้าที่หรือตามที่เขาเห็นว่าดีงามแก่คนทั่วไป. อย่างไรก็ตามแม้ว่าคำสอนของเขาเผชิญไปตกใน ระหว่าง พวกเหี้ยมขี้เข้า มันก็ไม่เสียหายอะไร กลับจะเป็นคุณ แก่เขาเสียอีก มิใช่ก้านาน. ฐึหนึ่งเขาเหี้ยม, สองฐึเขา เหี้ยม สามฐึเขาเหี้ยม แต่บางที่อฐึพฐึฐึเข้า เขาอาจจะ ไม่เหี้ยม แต่ว่ากลับเคารพก็อาจเป็นได้. นายเหตุผล เชื่อใหม่ว่า ความฐึนั้น คือตัวสติเครื่องตักเตือน. ถึงใคร จะเหี้ยมจะขี้มันก็ไม่มิดรอย มันยังมี, และต้องมีวันหนึ่ง ที่คนเคยเหี้ยมไม่กล้าเหี้ยม, ตรงกันข้ามเขาจะยกขึ้น ประทับไว้กับใจทีเดียว. แต่จะเป็นเมื่อไรนั้น เวลา เท่านั้นจะบอกได้. ก่อนจะจบข้อนี ขอเตือน นายเหตุผล ให้ทราบไว้สักหน่อยว่า คนเหี้ยมขี้กันอย่างน้อยที่สุด

ยังดีกว่าคนไม่มรูเหยียบอยู่นั่นเอง. เพราะพวกหลังนี้จะ
ไม่ได้พบ แม้แต่รอยของความรูเลย.

๘. ปัญหาของ นายเหตุผล มีว่า:— พุทธศาสนา
สอนให้ ให้ทานไม่มีขีดจำกัด กระทั่งลูกเมียเลือดเนื้อ
ก็อยู่ในกรอบแห่งการหยิบยกให้ได้ นั้นใช้เครื่อง-
หมายแห่งความลุ่มจม โกลาหลวุ่นวายอย่างสุดแสน
จะทนทานได้อีกหรือ ?

ปัญหาของ นายเหตุผล ตอนนั้นกล่าวถึงทาน ฉะนั้น
เราต้องทำความเข้าใจเรื่องทานกันสักหน่อยก่อน. ทาน
มี ๓ ชนิด คือ ทานธรรมดา หรือเรียกตามคำบาลีว่า
ทานบารมี อย่างหนึ่ง, ทานชั้นกลาง หรือทานอุปบารมี
อย่างหนึ่ง, และทานชั้นสูงสุดคือทานปรมัตถบารมีอีกอย่าง
หนึ่ง. ทานธรรมดาหมายถึง ทานที่ให้กันตามธรรมดา
น้อยกว่าที่ควรจะให้บ้าง หรือพอสมควรกับฐานะที่ควรจะ
พึงให้ได้บ้าง, เช่น เรามีอะไรที่พออุดหนุนเจ้าจ่านแก่ผู้
บกพร่อง ก็อุดหนุนเจ้าจ่านแก่เขาตามควร; ทานชั้นสอง

อาจให้ได้แม้ทรัพย์สินทั้งหมดที่ตนมี และขั้นสุดอาจให้ได้
แม้กระทั่งชีวิตของตน.

เราอาจเห็นได้แล้วว่า การให้ทาน มีเป็นขั้นตามภูมิ
และฐานะของตน ตลอดถึงเหตุ,กาล,และเครื่องแวดล้อม
อันจะนำให้มีการสละนั้น ๆ, และเราพึงเข้าใจว่า คนเรา
ต้องการหวังความสุขในชีวิต, การทำทานที่ต่างกัน ก็หวัง
ความสุขไม่ใช่ทุกข์. ฉะนั้น การทำทานที่ถูกเป็นไปเพื่อ
สุข-เพื่อสுகติ. การให้ที่ทำให้เกิดทุกข์ และเดือดร้อนใจตน
เป็นการให้เพื่ออบายภูมิ ไม่ใช่เพื่อสுகติ และเป็นการให้
ของคนโง่ ที่ไม่รู้ความมุ่งหมายของธรรมข้อนี้. เราต้อง
ไม่ลืมว่าพระศาสดา ไม่ทรงสรรเสริญทาน มากไปกว่า
การปฏิบัติดอก คนที่สรรเสริญทาน มากกว่าการปฏิบัตินั้น
คือคนที่คิดหวังผลประโยชน์ของคนโง่. เมื่อเรารู้ความ-
หมายของการให้เช่นนั้นแล้ว ก็ดูที่ตัวเราเองซึ่งว่า เราอยู่ใน
เพศในภูมิไหน เราควรจะให้เพียงจำนวนเท่าไร หรือ
เพียงไหน จึงจะสมกับภูมิและฐานะของเรา และที่จะให้
เรามีความสุข ไม่เดือดร้อนใจตัวเอง. อย่าให้ จนเป็นการ

ข้ามชั้นข้ามภูมิของตนไป เพราะการให้เช่นนั้น แทนที่จะเป็นคุณ กลับเป็นโทษร้ายแก่ตน. เมื่อเราเห็นว่าวัตถุอันใด เราจะพรากจากมันไม่ได้ นอกจากจะพรากกันเมื่อสิ้นชีวิตเท่านั้นแล้ว, เราจะให้สิ่งนั้นทำไม. เพราะการทำทานเป็นส่วนธรรม เป็นส่วนที่ทำด้วยความพอใจยินยอมของตน, ไม่ได้เป็นการบังคับ. แต่เมื่อเห็นว่สิ่งใดแม้จะเป็นลูกเมีย หรือเลือดเนื้อของเราก็ตาม เมื่อเราให้ไปแล้วเป็นทางกำจัดทุกข์, และจะไม่ทำให้เราเดือดร้อนตนในภายหลังโดยทางใดๆ, และประการใดๆ, เราก็มีสิทธิ์ที่จะให้ได้. แต่การให้ได้เช่นนั้น เป็นการให้ชั้นสูง, เป็นการให้ของท่านผู้มีน้ำใจ อันบริสุทธิ์ประเสริฐจริงๆ, ซึ่งเราจะหาบุคคลเช่นนั้นได้ไม่ถ้ง่ายนัก แม้หนึ่งในจำนวนพันคน. การให้หรือการปฏิบัติธรรมอื่น ๆ ก็เป็นไปโดยนัยเดียวกัน. คือต้องเป็นไปตามชั้นตามภูมิ. ขอให้คิดดู เมื่อเราเป็นเด็กเล็ก ๆ เราแบกของเพียงน้ำหนัก ๑ ปอนด์ ๒ ปอนด์ อาจพอดี แต่ถ้าโดนเข้าไปถึง ๔ ถึง ๕ ปอนด์ ก็ร้องบ่นว่าหนักทนไม่ไหว; แต่

เมื่อเราโตขึ้นแล้วเราอาจยกน้ำหนักถึง ๑๐ ปอนด์อย่างเบา
 หิวได้. เราเป็นคนจน เราให้ทานเพียงราคาหนึ่งสตางค์
 ก็พอดีกับภาวะของเรา, แต่เศรษฐีเขาอาจให้ถึง ๑๐๐ บาท
 โดยนึกเสียดายอย่างกะเราเสียดายหนึ่งสตางค์ของเราก็ได้.
 เราเห็นอาการที่เขาให้เช่นนั้น เราจะถือว่า เป็นเครื่อง
 หมายถึงความฉิบหายล่มจมของเขาได้ไหม? ไม่ได้ดอก,
 เพราะเขาเสียอีกบางที่ไม่รู้สึกเดือดร้อนกับเงิน ๑๐๐ บาท
 มากไปกว่าเราเดือดร้อนที่เราเสียไปเพียง ๑ สตางค์ ก็เป็น
 ได้ ฉะนั้น เราอย่าเพื่อเอาอาการที่เราเห็นเพียงผืน ๆ
 ผิว ๆ ของผู้อื่น มาเป็นเครื่องวัดก่อน. อย่าเข้าใจสิ่งที่เรา
 เห็นว่าเราทนไม่ได้แล้ว คนอื่น ๆ ทุกคนจะทนไม่ได้,
 ในเมื่อเรายังไม่เหมือนกันทุก ๆ คน ต้องจำให้ได้ว่า
 เมื่อเราเป็นเด็ก ๆ ถูกเรียวมะยมฟาดเข้าที่เดียวเท่านั้นก็ร้อง
 โวยวายแทบขาดใจ, แต่พอเราโตขึ้นมาซิ ถูกตีด้วย
 กระบองทีหนึ่ง ยังกินได้—โดยไม่ต้องเสียแม่น้ำตาหยด-
 หนึ่งเลย, บางคนยังถึงกับขมแห้ง ๆ ให้ดูเสียด้วย. เพียง
 เท่านั้นคิดว่าพอสำหรับข้อนี้แล้ว.

๕. บัญหาของ นายเหตุผล มีว่า :- เมื่อดวงของ
 ตนก็ไม่ใช้ตนแล้ว ทรัพย์ บุตร ภรรยา จะเป็นของ
 ตนมาแต่ไหนเล่า นี่เป็นการปล่อยครอบครัวให้เป็น
 ไปตามยถากรรม อย่างที่ข้าพเจ้าคิดเห็นว่าน่าอเน็จ-
 อนาคตเหลือเกิน คุร่ายยิ่งกว่าคอมมิวนิสต์.

มา^๕ขอน นายเหตุผล ^๕เหยียบ^๕ชน^๕ชน^๕สูง คือ อนัตตา
 แล้ว แต่^๕ก็^๕เกี่ยว^๕กับ^๕ปัญห^๕า^๕ข้อ^๕ต้น^๕ ๆ. ข้าพเจ้าจะขอตอบ
 แต่^๕เพียง^๕ย่อ^๕ ๆ ว่า นี่^๕ควร^๕เป็น^๕ที่^๕ผู้^๕ปฏิบัติ^๕เขา^๕รู้^๕เห็น^๕ มาก^๕กว่า
 จะ^๕เป็น^๕ธรรม^๕ที่^๕จะ^๕ถก^๕กัน^๕ด้วย^๕ปาก^๕หรือ^๕ปาก^๕กา. จริ^๕ง, ถ้า^๕เมื่อ
 ใจ^๕ผู้^๕ใด^๕ปฏิบัติ^๕ธรรม^๕ จ^๕น^๕รู้^๕เห็น^๕ปรากฏ^๕ชัด^๕แจ^๕น^๕แ^๕ก^๕ใจ^๕แล้ว^๕ว่า
 กาย^๕ของ^๕เรา^๕นี้^๕เป็น^๕เพียง^๕ที่^๕ประ^๕ช^๕ม^๕ของ^๕ขันธ์^๕ ๕ คือ กาย จิต
 เม^๕ื่อน^๕น^๕ผู้^๕นั้น^๕ยอม^๕เห็น^๕ว่า^๕ไม่^๕มี^๕ทร^๕พ^๕ย์^๕กาย^๕น^๕อก^๕ ท^๕ง^๕ที่^๕มี^๕วิ^๕ญ^๕ญา^๕ณ^๕
 หรือ^๕ไม่^๕มี^๕วิ^๕ญ^๕ญา^๕ณ^๕อัน^๕ใด^๕ ที่^๕จะ^๕เป็น^๕ของ^๕ตน^๕หรือ^๕ที่^๕จะ^๕ติ^๕ด^๕ตาม^๕
 ตน^๕ไป^๕ได้^๕ใน^๕ภ^๕พ^๕และ^๕ใน^๕กาล^๕ท^๕ง^๕ป^๕วง. ผู้^๕เห็น^๕เช่น^๕นี้^๕แม้^๕เขา^๕จะ
 มี^๕ลูก^๕, ทร^๕พ^๕ย์^๕สิน^๕เงิน^๕ทอง^๕หรือ^๕ลูก^๕เมีย^๕ แต่^๕จิต^๕และ^๕ความ^๕สุข^๕
 ของ^๕เขา^๕ ไม่^๕เป็น^๕ไป^๕อย่าง^๕กับ^๕ก^๕่อน^๕หนึ่ง^๕ก^๕่อน^๕เดีย^๕ว^๕กัน^๕ อย่าง^๕
 แยก^๕ไม่^๕ได้^๕ กับ^๕ความ^๕สุข^๕ความ^๕ทุกข์^๕ของ^๕ลูก^๕เมีย^๕, หรือ^๕ความ

เสื่อมความวิบัติของทรัพย์สินสมบัติ, สู้ทนแต่แต่ว่าหน้าที่
 และความเกี่ยวข้องกับภายนอก ตามธรรมดาของโลก ซึ่งมี
 มีต่อลูกเมีย หรือทรัพย์สินสมบัติอย่างใด เขาก็ทำไปตาม
 หน้าที่ และความเกี่ยวข้องของเขาอย่างนั้น. เขาต้องทำ
 ตามหน้าที่แห่งกายและใจ เช่นช่วยกระทำการงาน และมี
 เมตตากรุณา แก่ลูกเมียของเขาในทางที่ตรงตามและชอบ
 ธรรม; เขาต้องดูแล, สงเคราะห์ลูกเมีย; เขาต้องหา
 ทรัพย์สินสมบัติเลี้ยงตัวและลูกเมีย; เขาจะต้องรู้ทางที่ควร
 ปฏิบัติ และไม่ปฏิบัติต่อลูกเมีย และต่อทรัพย์สินสมบัติของ
 เขา, แต่เขาจะไม่ทำใจของเขา ให้เดือดร้อนในเวลาลูกเมีย
 เมียมอด หรือในเวลาที่เขาเสื่อมทรัพย์สินสมบัติ. เขาอาจทำใจ
 ของเขาให้เป็นสุขได้ ในเวลาที่ผอนเขาทุกข์ เช่นในเวลา
 เสื่อมทรัพย์สินเป็นต้น. เราต้องทำความเข้าใจว่า ความรู้
 ความเห็นที่เกิดจากการปฏิบัติ ต่างกับความปฏิบัติ
 ที่เกิดจากการรู้การเห็น. ข้าพเจ้าจะอุปมาเรื่องนี้ให้ฟัง :
 เช่นสมมติว่า เราไปเที่ยวในป่าแห่งหนึ่ง กับเพื่อนด้วย
 กัน ๒๐ คน เราพบช้างเชือกหนึ่ง-ช้างแก่ ๆ ตั้งแต่

หัวตลอดทาง, แต่พอกลับมาถึงบ้านเมือง เจ้าสหาย
 ๑๙ คน เขาชวนกันบอกว่าไปพบควายไปเสียฉิบ. เช่นนี้
 เราจะทำอย่างไร? ถ้าเราฉลาดเราก็ควรสงบไว้ก่อน
 ถึงไม่พูดว่า เมื่อเพื่อน ๑๙ คน เขาว่าควาย ฉันก็ว่า
 ควายเหมือนกัน,” ก็ควรผงกศีรษะพะยักพะยัดไปก่อน
 ดีกว่า, เกียงเขาทำไม่, เราก็เห็นเต็มตา เต็มใจของเรา
 อยู่เองแล้ว, ขึ้นเถียงไปบางที่แม่ลูกเมียของเราแท้ๆ อาจ
 ยินดีรวมหัวกันไปบอกตำรวจให้มานำเราไปอยู่โรงพยาบาล
 ปากคลองสาน เพราะความปากแข็งของเราก็เป็นได้.
 เรื่องนี้แสดงให้เราเห็นได้ว่า การเห็นอนัตตานั้น
 เป็นส่วนความรู้ความเห็น แต่การปฏิบัติตามหน้าที่
 ที่ยังเกี่ยวข้องกับโลกนั้น เป็นส่วนหนึ่งอีกต่างหาก. ไม่ใช่
 ว่าพอเห็นอนัตตา แล้วจะปล่อยบุตรภรรยาและทรัพย์สิน
 สมบัติให้เป็นไปตามยถากรรมก็หาไม่ได้. อุปมาอีกอย่าง
 หนึ่งเหมือนกับว่าเราอาศัยเรือนซึ่งเรารู้ อยู่ โดยแน่นอนว่า
 วันหนึ่งมันจะต้องหักทำลาย และเราก็จะต้องจากไป, แต่
 ความรู้ของเราจะเป็นทางให้เราละเลย หรือทำลายบ้าน

ซึ่งเรายังอาศัยอยู่เสียที่เดียวหรือ? ต้องเป็นไปไม่ได้
แน่นอน, ถ้าหากว่าเรายังเป็นคนที่มีสติสมบูรณ์อย่างคน
ธรรมดา. เมื่อเป็นดังเหตุที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นว่า
น่าอึ้งใจขนาดอะไร? น่าดูร้ายอะไร? กลับสบายใจ
เสียอีก,

๑๐. ปัญหาตอนจบของ นายเหตุผล มีว่า :-
“การบวช คือ การทำคนให้เป็นหม้าย ถ่วงความ
ก้าวหน้าของประเทศ พระพุทธศาสนาสอนสิ่งที่ผิด
วิสัย เช่นสอนให้บวชไม่จำกัด เมื่อบวชกันหมดแล้ว
จะเอาอะไรกันกิน แท้ที่ข้าพเจ้าสังเกต ประเทศสยาม
ได้เสียเวลาของคนหนุ่มในปีหนึ่งๆ หลายร้อยล้าน
ชั่วโมงในการก้าวหน้าของประเทศ.”

ปัญหาข้อสุดท้าย ของ นายเหตุผล มาสรุปลงด้วยการ
ตีพุทธศาสนาว่า สอนสิ่งที่ผิดวิสัย. ขอให้ข้าพเจ้าพิจารณากัน
กันตอนนี้ให้แน่ก่อนว่า พุทธศาสนาสอนสิ่งที่ผิดวิสัยจริง
อย่าง นายเหตุผล ข้อนขอตหรือ หรือ นายเหตุผล เข้าใจ

ผิดไปว่า พุทธศาสนาสอนสิ่งที่ผิดหรือสุดวิสัย ขอโทษ, ข้าพเจ้าจำเป็นต้องทำตัวเองให้เข้าใจว่า นายเหตุผล เข้าใจ คำ 'วิสัย' แคบเพียงวิสัยของ นายเหตุผล เองเท่านั้น. ข้าพเจ้าเตือนมาแล้วข้างต้นว่า อย่าเพื่อเอาตัวของเราเทียบ กับคนทุก ๆ คน ในเมื่อเราไม่เคยเป็นมาอย่างคนทุก ๆ คน. วิสัยของ นายเหตุผล - ขอโทษอีกครั้งถ้าต้องการ - เท่าที่ ข้าพเจ้าอาจอ่านได้ เท่าที่ นายเหตุผล แสดงออกไปในรูปแบบ ปัญหา, อยู่ภายในวงพวกที่หนักในทางราคะดำฤชณา, ซีโกธ, ชอบแก้แค้น นักด้อมที่ไม่ถึงกับเมา, เมื่อเช่นนั้น นายเหตุผล จะทราบวิสัยของผู้ที่พ้นไปจากสิ่งเหล่านั้นได้อย่างไร? พุทธศาสนาต้องอยู่ภายในวิสัยของคนทุก ๆ คน รวมทั้งตัว นายเหตุผล ด้วย. ถ้าหากเขาตั้งใจทำตามโดย สุจริต. ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา ที่สิ้นชีพไปแล้ว ภายใต้อำนาจแห่งธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในอดีตนับจำนวนไม่น้อย และที่กำลังปฏิบัติตามด้วยความ ศรัทธาในพระพุทธศาสนา ในปัจจุบันก็ราว ๑/๓ ของ ประชาชนแห่งโลก และเชื่อว่าคงจะมีผู้ปฏิบัติต่อไปใน

อนาคต. ถ้าพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่เหลือวิสัย หรือเป็นเพียง
 ที่ออเรติกอลไม่เป็นแปรกติกอลจริง ๆ เชื่อว่า ๒๕๐๐ ปี
 เศษ คงนานพอที่จะให้คนลืมพระพุทธศาสนาเสียนาน
 แล้ว. แต่ที่พุทธศาสนายังคงทนอยู่จนทุกวันนี้ หรือคงทน
 ต่อไปอีกนั้น มันเป็นเพราะคนที่ยังเห็นว่า พุทธศาสนา
 เป็นสิ่งที่ไม่สุดวิสัย ยังมีอยู่อีกมาก. พระพุทธศาสนาไม่
 ห้วนไหนใคร เช่น นายเหตุผล หรือดีกว่า นายเหตุผล
 พิสูจน์ดอก. พุทธศาสนามีของดีเลิศความจริงพอที่จะทน
 ทานต่อการพิสูจน์ หรือทดลองทุก ๆ ชนิดได้. ธรรมดา
 ว่าของธรรมชาติที่แท้แล้ว ไม่ต้องกลัวว่าใครจะพิสูจน์
 ให้เป็นตะกั่วไปดอก? พระพุทธศาสนาไม่ได้สอนใคร
 โดยวิธีบังคับให้เชื่อ แม้ครูอาจารย์ที่มีชื่อเสียง หรือแม้
 พระไตรปิฎก (ปิฎกสมุปทานน), แต่ว่าสอนให้เชื่อ
 ตัวเอง โดยให้พิจารณาเหตุผลเอาเอง. ที่ตัวของตัวเอง
 อยากรู้ก็ดี ถึงแม้พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่าธรรมที่พระองค์
 ทรงสอนเป็นธรรมที่อาจทำให้เห็นแจ้งก็จริง แต่แม้
 กระนั้นถ้าใคร ๆ เห็นเป็นเหลือวิสัยเสียแล้ว และไม่ปฏิบัติ

ตาม มันทักอาจเป็นของสตีเวียสำหรับฉันไปได้, เพราะ
 พุทธศาสนาไม่ง่ายพอที่คนมีเหตุผลอย่างงู ๆ ปลา ๆ จะคิด
 ค้นให้เห็นแจ้งได้ แลก็ไม่ยากเกินแก่คนที่ตั้งใจคิดค้น
 ด้วยปัญญาอันรอบคอบ แลด้วยความเพียร อันไม่รู้จัก
 ความแพ้ง่าย ๆ. พุทธศาสนาจะสตีเวียอย่างไร ในเมื่อ
 ยังมีคนนับถือ, ยังมีอบาสกอบาสิกา จนกระทั่งภิกษุ
 แลภิกษุณี. เมื่อทำความเข้าใจในตอนนั้นแล้ว, ขอย้อนไป
 พิจารณาในขั้นต้นที่ *นายเหตุผล* ว่า การบวชคือการทำ
 คนให้เป็นหม้าย แลถ่วงความก้าวหน้าของประเทศต่อไป.

การที่คนเป็นหม้ายนั้น ไม่ได้หมายความว่า เป็นเพราะ
 พุทธศาสนาสอนให้มีการบวช. ที่แท้การบวชที่พุทธศาสนา
 ประสงค์ ทำคนไม่ให้ เป็นหม้ายมากขึ้น. *นายเหตุผล*
 พึงทำความเข้าใจคำว่า เป็นหม้าย ให้ดีสักหน่อย คำว่า
 เป็นหม้ายตามความคิดเห็นของข้าพเจ้า เห็นว่าเกี่ยวไป
 ในทางผัวเมีย เช่นคนที่ผัวร้าง เมียร้าง หรือผัวตาย
 เมียตาย เราก็มองคนนั้นเป็นแม่หม้าย หรือพ่อหม้าย
 พุดให้แจ้งชัดอีกหน่อยว่า หม้ายผัว หม้ายเมีย. พุทธ-

ศาสนาชั้นสูงสอนให้เราผู้ชายให้ความสำคัญในหญิงว่าเป็น
 พี่, น้อง, หญิง หรือแม่, แลผู้หญิงก็คงถือโดยนัยที่ตรง
 กันข้ามว่า พี่, น้อง, ชาย หรือพ่อ เราจึงเห็นว่าหลัก
 ของพุทธศาสนาชั้นสูงสอนให้คนเป็นพี่น้อง หญิง, ชาย,
 แม่พ่อของกันแลกัน ไม่มีสอนให้เป็นพ่อแม่กัน, การ
 สอนให้ให้ความสำคัญ ว่าพ่อแม่แม่กันนั้นอยู่ในชั้นผู้ครอง-
 เรือน ไม่ใช่ชั้นแห่งการบวช. โดยเหตุดังกล่าวนี้ เราจะ
 ว่าการบวชทำคนให้เป็นหม้ายได้อย่างไร. คนที่ไม่บวช
 ดอกนะ ที่ทำให้คนเป็นหม้าย ขำพเจ้าขอให้เข้าใจไว้บ้าง.
 แต่อย่างไรก็ดี เมื่อคำตอบข้างบนนี้ยังไม่ถึงใจ *นายเหตุผล*,
 ขำพเจ้าขอบอกอีกว่า *นายเหตุผล* ไม่ต้องกลัว, ถ้าคนเรา
 ยังมีราคะอยู่แล้ว ถึงเป็นหม้ายอย่างที่ *นายเหตุผล* เข้าใจ
 ก็คงเป็นอยู่ไม่ได้นาน; เพราะราคะมีอำนาจพอที่จะดึงดูด
 คนซึ่งอยู่ แม้คนละประเทศหรือแม้คนละเหลี่ยมโลกให้
 เข้าหากันได้, **เครื่องหมายสักแต่ว่า ผู้เหลื่องนะ**
ไม่ต้านทานกำลังของราคะได้ดอก!

ตอนที่ว่าการบวช ถ่วงความก้าวหน้าของประเทศ
 นั้น อาจเป็นการกล่าวหาที่เกินไป บางทีถ้าจะกล่าวให้

ตรงกว่านี้สักหน่อย นายเหตุผล ควรจะพูดว่า การบวช
 อาจเป็นปัจจัยทำให้ประเทศไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร การ
 ถ่วงหน่วงถึงการตั้งให้กลับหลัง, แต่การเพิงหยุดนิ่งเฉยๆ
 อย่างไม่ตั้งให้กลับหลัง นั้นจะจัดว่าถ่วงไม่ได้ ตัวอย่าง
 เช่นว่าพวกเรา ๑๐ คน ชวนกันลากไม้ซุงไปลงแม่น้ำ
 ซึ่งอยู่ข้างหน้า อีก ๕ คนยืนดู หรือบางทีอาจเอาใจแล
 วาจะช่วย แต่ไม่ใช้กาย แต่อีก ๕ คนดึงกลับ ที่นี้เราจะ
 ว่า ๕ คนที่ยืนดูเอาปากกับใจช่วยนั้น ถ่วงการเคลื่อนไหว
 ของไม้ซุงไปข้างหน้า หรือเราจะว่า ๕ คนหลังซึ่งดึงกลับ
 เป็นคนถ่วง. แน่นนอนเราจะว่า ๕ คนหลังเป็นคนถ่วง
 หรือดึงไว้ไม่ให้ไม้ซุงเคลื่อนไปข้างหน้า, แต่ ๕ คนแรก
 ที่เพียงแต่ยืนดู นั้นไม่ใช่คนถ่วง แต่ไม่ช่วยให้ไม้ซุง
 เคลื่อนไปข้างหน้าเท่าที่ควร. คำเปรียบเทียบนี้เพียงแต่
 ขำพเจ้ายกมาพอให้เห็นคำกำหนดความของคำว่า ถ่วงกับ
 คำที่ไม่ถ่วง ง่ายขึ้นเท่านั้น. ขำพเจ้าไม่หมายความว่า
 การบวชในประเทศเราเป็นการถ่วง หรือเป็นเครื่องที่ทำ
 ไม่ให้ประเทศก้าวหน้าเท่าที่ควรเลย, เพราะถ้าพูดตาม

ปฏิบัติการที่เป็นไป โดยเฉพาะในประเทศเราแล้ว เรา จะเห็นว่าการบวชไม่ได้ทำให้เกิดผลทั้งสองนั้นเลย. เรา ชาวไทย บวชกันมา ตั้งแต่ไหนแต่ไรแล้ว ก่อนได้ตั้ง เป็นเมืองของตัวขึ้นที่สุโขทัยอีก แม้กระนั้นประเทศของ เราก็ก้าวหน้าเรื่อยมา จนเป็นอย่างที่เราเห็นอยู่ในบัดนี้. ข้าพเจ้าคิดว่า ผู้ที่มีนิสัยรักในทางบวชเสียแล้ว จะโดย ความหวังสุจริต หรือแม้โดยความเกียจคร้านต่อการทำงาน กรากกรำของโลกก็ดี ถึงแม้จะไม่บวช รัฐบาลของเรา คงมีความเจริญก้าวหน้าได้จากพวกเหล่านั้นน้อยนัก. พวก ตันไม่สู้กระไร, แต่พวกหลังนี้ซิ ถ้าไม่บวชเสีย บางที ไม่ใช่แต่ถ่วงความเจริญของประเทศ แต่อาจทำความ ยุ่งยากให้แก่ประเทศอีกมากมาย ดังข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้ว ข้างต้น. แต่ถ้าเขาได้บวช เขาอาจได้รับคำอบรมสั่งสอน ที่ดี; เขาอาจได้รับการศึกษาที่จะทำให้เขาเห็นแนวของ ชีวิตใหม่; เขาอาจช่วยรัฐบาล โดยการสั่งสอนประชาชน ให้ตั้งอยู่ในความดี. ซึ่งอาจทดแทนกันได้กับข้าวแกง ที่เขารับมาเลี้ยงชีวิตจากคฤหัสถ์, หรืออย่างน้อยที่สุด

เพียงแต่เขาเข้าไปทำความสงบอยู่ภายในผ้าเหลือง แล
 ธรรมวินัยก็ยังดีไม่น้อยแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง ถ้าเราตรอง
 ให้ดี เรายังจะเห็นได้ว่าการบวชของคนจน ๆ ก็ยังดี
 เพราะพวกหนึ่งได้รับการเจียดความสุขจากคนมั่งมี ที่เขา
 ให้ทานด้วยความปลาบปลื้มใจ และโดยไม่รู้สึกรู้สีกความลำบาก
 ยากใจ, ซึ่งเป็นทางที่อาจทำให้เขา, ซึ่งในเมื่อไม่มีโอกาส
 แลทุนศึกษาเล่าเรียนที่ดีในเพศคฤหัสถ์ กลับได้มีโอกาส
 รับการศึกษานในเพศภิกษุ. เมื่อเป็นเช่นนั้นแม่เขาจะสึก
 ออกไปเป็นคฤหัสถ์ เขายังอาจทำการงาน แลประโยชน์
 ให้แก่ประเทศได้, ซึ่งความจริงข้อนี้มีปรากฏในประเทศ
 เรามานานแล้ว ดังจะเห็นได้ เช่นพวกข้าราชการใน
 วงราชการของประเทศเรา ก็มีอยู่ไม่น้อย ที่ได้รับผล-
 ประโยชน์แห่งการบวชดังที่กล่าวนั้น. การได้เจียดทรัพย์
 จากคนมั่งมีโดยทางอ้อม แลโดยหาวิธีที่แม่ผู้สละให้ ก็ไม่
 รู้สึกเสียดายเช่นนี้ดีกว่าลัทธิคอมมิวนิสต์ ที่ต้องกดขี่เจียด
 ทรัพย์กันหลายเท่านั้น. เรื่องคนจะบวชกันหมดประเทศ
 นั้น ขอเลิกกันที่ ไม่ต้องกลัว เป็นไปไม่ได้แน่ๆ ถ้าต่อ

เมื่อใด พ่อ แม่ ผัว เมีย ลูก หลาน เหลน เกิดพร้อมกัน
 นั้นแหละ คนเราอาจจะบวชกันหมดได้. ถ้ามีฉะนั้นแล้ว
 อย่าหวังเลย วันเช่นนั้นต้องไม่มาถึง. ข้าพเจ้าคิดว่า
 เท่าที่ตอบมาข้างต้นในข้อนี้ ก็มีใจความเกี่ยวถึงนัยหลังอยู่
 แล้ว จึงไม่จำเป็นจะต้องพูดให้มากนัก, เพราะเท่าที่
 เขียนมา ก็พอจะทำให้ นายเหตุผล ชี้แจงอ่านแล้ว แต่
 ขอออกความเห็นไว้ในที่นี้สักหน่อยว่า เมื่อใดรัฐบาลสยาม
 สามารถให้ความสุข ให้ทรัพย์สินอุดหนุนแก่คนจน ๆ ได้โดย
 พร้อมแล้ว แลทางคณะสงฆ์ผู้บริหาร คอยดูแลไม่ให้
 ภิกษุประพฤติ หรือครองชีพอย่างกฤหัสถ์ได้แล้ว
 ปัญหาเรื่องคนบวชมากนั้นจะแก้ตัวมันเอง โดยเราไม่ต้อง
 ลำบากแก่, เพราะการบวชการทนต่อ ราคะ ดำฤชณา
 ที่คนไม่เคยบวช ทนพูดกันเปรย ๆ นั้นไม่เป็น สิ่ง
 ปฏิบัติกันได้โดยง่าย.

ข้าพเจ้าได้เสียเวลาของข้าพเจ้าไปมาก ในการตอบ
 ปัญหาของ นายเหตุผล เพราะว่า เป็นหน้าที่ของข้าพเจ้า
 โดยตรง ที่จะแก้ปัญหาของผู้ที่ยังไม่เข้าใจความหมายของ
 พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นที่รักยิ่งของข้าพเจ้า ตามความ
 สามารถที่ข้าพเจ้าจะทำได้. ข้าพเจ้าควรจะตอบเสียนาน
 แล้ว ถ้าข้าพเจ้าอยู่ไกลๆ แลทราบข้อสงสัยของ นายเหตุผล
 แต่เนิ่น ๆ แต่ข้าพเจ้าอยู่ไกลแลหาเวลาว่างได้น้อย.
 ที่ตอบมานี้ ข้าพเจ้าไม่ได้ตอบมาด้วยความโกรธ ตรงกัน
 ข้ามด้วยความเมตตา. แต่อย่างไรก็ตาม นายเหตุผล อาจ
 ไม่เห็นด้วยกับคำตอบของข้าพเจ้า เพราะดูเหมือนว่า
 นายเหตุผล ได้เล่นลืกรออกไปเสียแล้ว คลื่นแห่งความ
 สนุกเพลิดเพลิน, ละลอกแห่งความลำเอียง และหมอกฝ้า
 แห่งโมหะ กำลังเป็นมายาบังสายตา คือ ดวงปัญญาของ
 นายเหตุผล จากความจริงเสียหมดแล้ว. แต่ยังมีวัน—จำคำ
 ข้าพเจ้าไว้เถิดว่ายังมีวัน—วันอันเป็นพยุห์แห่งชีวิตของ
 นายเหตุผล, อันจะต้อนให้ นายเหตุผล คิดหาเกาะหาฝั่ง
 อย่างที่คนอื่น ๆ เคยประสบมาแล้ว. แต่จะเป็นวันไหน
 เวลาไหน ข้าพเจ้าขอฝากไว้กับโชคกรรมของ นายเหตุผล
 เอง. ข้าพเจ้าไม่มีอำนาจกล่าววิปากของใคร ๆ ได้แม้ของ

ตัวเอง. แต่ข้าพเจ้าขออ้อนวอนอานภาพแห่งพระรัตนตรัย
ที่ข้าพเจ้าเคารพว่า ขออย่าให้วันเช่นนั้นมาถึง นายเหตุผล
ในเมื่อสายเสียแล้ว อย่างสายที่สุดขอให้เป็นเพียงเกือบ
ไม่ทันเถิด!

ข้าพเจ้าขอร้อง ถ้า นายเหตุผล เห็นว่ามีกำหนดอยู่
บ้าง เพราะข้าพเจ้าเขียนโดยเจตนาติดต่อ นายเหตุผล จริงๆ
ถ้ายังให้อภัยไม่ได้ ข้าพเจ้ายินดีให้ นายเหตุผล ดำ-จะโดย
ทางหนังสือพิมพ์ หรือโดยทางส่วนตัวก็ตาม ข้าพเจ้าจะ
ไม่เอาโทษ เพราะข้าพเจ้าเคยได้รับการฝึกหัดชนิดนั้น
มาบ้างแล้ว. ข้าพเจ้ายังมีความยินดีที่ว่า ข้าพเจ้าได้ทำ
อย่างดีที่สุดของข้าพเจ้า โดยการลงแรงตอบปัญหาของ
นายเหตุผล แล้ว.

สุขี โหด ภูต สพพทา ฯ

คัดจาก "สนทนากับนายเหตุผล"
โดย บ.ช. เขมาภีร์
น.ส.พ. พุทธศาสนา ปีที่ ๔
พ.ศ. ๒๔๗๕

วิธีทำไม้ให้ฉันทาย

แม้ฉันทาย ภายลับ ไปหมดแล้ว
แต่เสียงสั่ง ยังแจ้ว แว่วหูสหาย
ว่าเคยพลอด กันอย่างไร ไม่เสื่อมคลาย
ก็เหมือนฉันท ไม่ตาย ภายธรรมยัง

ทำกับฉันท อย่างกะฉันท นั้นไม่ตาย
ยังอยู่กับ ท่านทั้งหลาย อย่างหนหลัง
มีอะไร มาเชื่อมได้ ให้กันฟัง
เหมือนฉันทนั้น ร่วมด้วย ช่วยชี้แจง

ทำกับฉันท อย่างกะฉันท ไม่ตายเกิด
ย่อมจะเกิด ผลสนอง หลายแขนง
ทุกวันนี้ด สนทนา อย่าเลิกแล้ง
ทำให้แจ้ง ที่สุดได้ เลิกตายกัน ๕

(หัวข้อธรรมในคำกลอน ของ พุทธทาสภิกขุ)

อยู่กับนิรันดร

“ทำกับฉัน อย่างกะฉัน นั้นยังอยู่
อยู่เป็นคู่ กันชั่วฟ้า ดินสลาย
ทำกับฉัน อย่างกะฉัน นั้นไม่ตาย
ท่านทั้งหลาย ก็อยู่กับ นิรันดร”

ทำฉันใด จึงจะเป็น เช่นนั้นเล่า
คือทำให้ เข้าเคঁา พระองค์สอน
สิ่งไม่ตาย ถึงให้ได้ ทุกขั้นตอน
สิ่งม้วยมรณ ก็ทิ้งมัน นั้นแลเนา

สิ่งปรุ้งแต่ง ไตใด ในโลกนี้
ไม่ยินดี ยึดมั่น แหละท่านชา
จิตว่างไป ไร้ ‘ตัวกู’ ไม่จู่มา
ไม่เห็นว่ ะไรกัน ที่มันตาย ฯ

(หัวข้อธรรมในคำกลอน ของ พุทธทาสภิกขุ)

คำขอรับพระคุณ

ธรรมสภาขอกราบขอรับพระคุณ พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระธรรมโกศาจารย์ หลวงพ่อพุทธทาสภิกขุ ผู้เป็นองค์บรรยายหลักธรรมคำสอนเล่มนี้เป็นอย่างสูง ซึ่งเปรียบเสมือนดวงประทีปส่องทางชีวิตให้ก้าวไปสู่ความถูกต้อง เพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะกิเลส และเป็นปัจจัยนำไปสู่พระนิพพานแก่ชาวโลก

กราบขอรับพระคุณ คุณเมตตา พานิช แห่งธรรมทานมูลนิธิ มูลนิธิเผยแพร่ชีวิตประเสริฐ และองค์การฟื้นฟูพระศาสนา คณะทำงานและผู้ร่วมจัดพิมพ์ครั้งแรกเป็นอย่างสูง

กราบขอรับพระคุณ มูลนิธิ กองทุน วัด หน่วยราชการ โรงเรียน ห้องสมุด ศูนย์หนังสือและร้านหนังสือทั่วราชอาณาจักร ที่ได้กรุณาช่วยเผยแพร่หนังสือเล่มนี้เป็นอย่างสูง

ธรรมสภาได้รวบรวมหนังสือและสื่อธรรมะไว้บริการแก่ท่านสาธุชนจากสำนักพิมพ์และสำนักปฏิบัติธรรมทั่วประเทศ ท่านที่สนใจเลือกชมได้ที่

ศูนย์หนังสือพระพุทธศาสนา

เลขที่ ๒-๖ ถนนบรมราชชนนี เขตทวีวัฒนา กทม. ๑๐๗๐๐ โทร. ๘๘๘๗๘๔๐
ริมถนนบรมราชชนนี กิโลเมตรที่ ๑๖ ก่อนถึงพุทธมณฑลสถาน เพียง ๒ กิโลเมตร

๐ สถาบันนิตยธรรม เชิญท่านสาธุชนร่วมฟังพระธรรมเทศนาจากพระผู้ปฏิบัติ ปฏิบัติชอบ ในโครงการ ทบพระ ทบธรรม ทุกวันอาทิตย์ เวลา ๐๘.๐๐-๑๐.๓๐ น. ณ ห้องประชุมสถาบันนิตยธรรม อาคารศูนย์หนังสือพระพุทธศาสนา สอบถามองค์บรรยายธรรมที่ โทร. ๘๘๑๘๕๓๘

บันทึกการจัดพิมพ์

ธรรมสภา ขอกราบนำสการขอบพระคุณ พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณ
อาจารย์พุทธทาสภิกขุ แห่งสวนโมกขพลาราม องค์บรรยายหนังสือ ชุด
๑๐๐ ปีพุทธทาส รักษาต้นฉบับเดิม เป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณ คุณเมตตา พานิช ประธานมูลนิธิธรรมทาน ที่
อนุญาตและสนับสนุนการจัดพิมพ์ ขอกราบขอบพระคุณ มูลนิธิเหยแพร่
ชีวิตประเสริฐ องค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ผู้จัดพิมพ์หนังสือในครั้งแรก
และขอกราบขอบพระคุณ ท่านอาจารย์โชติวัฒน์ ปุณโณปถัมภ์ แห่งมหา
วิทยาลัยศิลปากร จิตรกรผู้วาดภาพปกหนังสือชุดนี้ เป็นอย่างสูง

หนังสือชุด ๑๐๐ ปีพุทธทาส รักษาต้นฉบับเดิม

๑. เรื่อง พุทธทาสกับสวนโมกข์	ราคา ๕๕ บาท
๒. เรื่อง ธรรมะदानอโศก	ราคา ๖๐ บาท
๓. เรื่อง แนวการปฏิบัติธรรมในสวนโมกข์	ราคา ๘๐ บาท
๔. เรื่อง ความสุขในการทำงาน	ราคา ๘๐ บาท
๕. เรื่อง เหนือวิทยาศาสตร์	ราคา ๖๕ บาท
๖. เรื่อง ธรรมะกับสุขภาพ	ราคา ๖๕ บาท
๗. เรื่อง การบวชอยู่ที่บ้าน	ราคา ๖๐ บาท
๘. เรื่อง เวลาที่มีอิทธิพลให้อายุสั้น อายุยืน	ราคา ๖๐ บาท

หนังสือชุด ๑๐๐ ปีพุทธทาส รักษาต้นฉบับเดิม มี ๒๔ เรื่อง
จัดพิมพ์เป็นธรรมสังคการะครบบริบูรณ์ ในปีพระพุทธศักราช ๒๕๔๕

ท่านที่ประสงค์มีไว้เพื่อศึกษาหรือจัดพิมพ์เป็นธรรมทาน โปรดติดต่อที่...

ธรรมทานมูลนิธิ ๖๘/๑ หมู่ ๖ ต. เลม็ด อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี ๘๔๑๑๐

โทร. (๐๗๗) ๔๓๑๕๕๖-๗, ๔๓๖๖๑-๒ โทรสาร. ๔๓๑๕๕๗

ธรรมสภา ๓๕/๒๗๐ จรัญสนิทวงศ์ ๖๒ บางพลัด กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐

โทร. (๐๒) ๔๓๔๔๒๖๗, ๔๓๔๓๕๖๖, ๘๘๘๗๕๔๐ โทรสาร. ๔๒๔๐๓๗๕

ขอกราบอนุโมทนาแก่ทุกท่านที่สนับสนุนและร่วมสมทบค่าจัดพิมพ์ในราคา ๘๕ บาท